МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

За редакцією доктора економічних наук,
професора В. М. Тарасевича

Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів

КИЇВ-2006

УДК 339.5(075.8)
ББК 65.428я73
М58

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2- 780 від 20 березня 2006 року)

Рецензенти:

В. Д. Базилевич — доктор економічних наук, професор, заслуженпіі діяч науки і техніки України, декан економічного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка;

А. О. Задоя — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Дніпропетровського університету економіки та права.

Авторський колектив: В.М. Тарасевич, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева, Н. Ф. Єфремова, О.В. Летуча, О.М. Литвинова, О.Л. Фаїзова, В. Я. Швець, .Я. Шибко

М 58 Міжнародна економіка: Підручник / За ред. В.М. Тарасевича. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 224 с

ISBN 966-364-298-X

У підручнику розглянуто зміст, середовище та еволюцію міжнародної економіки, основи її руху, форми та напрями розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної глобалізації та інтеграції.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, науковців, державних службовців та підприємців.

ISBN 966-364-298-X
© В.М.Тарасевич, О.О.Завгородня, Н.Ф. Єфремова, В.К.Лебедева, О.В. Летуча, О.М. Литвинова, О.Л. Фаїзова, В.Я. Швець, В.Я.Шибко, 2006
© Центр навчальної літератури, 2006

ПЕРЕДМОВА

На порозі третього тисячоліття процеси глобалізації охоплюють усю земну кулю і через посередництво сітьових інформаційно-інтелектуальних технології; перетворюють світову цивілізацію в цілісну фінансово-економічну спільноту, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну й технологічну можливість працювати як єдине ціле в реальному часі в планетарному масштабі.

Якщо Україна прагне бути рівноправним партнером, а не "попелюшкою" при розподілі вигод глобалізації, її входження у глобальний економічний простір має спиратися на внутрішні ресурсно-технологічні джерела розвитку і ґрунтуватися на загальноцивілізаційних умовах і чинниках, які формують систему координат сучасного світу. Це зумовлює зростаючу актуальність знання основних елементів, зв'язків, законів та закономірностей розвитку сучасної міжнародної економіки.

Структура запропонованого до уваги читачів підручника складається зі вступу та дев'яти глав, у яких у логічній послідовності розкриваються етапи еволюції міжнародної економіки, її сучасний зміст та основні структурні характеристики, визначаються закономірності функціонування й розвитку окремих складових міжнародних економічних відносин і напрямки їх національного, міждержавного та наддержавного регулювання. При викладенні матеріалу наголос робиться на основних поняттях, класифікаціях та моделях, які, згідно з навчальною програмою, повинні опанувати студенти економічних спеціальностей.

Авторами окремих глав є: доцент, к.е.н. О.О. Завгородня — глава 6; доцент, к.е.н., Н.Ф. Єфремова — глава 1 (у співавторстві), к.е.н. В.К. Лебедева — глави 5, 7, 8; доцент, к.е.н. Летуча О.В. — глави 3 (у співавторстві), 4; ст. викл. О.М. Литвинова — • глава 9; професор, д.е.н. В.М. Тарасевич — вступ, глави 1 (у співавторстві), 2 (у співавторстві); доцент, к.е.н. О.Л. Фаїзова — глави 1 (у співавторстві), 2 (у співавторстві); професор, д.е.н. В.Я. Швець — глава 3 (у співавторстві); доцент, к. іст. н. Шибко В.Я. — глава 1 (у співавторстві).

ВСТУП

Міжнародна економіка — це галузь фундаментальної економічної науки, що вивчає світове господарство як ціле, його основні складові (відкриті економічні системи, регіональні об'єднання країн, світові ринки, міжнародні економічні організації тощо), а також міжнародні економічні процеси та я іннца.

Предметом міжнародної економіки є міжнародні економічні відносини, закони, закономірності, фактори, результати функціонування світового господарства та його головних складових частин у контексті коеволюції людського суспільства та природи, теоретичні основи міжнародної політики.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) виникають у зв'язку з виходом економічної діяльності за кордони держав і утворюються в процесі взаємодії економічних суб'єктів різних країн з приводу привласнення засобів, умов, процесу і результатів виробництва, а також організації міжнародних відтворювальиих процесів. Історично МЕВ вторинні щодо національних, але в сучасних умовах мають власну логіку розвитку і нерідко домінують над національними.

МЕВ є *системним* утворенням зі складною внутрішньою ***будовою.*** Головні ***рівні*** МЕВ представлені міжнародними *соціально-економічними* відносинами та міжнародними *організаційно -економічними* відносинами.

До головних ***форм*** МЕВ належать відносини у міжнародній *торгівлі та науково-технічному обміні;* міжнародному *русі людського капіталу* (зокрема, робочої сили); міжнародному *русі капіталу* та міжнародному *науково-технічному співробітництві]* міжнародні *валютно-фінансові* відносини; відносини у сфері міжнародної *економічної інтеграції й глобалізації.*

Міжнародна економіка не обходить увагою мікро-, мезо-, макро- та мєгаекопомічиий рівні, але безпосереднім об'єктом її вивчення є саме мегарівень.

Відокремившись від економічної теорії дещо пізніше, ніж мікроекономіка і макроекономіка, міжнародна економіка запозичила і ефективно використовує їх ***методичний*** потенціал та інструментарій. З *економічної теорії* запозичені діалектичний та метафізичний методи, причинно-наслідковий та функціональний аналіз, принцип єдності історичного та логічного тощо. До вирішення проблем міжнародної економіки адаптовані такі *мікроекономічні* методи, як рівноважний аналіз, суб'єктивістський підхід, граничний аналіз та ін. Використовуються також запозичені з *макроекономіки* методи агрегування, факторного та кількісного аналізу.

Разом з тим, відбувається становлення ***власних*** *методів* міжнародної економіки, притаманних тільки їй. Такими є, наприклад, *глобальний* та *компаративний* підходи.

Глобальний підхід передбачає вивчення міжнародної економіки в контексті коеволюції людського суспільства та природи.

Компаративний підхід полягає у всебічному порівнянні національних, регіональних та міжнародної економік і відповідних соціальпо-економічних процесів.

Перебуваючи в системі фундаментальних економічних наук, міжнародна економіка має різноманітні зв'язки з іншими її складовими, володіючи чи не найширшим когнітивним простором, що вбирає в себе весь спектр наукових доробок економічної науки.

ГЛАВА 1. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА: СЕРЕДОВИЩЕ, ЕВОЛЮЦІЯ, ЗМІСТ

План

1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки.
1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки. Зміст міжнародної економіки.
1.3. Структура міжнародної економіки.

Література

1. *Киреев АЛ.* Международная экономика. В 2-х ч. — Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учеб. пособие для вузов. — М.: Международные отношения, 1997. — С. 28--33.

2. *Кругман П., Обстфельд М.* Международная экономика. Теория и политика. - М.: Экон. ф-т МГУ, ЮНИТИ, 1997 - С. 753-762.

3. *Міжнародні* економічні відносини. Сучасні міжнародні економічні відносини: Підручник для студентів економічних вузів /А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, Б.А. Вергун та ін. — К.: Либідь, 1992. - С 14-27.

4. *Основи* економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н. Климко. — 4-те вид., перероб. і дон. - К: Знання-Прес, 2002. - С 418-430, 440-445.

5. *Світова* економіка: Підручник / А.С. Філіпенко, О.І. Рогач, О.І. Шниров та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001.- С 14-30.

6. *Семенов К.А.* Международные экономические отношения: Курс лекций. - М.: Гардарика, 1998.- С. 10-72; 118-142.

7. *Хасбулатов Р.И.* Мировая экономика. — М: ИНСАН 1994. - С. 6-53.

1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки

Сучасний світ — це різноманітне, суперечливе та цілісне людське суспільство, ноосфера земної кулі.

Характерними ***ознаками*** сучасного світу є різноманітність та суперечливість його складових частин, з одного боку, і зростаюча єдність, взаємозалежність цих складових — з другого (рис. **1.1).**

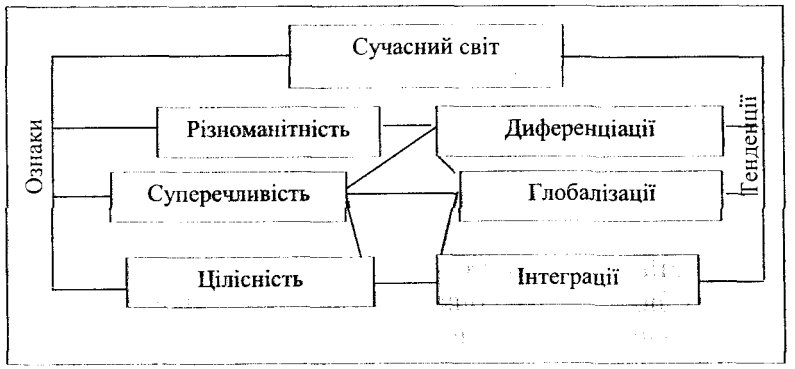

Рис. 1.1. Стійкі зв'язки між ознаками та тенденціями сучасного світу

Різноманітність сучасного світу виражається в багатоманітності народів, незалежних держав, регіонів, об'єднань країн і громадян, що розрізняються за національними, географічними, політичними, ідеологічними, соціальними, економічними та іншими ознаками. Зростаюча різноманітність світу визначається тенденцією до диференціації форм, видів та проявів суспільного життя. Одна з важливих рис різноманітності світу — це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

Наступна риса, яка характеризує сучасній світ, — ***суперечливість,*** яка визначається не тільки існуванням і взаємодією двох "полюсних" ознак (різноманітність і цілісність) та проти-

лежних тенденцій (диференціації, з одного боку, інтеграції та глобалізації — з другого), але й системою протиріч. Протиріччя виникають між державами, між угрупованнями держав, між національними економіками, між національною та міжнародною економікою, в міжнародних економічних відносинах та між сферами сучасного світу. Специфічним проявом цих протиріч в умовах домінування в міжнародній економіці розвинутих країн і особливо за обставин монополярності сучасного світу стало таке специфічне явище, як міжнародний тероризм.

Інша характерна риса сучасного світу — ***цілісність,*** яка проявляється у взаємозалежності та єдності різноманітних складових, рис та ознак сучасного світу. Ця цілісність обумовлена тенденцією *інтеграції* форм і видів суспільного життя. Вона проявляється у взаємопроникненні національних економік; розмиванні меж між різними соціальними прошарками населення; зближенні рівнів політичної культури; функціонуванні зростаючої кількості міждержавних та міжнародних економічних, політичних, соціальних та інших утворень.

Для сучасного цілісного світу характерною є тенденція *глобалізації* ноосферних процесів, яка виражається у коеволюції суспільства та природи; екологічних імперативах і межах соціально-економічного розвитку людства; нагромадженні глобальних проблем до рівня усвідомлення неможливості їх вирішення без спільних узгоджених зусиль усього людства; становленні глобальної економіки та глобальної політики.

Якщо різноманітність світу породжує безліч інтересів, на основі яких і розгортаються суперечності, то взаємозв'язок його складових частин призводить до появи загального інтересу, який слугує єдності, що зростає, та пошуку шляхів подолання суперечностей сучасного світу. У свою чергу, розв'язання одних суперечностей зі зміцненням цілісності сучасного світу веде до появи нових і т.д.

Особливостями розвитку сучасного світу є кардинальні соціально-економічні зміни, прискорений розвиток продук-

тивних сил суспільства та зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства. Суспільний прогрес потребує налагодження конструктивної, творчої взаємодії держав і народів у масштабах усієї планети і створює для цього необхідні передумови. Забезпечення миру і соціального прогресу як загальнолюдського інтересу стає домінантою сучасної епохи.

Отже, ***сучасний світ є глобальною системою,*** що складається з економічної, політичної, соціальної та духовної сфер, які підпорядковуються певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям та впливають на зміст *міжнародної економіки* (рис. **1.2).**

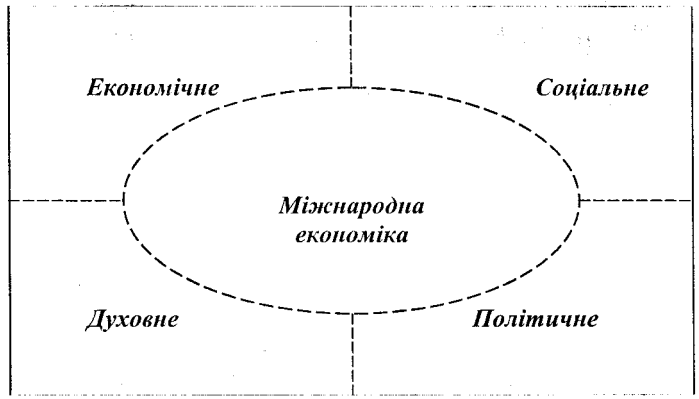

Рис. 1.2. Середовище міжнародної економіки

Економічне середовище міжнародної економіки об'єднує мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. Міжнародні економічні відносини пов'язують їх у цілісну та суперечливу систему.

Мегарівень є адекватним міжнародній економіці як цілісності.

Макрорівень представлений *відкритими* економіками розвинутих країн; країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. На відміну від закритої економіки, агенти *відкритої економіки* беруть участь у міжнародному обміні товарами та послугами, переміщенні грошей, капіталів та робочої сили

між країнами. У відкритій економіці, крім внутрішніх, існують взаємопов'язані зовнішні потоки (рис. 1.3).

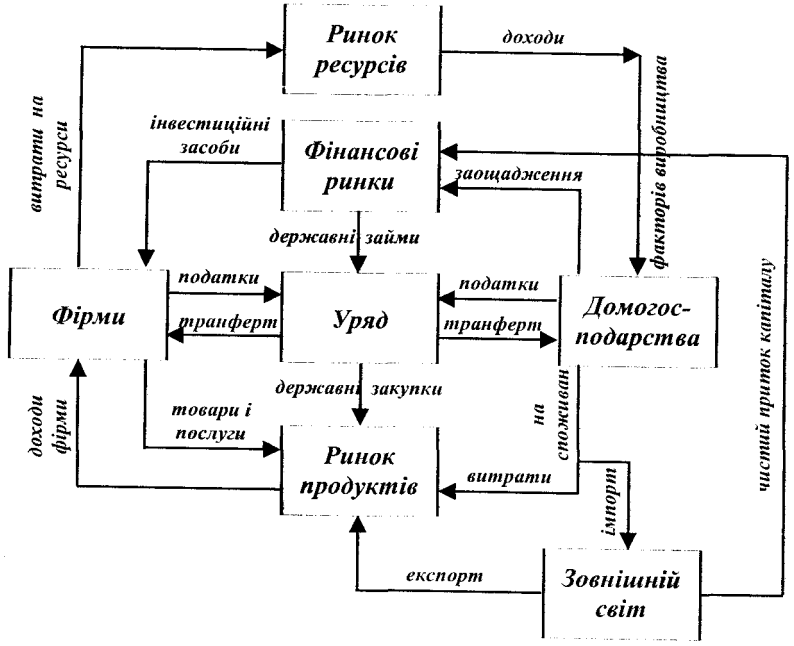

Рис. 1.3. Модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходів у відкритій економіці

Модель економічного кругообігу відкритої економіки ілюструє існування поряд із *внутрішніми* (національними) економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ *зовнішніх,* міжнародних економічних відносин. Отже, *відкрита економіка* - це національна економіка (економіка країни), інтегрована в міжнародну економіку.

Мезорівень охоплює економічні зв'язки між регіонами, галузями та міжгалузевими комплексами окремих країн.

Мікрорівень представлений зовнішньоекономічною діяльністю фізичних та юридичних осіб. Важливим суб'єктом сучасних міжнародних економічних відносин стали транс-

національні корпорації (ТНК), які охоплюють своєю діяльністю всі рівні економічного середовища міжнародної економіки.

За *ступенем розвитку стосунків* між суб'єктами МЕВ виділяють:

1) *міжнародні економічні контакти* — найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно разовими угодами. Такі зв'язки більш притаманні юридичним та фізичним особам;

2) *міжнародна економічна взаємодія.* Це добре відпрацьовані стійкі економічні зв'язки між суб'єктами міжнародної економіки, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, укладених на тривалий період;

3) *міжнародне економічне співробітництво* — міцні й тривалі зв'язки кооперативного, партнерського типу, які мають у своїй основі спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах;

4) *міжнародна економічна інтеграція* виступає як вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується взаємопроникненням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

Кожний наступний рівень не являє собою щось протилежне до попереднього, а є його природним продовженням, містить у собі більшість його ознак.

Наступна складова функціонування та розвитку міжнародної економіки — ***політична сфера*** сучасного світу. До неї належать незалежні держави з притаманними їм формами правління (монархія, республіка), політичними режимами (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) та відповідними формами устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація); різноманітні міждержавні та наддержавні утворення (наприклад, ООН, ЄС, СНД); політичні партії та міждержавні партійні утворення (наприклад, Соціалістичний Інтернаціонал); а також сучасний політичній процес, який втілює у собі політичну залученість (вибори, референдуми, переговори

і т.д.); політичне функціонування (лобі, опозиція тощо); міжнародну політику та міжнародне прано.

Через політичні причини кожна країна по підношенню до інших може застосовувати преференції, режими найбільшого сприяння, інтегруватися з ними. *Л* іншого боку, можливе встановлення тарифних та нетаріїфпих бар'єрів, ембарго, інших економічних санкцій. Розпиток міжнародної економіки багато в чому залежнії) під взаємної адантивності політичних устроїв, зокрема, демократичних та недемократичних. Тому адекватна реалізація принципів міжнародної економіки можлива лише в стабільному політичному середовищі.

Соціальне середовище міжнародної економіки характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських станів, прошарків і угруповань, а також інститутів громадянського суспільства за демографічними, расовими, національними, професійними, релігійними та іншими ознаками.

Узагальнено соціальну сферу молена звести до факторів, що випливають з поведінки людини як біосоціальної істоти. Людська поведінка формується під суперечливим впливом фізіологічних та соціальних засад.

Фізіологічна поведінка людини визначається її природними, нейрофізіологічними особливостями. Основу такої поведінки становлять відчуття голоду, смаку, запаху, звуку і його тембру, світла та його відтінків, спектру кольорів, дотику, холоду чи тепла. Переваги тих чи інших чуттєвих особливостей у великих групах людей (населення регіону, нації, народності) зумовлюють виникнення певних уподобань цих людей, що відповідно впливає на їхні потреби і в кінцевому результаті відбивається на їх зовнішньоекономічних відносинах.

Соціальна поведінка людини зумовлена її характером, що склався під впливом її соціального статусу протягом певного проміжку часу. Вона залежить від таких соціальних засад, як стать, вік, сімейний стан, каста, раса, етнос, національність (задані характеристики); професія, ідеологія, релігія (набуті характеристики). Поєднання таких засад у різні комбінації породжує різноманітність соціальних статусів людей та їх запитів.

Духовне середовище міжнародної економіки є складною системою форм суспільної свідомості, а саме: наукової, естетичної, етичної, моральної, релігійної; а також типів культур, традицій, генотипів різних народів та інститутів і організацій, що їх обслуговують.

Процес прискореного залучення України до загальноцивілізаційних процесів та структур охоплює всі сфери життя. В економічній сфері він спрямований на створення моделі соціально орієнтованої ринкової економіки. Соціально-політичні критерії інтеграції України у світове господарство передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини, розповсюдження і укріплення гуманістичних та загальнолюдських цінностей, конструктивний громадянський консенсус різних політичних сил. Останні представлені багатьма партіями, що являють широкий спектр поглядів: від неолібералізму до демократичного соціалізму. Свідоцтвом міжнародного визнання однієї з найвпливовіших політичних партій України — Соціалістичної — стало прийняття її повноправним членом найавторитетнішої світової політичної організації — Соціалістичного Інтернаціоналу. Духовне середовище міжнародного розвитку України ґрунтується на величезних запасах емоційної, психологічної енергії, що вивільнилася внаслідок розбудови власної незалежної держави і спрямована на економічне, політичне, духовне відродження нації як повноправного члена світової спільноти.

1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки. Зміст міжнародної економіки

Історично світовий ринок, світова економіка, міжнародна економіка беруть походження в сфері міжнародної торгівлі (табл. 1.1). Стародавній Єгипет, Греція, Рим, Фінікія вели торгівлю як між собою, так і з численними містами Середземномор'я. Ці торговельні відносини мали міждержавний, внутрішньоконтинентальний характер. Розвиток суспільного

поділу праці, товарного виробництва, ринку виводять зовнішню торгівлю за часів феодалізму на міжконтинентальний рівень. Великі географічні відкриття поєднали всі регіональні ринки єдиним ланцюжком, створили передумови для формування світового ринку.

Таблиця 1.1

Етапи еволюції світового ринку та міжнародної економіки

Хронологічний період	Головні риси суспільногорозвитку	Зміст етапів еволюції світового ринку та міжнародної економіки
Стародавній світ та Середньовіччя	Домінування *натурального* господарства та *традиційного* суспільства.	Відбувається формування *внутрішнього ринку* як форми господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари усередині країни
XV–XVI ст.	*Епоха великих географічних відкриттів* Колонізація і створення перших колоніальних імперій (португальської та іспанської)	Прискорений розвиток міжнародної торгівлі непромисловими товарами: тканинами, пряностями, коштовностями, дорогоцінними металами та рабами. Формування *національного* та *міжнародного ринків*, які є відповідно внутрішнім ринком, частина якого орієнтується на іноземних покупців, та частиною національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками. Світове господарство обмежене сферою застосування купецького та лихварського капіталу. *Формою існування та розвитку світового господарства цього періоду були переважно міжнародні торговельні відносини*
Новий час. XVI–XVIII ст.	*Мануфактурне виробництво.* Епоха *первісного накопичення капіталу.* Становлення економічних систем, що відповідають моделі *"чистого" капіталізму*	*Функціонування світового господарства виходить за межі сфери обігу, поширюючись на сферу виробництва.* Ускладнюється механізм світового господарства, з'являються нові форми МЕВ, а саме: міжнародна торгівля промисловими товарами, торгівля послугами, вивезення капіталу, міграція робочої сили. Монополізація зовнішньої торгівлі. Виникнення і розвиток протекціоністської торговельної політики

Продовження табл. 1.1

Хронологічний період	Головні риси суспільногорозвитку	Зміст етапів еволюції світового ринку та міжнародної економіки
XIX – початок XX ст.	*Промисловий переворот.* Розвиток великого машинного виробництва та утвердження *індустріального суспільства.* Колоніальна експансія і завершення територіального поділу світу колоніальними державами	Завершення формування *світового ринку* як сфери стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділі факторів виробництва. Початок формування *світової економіки* як сукупності національних економік (господарств) і зв'язків між ними. Створення адекватної сучасному світовому господарству системи МЕВ. Домінуючою за темпами розвитку формою МЕВ стає *вивезення капіталу,* широкого розвитку набуває виробниче і науково-технічне співробітництво, діяльність міжнародних монополій
Новітній час. Початок XX ст. – кінець 50-х років XX ст.	Становлення в провідних індустріальних країнах *змішаної економіки.* Територіальний перерозподіл світу. Перша і Друга світові війни.	Завершення формування *світової економіки* як глобальної економічної системи. Антагоністичний характер її функціонування мав такі форми прояву: співіснування метрополій, залежних від них держав і колоній, перевага монокультурної спеціалізації в розвитку міжнародного поділу праці, нееквівалентний товарний обмін. *Світова економіка поділяється на три складові: світове капіталістичне господарство, світове соціалістичне господарство, господарство країн "третього світу"*
Друга половина XX ст– початок XXI ст.	Сучасний етап НТР. *Початок постіндустріальної епохи.* Розпад колоніальної системи. Розпад системи соціалізму. *Глобалізація економіки та суспільного життя*	Ключовою рисою даного етапу стає розвиток *міжнародної економічної інтеграції.* Формування ***міжнародної економіки*** як складної системи взаємопов'язаних національних економік, міжнаціональних та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують

Світовий рийок — це сукупність національних ринків окремих країн, пов'язаних між собою міжнародним поділом праці (МПП) і товарообігом. Економічні основи розвитку світового ринку, які закладаються у сфері обігу, починають виявлятися вже на етапі створення внутрішнього ринку. Хоча капітал і зародився у сфері обігу, проте шлях до перемоги над традиційною земельною і дрібнотоварною власністю він почав прокладати з промисловості.

Формування світового ринку безпосередньо пов'язане зі стадіями промислового розвитку провідних країн: 1) підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.); 2) мануфактурне виробництво (XVI—XVIII ст.); 3) велике машинне виробництво (XVIII—XX ст.). На відміну від ремесла та мануфактури машинна індустрія дає можливість налагодити постійне і масове виробництво товарів для продажу на національних і світовому ринках, створюючи основу для широкого розвитку регулярного та всебічного міжнародного товарообігу.

. Світовому ринку притаманні певні *специфічні ознаки:*

1. Ємність світового ринку менша, ніж сумарна ємність національних ринків. Деякі товари, що залучені до товарообігу на національному ринку, зовсім не виходять на світовий. Це пов'язано зі специфікою національної формули споживання (екзотичні страви, види одягу, предмети побуту), видів діяльності (ремонт взуття) тощо. І навпаки, на світовий ринок виходять найбільш конкурентоспроможні товари.

2. На механізм світового ринку значний вплив справляє зовнішньоекономічна політика держави. Наприклад, на шляху іноземних товарів держава може встановлювати різноманітні бар'єри, а в межах національного ринку, навпаки, — створювати умови для вільної конкуренції.

3. На світовому ринку формуються світові ціни, відмінні від національних. Національні валюти провідних країн виконують функцію світових грошей.

Паралельно еволюції світового ринку виникають і набувають відповідної динаміки певні форми МЕВ. Якщо для

доіндустріальних етапів розвитку світового господарства домінуючою і за обсягом, і за темпами розвитку була міжнародна торгівля, то обличчя індустріальної епохи представлене домінуванням за темпами розвитку вивезення капіталу, виробничим співробітництвом. Фактори, що зумовили розвиток сучасного світового ринку, виводять на перший план системи МЕВ міжнародну економічну інтеграцію, яка стає ключовою ознакою світового господарства на зламі II—III тисячоліть. Відповідно світове господарство здобуває принципово нову якість *міжнародної, глобальної економіки.*

***Міжнародна економіка** — це планетарний відтворювальний комплекс, складна система взаємопов'язаних національних економік, міжнаціональних та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.*

Головні ***ознаки*** міжнародної економіки:

1. Розвинуті сфери міжнародної торгівлі та міжнародного руху факторів виробництва. Темпи зростання обсягів міжнародної торгівлі та капіталізації світового фінансового ринку перевищують темпи зростання світового ВВП.

2. Швидкий розвиток міжнародного виробництва, насамперед в межах ТНК. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато переважають національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них, ТНК не прив'язані до тієї чи іншої території, а отже, здатні поєднувати фактори виробництва різної державної належності і брати участь в освоєнні ринків у будь-якій частині світу.

3. Розширення самостійної міжнародної валютно-фінансової сфери, яка не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів і факторів виробництва.

4. Розгалужена система міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і наддержавних, а також громадянських утворень і механізмів регулювання економіки. Наприклад, ЄС, НАФТА, АСЕАН, численні економічні організації та установи ООН тощо.

5. Домінування принципів відкритої економіки в економічній політиці держав. Мова йде, насамперед, про активну інтеграцію національної економіки в міжнародну економіку, світовий ринок, а також обгрунтовану доступність внутрішнього ринку для імпорту іноземного капіталу, товарів, технологій, інформації, робочої сили.

1.3. Структура міжнародної економіки

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма ***критеріями.*** Головні з них — *рівень розвитку національних економік; форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання; об'єкти світового ринку.*

1. Рівень розвитку національних економік визначається:

1) обсягом ВВП на душу населення;
2) ефективністю факторів виробництва;
3) станом наукових досліджень і наукових досягнень;
4) демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
5) рівнем доходів і рівнем споживання населення;
6) часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного й громадянського регулювання економіки;
7) ступенем інтегрованості національних економік у міжнародну економіку.

За рівнем розвитку національної економіки універсальним є поділ країн на *розвинуті країни або промислово розвинуті країни, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються* (рис. 1.4).

Країни з розвинутою економікою, або промислово розвинуті країни, закріпили своє панівне становище в міжнародній економіці. До цієї групи належить більшість держав — членів Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР). їх вирізняють високий рівень розвитку продуктив-

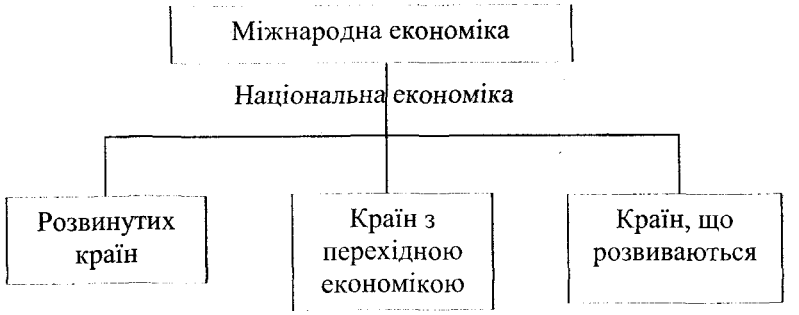

Рис. 1.4. Структура міжнародної економіки за рівнем економічного розвитку країн

них сил, інформаційних технологій, інтенсивний тип відтворення економіки, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту.

Промислово розвинуті країни мають багато *спільного* в генетичному й функціональному аспектах.

По-перше, в соціально-економічному плані розвиток господарств цих країн грунтується на капіталістичному способі виробництва, і, незважаючи на соціалізацію власності, її приватна форма була й залишається вихідною.

По-друге, розвинуті країни характеризуються високим рівнем економічного розвитку. Реалізація визначальної мети виробництва в умовах конкуренції — отримання прибутку — спонукає до впровадження нової техніки та підвищення продуктивності праці, що, в свою чергу, веде до здешевлення продукції, розширення ринків збуту, стимулює зростання виробництва та економіки в цілому. Порівняння продуктивності праці у промислово розвинутих країнах та в країнах з перехідною економікою і в країнах, що розвиваються, вказує на величезне відставання двох останніх груп країн.

По-третє, соціально-економічну зрілість промислово розвинутих країн відображають кардинальні зміни соціальної структури суспільства порівняно з іншими групами країн, а саме: зростання чисельності та ролі середнього класу, підви-

щеиня якості людського капіталу, а також частки зайнятих інтелектуальною працею тощо.

Для розвинутих країн характерні: розвинуте ринкове господарство; домінуюче становище в міжнародній економіці, яке дає с могу інтенсивно залучати в господарський обіг і власні, і чужі рзсурси; зміщення центру ваги економічної діяльності у сферу послуг, функціонування переважно сервісної економіки; найбільша вичерпаність джерел і факторів індустріального розвитку; поступовий перехід до постринкової неоекономіки.

Економічна політика розвинутих країн справляє визначальний вплив на стан та динаміку міжнародної економіки, основні напрями її науково-технічного розвитку і структурної перебудови.

Більшість *країн, що розвиваються,* утворилися завдяки національному визвольному руху і розпаду колоніальної системи в середині XX ст. За роки незалежності вони здійснили складні соціально-економічні перетворення, досягли певних успіхів у створенні основ національної економіки. Проте переважній більшості з них не вдалося істотно скоротити відставання від розвинутих країн.

Спільні риси країн, що розвиваються:

1) *багатоукладність економіки:* економічні системи цих країн представлені строкатим набором економічних укладів і форм: від патріархально-общинної і дрібнотоварної до монополістичної й кооперативної. Вони існують як відносно автономні структури зі складним механізмом внутрішніх та зовнішніх зв'язків;

2) слаборозвинутість, яка виражається в *якісній неоднорідності і системній невпорядкованості суспільства,* що складається з різних економічних та неекономічних інститутів традиційного й сучасного типів, а також проміжних, перехідних структур;

3) економіка цих країн характеризується *низьким рівнем розвитку* продуктивних сил і ринкових відносин;

4) *залежність* від країн-лідерів, що проявляється у відносинах домінування й підкорення, які останніми десятиріччями

реалізуються економічними методами. Економічна залежність впливає на політику, ідеологію та культуру цих країн;

5) соціальні організми країн, що розвиваються, включають у себе різні утворення: класові, етнічні, релігійні, кастові та інші, зв'язки між якими не є гармонізованими. Не подолано общинний тип соціальності, який бере початок від родового укладу і визначається зв'язками, заснованими на родинних відносинах і сусідстві;

6) у цілому ряді цих країн не сформувалось розгалужене й стійке громадянське суспільство як соціально організована структура.

У дискусіях про причини повільного економічного зростання переважної більшості країн, що розвиваються, на одне з перших місць висувається фактор ментальності, спосіб економічного мислення, які охоплюють систему освіти й культури, соціальну сферу. *Стратегія економічного розвитку* цих країн грунтується на таких основних принципах:

- всебічна трансформація економіки і суспільства;
- ринкова спрямованість економічних перетворень;
- експортна орієнтація національної економіки;
- імпорт капіталу й технологій з розвинутих країн;
- поліпшення умов для міжнародної торгівлі, доступу на світові фінансові ринки;
- регулювання демографічних процесів.

Вирішальна роль у створенні необхідної критичної маси певних соціально-економічних зрушень у країнах, що розвиваються, належить людському капіталу, його бажанню, вмінню та здатності здійснювати модернізацію економіки і суспільства.

До *країн з перехідною постсоціалістичною економікою* належать держави, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, країни Центральної та Південно-Східної Європи. Кожна з цих країн, у тому числі Україна, рухаються від примітивного соціалізму з домінуванням тоталітарно-бюрократичної складової східного типу історичного розвитку до нового суспільства, образ якого визначається такими прогресивними перехідними процесами, що взаємодіють та переплітаються:

- рух до нового, інтеграційного типу історичного розвитку та нової соціально-економічної системи;
- перехід від суто державнісного до громадянського суспільства з розвинутими демократичними інститутами, що забезпечують самореалізацію особистості та самоорганізацію суспільства;
- поступова зміна соціально-економічного генотипу або менталітету критичної маси суспільства в напрямі соціального активізму та відповідальності, самостійності та опори на власні сили, вивільнення творчого потенціалу індивідуальності з урахуванням складного симбіозу її свідомого, підсвідомого та несвідомого;
- перехід від тотально одержавленої до соціально та екологічно орієнтованої конкурентоспроможної змішаної економіки, в якій оптимально взаємодіють різноманітні форми власності, підприємництва та господарювання, а також механізми ринкового саморегулювання та державного і громадянського регулювання;
- перехід від економіко-екстенсивного до переважно соціально-інтенсивного та інноваційного типу суспільного відтворення з пріоритетним розвитком п'ятого та шостого техніко-економічних укладів і механізмами простого і розширеного природно-екологічного відновлення;
- розбудова сучасної економіки відкритого типу, гармонійно включеної до світових тенденцій глобалізації, інтеграції та диференціації.

Головними *напрямами змін* перехідної економіки нового типу є:

1) *суверенізація* національної економіки. В стратегічному плані вона означає вихід економіки на передові цивілізаційні рубежі, в тактичному — оформлення її кордонів, визначення реального стану і складу;

2) *роздержавлення і приватизація,* формування багатоукладної економіки, в якій оптимально взаємодіють різноманітні форми власності та підприємництва;

3) *структурна перебудова* економіки з метою досягнення домінування виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів, опанування постіндустріального, інноваційного типу економічного розвитку;

4) становлення *конкурентоспроможного* національного товарного виробництва і на цій основі — цивілізованих ринкових відносин, механізмів алокації ресурсів;

5) перехід до переважно *соціально-інтенсивного* типу розширеного суспільного відтворення, досягнення й підтримання сталої та динамічної рівноваги національної економіки;

6) *гуманізація та соціалізація* економічних процесів, яка в загальному плані пов'язана з формуванням людини-особистості, пріоритетним розвитком соціальної сфери порівняно з матеріальною;

7) *екологізація* економіки, поступовий вихід на межі простого і розширеного природно-екологічного відновлення;

8) *інституціоналізація* як процес формування необхідних для економічних перетворень інститутів (формальних і неформальних норм, традицій, настанов, організацій, об'єднань тощо), насамперед, громадянського суспільства;

9) *лібералізація і демократизація* економічного життя з метою створення сприятливих умов для ефективного вільного підприємництва і праці;

10) *регіоналізація та муніципалізація,* як формування системи регіональних і муніципальних економічних утворень, що самофінансуються, і являють собою невід'ємні складові національної економіки;

11) поступове *відкриття* національної економіки, її органічне включення в світові процеси глобалізації, інтеграції та диференціації, розширення ефективних зовнішньоекономічних зв'язків;

12) становлення сучасного типу *триєдиного економічного регулювання* (ринкового, державного і громадянського).

2. Наступний критерій структуризації міжнародної економіки — ***форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання.***

Ускладнення міжнародного економічного життя закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин. Головним суб'єктом такого регулювання є держава (табл. 1.2). Пов'язані з цим проблеми та шляхи їх вирішення більш докладно розглядатимуться в наступних главах.

Таблиця 1.2

Форми регулювання міжнародних економічних відносин

Міжнародне регулювання та нагляд	Економічні		Фінансові
	Міжнародні організації		
Форми МЕВ	Міжнародна торгівля	Міжнародний рух факторів виробництва	Міжнародні валютно-фінансові відносини
Державне регулювання	Регулювання зовнішньої торгівлі	Регулювання руху факторів виробництва	банківське та фіскальне регулювання
	Мікроекономічна політика		Макроекономічна політика
	Світове господарство		
Базові поняття	Світовий ринок		
	Міжнародний поділ праці		

Джерело: *Киреев А.П.* Международная экономика. В 2-х частях. Ч.1. Учеб. пособие.— М.: Международные отношения, 1997. — С. 40.

3. Певна структуризація міжнародної економіки можлива за критерієм належності країн до ***регіональних інтеграційних угруповань.***

Важливими передумовами економічної інтеграції країн є спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарчих механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, а також територіально-географічна близькість. З огляду на зазначене, найбільш сталими та впливовими є такі регіональні інтеграційні угруповання: а) європейське — ЄС; б) євразійське — СНД; в) північно — американське — НАФТА; г) південно-східно-азійське — АСЕАН.

4. За характером ***економічних об'єктів*** *ринкових відносин* у міжнародній економіці виділяють такі складові *світового ринку:* ринок товарів та послуг; ринок робочої сили; ринок капіталів; валютний ринок; ринок цінних паперів.

Сукупність організаційно-правових форм, що обслуговують світовий ринок та забезпечують нормальний режим його функціонування, становить *світову інфраструктуру.* До її складу входять водна, повітряна, залізнична та автомобільна транспортна системи; енергосистема; мережа інформаційних комунікацій (супутникова, космічна, Інтернет); міжнародна система національного рахівництва; уніфіковані міжнародні стандарти тощо.

Основні терміни та поняття

Сучасний світ
Різноманітність світу
Цілісність світу
Суперечливість світу
Середовище міжнародної економіки
Економічне середовище
Міжнародні економічні контакти
Міжнародна економічна взаємодія
Міжнародне економічне співробітництво
Міжнародна економічна інтеграція
Політичне середовище
Духовне середовище
Соціальне середовище
Міжнародна економіка
Структура міжнародної економіки
Розвинуті країни
Країни з перехідною економікою
Країни, що розвиваються
Форми міжнародних економічних відносин

Контрольні та дискусійні питання

1. Чому сучасний світ стає все більш різноманітним та цілісним одночасно?

2. Спробуйте провести паралелі між суперечностями міжнародних економічних відносин і сучасного світу.

3. Поясніть взаємозв'язки між міжнародною економікою та її середовищем.

4. Як впливає на міжнародну економіку взаємодія середовищ: а) політичного і духовного; б) духовного і соціального; в) політичного і соціального?

5. Як пов'язані між собою еволюція міжнародної економіки та еволюція світового ринку?

6. Чим відрізняється міжнародна економіка від світової економіки та всесвітнього господарства?

7. Спробуйте запропонувати власний критерій структуризації міжнародної економіки.

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Система економічних зв'язків з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання, які вийшли за межі національних кордонів.

2. Національна економіка, єдиний народногосподарський комплекс країни, інтегрований у світове господарство та світовий ринок.

3. Глобальний відтворювальний комплекс, складна система взаємопов'язаних національних економік, міжнаціональних та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.

4. Сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділі факторів виробництва, сукупність національних ринків окремих країн, пов'язаних між собою МПП і товарообігом.

5. Система національних економік окремих країн, об'єднаних міжнародним поділом праці, системою міжнародних економічних відносин.

6. Частина національного ринку, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками.

7. Вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується взаємним сплетенням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики, як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

8. Сукупність організаційно-правових форм, що обслуговують світовий ринок та забезпечують нормальний режим його функціонування.

9. Внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців.

10. Закони, закономірності, фактори, результати функціонування світового господарства та його головних складових частин у контексті еволюції людського суспільства в цілому.

Поняття:
міжнародна економіка;
міжнародний ринок;
міжнародні економічні відносини;
світова інфраструктура;
відкрита економіка;
предмет міжнародної економіки, як науки;
міжнародна економічна інтеграція;
національний ринок;
світовий ринок;
світова економіка.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Світовий ринок грунтується на:

а) частинах національних ринків, які пов'язані із зарубіжними країнами;

б) міжнародному поділі праці та інших факторів виробництва;

в) розподілі ринків на оптові, роздрібні, ринки праці, ринки капіталу, частина яких орієнтована на іноземних покупців.

2. **Міжнародна економіка—**це:

а) наука, яка вивчає закономірності функціонування відкритих національних економік та світового господарства в цілому в умовах глобалізації фінансових ринків;

б) наука, яка вивчає закономірності руху між країнами конкретних товарів та факторів виробництва, а також їх ринкові характеристики (попит, пропозиція, ціна та ін.);

в) частина теорії ринкової економіки, яка вивчає закономірності взаємодії господарчих суб'єктів різної державної приналежності у сфері міжнародного обміну товарами, руху факторів виробництва та фінансування, а також формування економічної політики.

3. Відносна частка певної країни у світовому господарстві може бути розрахована на підставі:

а) ВВП;

б) групи економічних показників;

в) групи економічних показників з урахуванням політичного впливу на міжнародну економіку.

4. **До цілей розвитку міжнародної економіки належать:**

а) оптимізація взаємодії національних економік;

б) підтримання стабільного рівня цін;

в) оптимізація поведінки споживачів.

5. Яке з наведених визначень характеризує міжнародні економічні відносини?

а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених у довгострокових економічних угодах;

б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;

в) переплетення економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах та у відносинах з третіми країнами;

г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах.

6. Яке з наведених визначень характеризує міжнародну економічну взаємодію?

а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених в довгострокових економічних договорах;

б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;

в) вищий рівень розвитку **МЕВ,** переплетення економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах і у відносинах з третіми країнами;

г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах.

7. Яке з наведених визначень характеризує міжнародне економічне співробітництво?

а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах;

б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;

в) вищий рівень розвитку МЕВ, переплетення економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах та у відносинах з третіми країнами;

г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах.

8. Яке з наведених визначень характеризує міжнародну економічну інтеграцію?

а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах;

б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;

в) вищий рівень розвитку МЕВ, переплетення економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах та у відносинах з третіми країнами;

г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах.

9. На якому з означених рівнів розвитку МЕВ його суб'єктами виступають окремі особи, підприємства, фірми?

а) мікроекономічному;

б) макроекономічному;
в) мегаекономічному.

10. На якому з означених рівнів розвитку МЕВ його суб'єктами виступають окремі країни?
а) мікроекономічному;
б) макроекономічному;
в) мегаекономічному.

11. На якому з означених рівнів розвитку МЕВ його суб'єктами виступають окремі міжнародні організації і міжнародні інтеграційні об'єднання?
а) мікроекономічному;
б) макроекономічному;
в) мегаекономічному.

12. З особливостей МЕВ на сучасному етапі вкажіть ту, яка зумовлена розпадом соціалістичної системи:
а) посилення взаємозв'язку між національними та інтернаціональними інтересами;
б) зміна соціально-економічної моделі світу;
в) активний вплив на МЕВ НТР;
г) посилення механізмів регулювання МЕВ.

13. З особливостей МЕВ на сучасному етапі вкажіть ту, яка **забезпечує управління ними на інтернаціональному рівні:**
а) посилення взаємозв'язку між національними та інтернаціональними інтересами;
б) зміна соціальгю-економічної моделі світу;
в) активний вплив НТР на МЕВ;
г) посилення механізмів регулювання МЕВ.

14. З особливостей МЕВ на сучасному етапі вкажіть ту, яка зумовлює раціональні зміни в структурі МЕВ:
а) посилення взаємозв'язку між національними та інтернаціональними інтересами;
б) зміна соціально-економічної моделі світу;
в) активний вплив на МЕВ НТР;
г) підсилення механізмів регулювання МЕВ.

15. По відношенню до міжнародної економіки системою найбільш вищого рівня виступає:
а) національна економіка;
б) галузь економіки;
в) глобальна еколого-суспільна система;
г) регіональна господарська система.

16. Основні закономірності розвитку світового господарства на межі ХГХ-ХХ ст. досліджувалися в працях:
а) А. Сміта, Д. Рікардо, У. Петті;
б) Р. Гільфердинга, В. Леніна, Д. Гобсона;
в) Д. Кейнса, М. Фрідмена, С. Харріса;
г) Г. Мюрдаля, Б. Оліна, А. Вебера;
д) Дж. Вайнера, К. Маркса.

17. Об'єктом вивчення міжнародної економіки як науки виступає:
а) мегарівень глобальної господарської системи;
б) мезорівень глобальної господарської системи;
в) мікрорівень глобальної господарської системи;

18. Яка з названих проблем належить до предмета міжнародної економіки як науки:
а) оптимізація діяльності фірми;
б) підтримання високого рівня зайнятості в економіці;
в) оптимізація зовнішньоторговельних відносин країни.

19. З особливостей МЕВ на сучасному етапі вкажіть ту, яка зумовлює переплетення національних і міжнародних економічних відносин:
а) посилення взаємозв'язку між національними та інтернаціональними інтересами;
б) зміна соціально-економічної моделі світу;
в) активний вилив НТР на МЕВ;
г) посилення механізмів регулювання МЕВ.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне , а яке — помилкове.*

1. Міжнародна економіка являє собою мегарівень реалізації економічних відносин.

2. Міжнародна економіка — це історично закономірний етап розвитку світової економіки, планетарний відтворювальний комплекс, складна система взаємопов'язаних національних економік, між- та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.

3. Міжнародні економічні відносини являють собою історично зумовлену форму функціонування світової економіки.

4. Головним фактором становлення світового ринку є великі географічні відкриття.

5. Ознакою індустріальної епохи стає перетворення ТНК на вирішальний структурний фактор економічного розвитку.

6. Першою історичною формою МЕВ є міжнародна торгівля промисловими товарами.

7. Міжнародна (глобальна) економіка характеризується перевищенням темпами зростання обсягів міжнародної торгівлі та капіталізації світового фінансового ринку темпів зростання світового ВВП.

8. Ключовою ознакою сучасного етапу розвитку світового господарства є міжнародна економічна інтеграція — домінуюча форма МЕВ.

9. Ємність світового ринку значно перевищує сумарну ємність національних ринків.

ГЛАВА 2. ОСНОВИ РУХУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

2.1. Рух міжнародної економіки: форми, напрями, чинники.
2.2. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки.
2.3. Міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва як форми міжнародного поділу праці.
2.4. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки.

Література

1. *Міжнародні* економічні відносини. Сучасні міжнародні економічні відносини: Підручник для студентів економічних вузів / А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, Б.А. Вергун та ін. — К: Либідь, 1992. - С 14-27.

2. *Основы* внешнеэкономических знаний: учебник для экономического образования. / Под ред. И.П. Фаминского. — М.: Международные отношения, 1990. — С. 9—21, 30—50.

3. *Основи* економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н. Климко. — 4-те вид., перероб. і доп. - К: Знання-Прес, 2002. - С. 418-430, 440-445.

4. Политико-экономические основы всемирного хозяйства / Под ред. В.И. Седова — М.: Экономика, 1998. — С. 5—32, 68-82, 117-131,162-169.

5. *Производственный* процесс выходит за национальные границы / А.В. Березной, СМ. Паникин, В.А. Славинский и др. - М.: Наука,.1991.- С. 3-44.

6. *Семенов К.А.* Международные экономические отношения: Курс лекций. — М.: Гардарика, 1998. — С. 10—72; 118—142.

7. *Світова* економіка: Підручник /А.С. Філіпенко, О.І. Рогач, О.І. Шниров та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. - С 14-30.

8. *Хасбулатов Р.И.* Мировая экономика. — М.: ИНСАН, 1994. - С 6-53.

2.1. Рух міжнародної економіки: форми, напрями, чинники

Процес утворення ***міжнародної економіки*** як цілісної системи ще не завершився і займатиме дуже тривалий проміжок часу. Тому у її визначенні значною мірою підкреслюється не стільки завершеність процесу, скільки його спрямованість і рух, який має визначені форми і напрями.

Важливою ***формою руху*** міжнародної економіки є *функціонування,* яке виражається у стаціонарній взаємодії змістовних складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Розвиток (прогрес) міжнародної економіки виступає як незворотна закономірна зміна змістовних складових та якісних параметрів міжнародної економіки в напрямі їх поліпшення та удосконалення. Протилежним цьому напряму є *регрес,* який проявляється в погіршенні й занепаді змістовних складових та якісних параметрів міжнародної економіки.

Важливою детермінантою *розвитку* міжнародної економіки є новітні ресурси, що модифікують організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибинною основою цього процесу виступають зміни у власності на засоби виробництва та глобалізація економічних процесів. Відбувається поступове структурне зближення національних господарств за найважливішими загальноекономічними пропорціями, адаптуються їхні галузеві та міжгалузеві структури. Водночас залишається доволі виразним поділ країн світу на центр та периферію.

Особливими формами руху міжнародної економіки є *відхилення* від загальноцивілізаційного вектора (тренда) еволюції та *"тупиковий"* рух (безперспективний, що не має майбутнього) окремих складових і якісних параметрів міжнародної економіки. Яскравим прикладом тут може бути колишній СРСР. Практика господарювання, що виходила з примату політики, ідеології над економікою, призвела до серйозних перекосів в економічному розвитку і країни в цілому та окремих республік і регіонів.

Серед основних чинників розвитку міжнародної економіки слід виділити:

- матеріальні, які представлені інтернаціоналізацією виробництва, міжнародним поділом факторів виробництва та усуспільненням виробництва;
- соціально-економічні, які виступають у формі міжнародних економічних відносин та загальних економічних законів;
- неекономічні, які детермінуються законами та закономірностями руху політичної, соціальної та духовної сфер сучасного світу;
- природно — екологічні, які детермінуються законами та закономірностями руху навколишнього середовища;
- ступінь адекватності економічної політики об'єктивному стану міжнародної економіки та її середовища.

З огляду на особливості форм і напрямів руху міжнародної економіки необхідно розглянути докладніше основні чинники розвитку міжнародної економіки.

2.2. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки

Важливими матеріальними чинниками розвитку міжнародної економіки виступають *інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці та усуспільнення виробництва.*

Інтернаціоналізація виробництва (від лат. inter — *між* та nationis — *нація) — об'єктивний історичний процес виникнення та поглиблення взаємозв'язків та взаємозалежності між*

національними господарствами різних країн, що обумовлений розвитком міжнародної спеціалізації та поділу праці. Інтернаціоналізація виробництва виражає специфічну форму усуспільнення виробництва у світовому масштабі та охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, проявляється в усіх сферах: виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Інтернаціоналізація виробництва є об'єктивною основою розвитку всіх форм МЕВ.

Інтернаціоналізація виробництва почалася за доби великої машинної індустрії. Вона *означає вихід продуктивних сил за національні кордони, їх взаємодію й формування міжнародних продуктивних сил, які використовуються людством або окремими країнами (їх групами) спільно, незалежно від їх соціально-економічного та політичного устрою.* Інтернаціоналізація охоплює практично всі країни світу, галузі та види діяльності. Це означає, що реальністю є ***закон інтернаціоналізації виробництва,*** який детермінує поглиблення та розширення насамперед соціально-економічних та організаційно-економічних зв'язків національних економік.

Саме завдяки інтернаціоналізації здійснюються головні умови збалансованого економічного розвитку. Вузькість внутрішніх ринків, нестача сировини, палива, засобів виробництва компенсуються широкою участю країн у світогосподарських процесах. Інтернаціоналізація об'єднує структурні елементи міжнародної економіки в єдине ціле. З поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється єдність міжнародної економіки, зростає її органічна цілісність. Інтернаціоналізація виробництва сприяє підвищенню ефективності виробництва в окремих країнах, прискореному розвитку науки і техніки, підвищенню життєвого рівня населення.

Сучасними ***тенденціями та характерними рисами*** інтернаціоналізації виробництва є:

- зростання кількості галузей, виробництв та видів економічної діяльності, які розраховані на інтернаціональне використання і споживання їх продукції;

- *поглиблення міжнародного характеру не тільки загального та часткового, але й одиничного поділу праці;*
- *домінуючий розвиток міжнародного кооперування виробництва у формі заздалегідь узгодженого постачання товарів та послуг;*
- *інтернаціоналізація руху людського капіталу;*
- *розвиток розгалуженої світової інфраструктури.*

Інтернаціоналізація виробництва є економічною формою розвитку *міжнародного поділу праці та міжнародного усуспільнення виробництва.* Передумови *міжнародного поділу праці* (МПП) формуються в процесі суспільного поділу праці за родом діяльності і його просторової диференціації.

Сучасні продуктивні сили потребують такого поділу праці, який робить економічно неефективним або навіть просто неможливим забезпечення виробничих та інших потреб кожної окремої країни лише за рахунок її власних сил. Участь у міжнародному поділі праці стає передумовою нормального розвитку виробництва.

Міжнародний поділ праці *— це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.*

Характерні ознаки МПП:

1. *Специфіка сфери діяльності.* МПП виражає структуру міжнародної економіки, відносини між двома або більше національними економіками. Суб'єктами МПП виступають підприємства різної національної приналежності.

2. *Своєрідність шляхів впливу на структуру національної економіки.* Якісні зміни внутрішнього поділу праці в країні (ВПП), що відбуваються під впливом НТП, *прямо* змінюють структуру народногосподарського комплексу. Участь країни у МПП впливає на перебудову народногосподарської структури *опосередковано,* шляхом пристосування національної економіки до потреб інших країн — учасниць МПП. Участь у

МПП дає можливість країні сконцентрувати свої зусилля на виробництві тих товарів, для яких у неї існують якнайкращі абсолютні та відносні умови, переваги, розширити виробництво цих товарів до масштабів, достатніх для задоволення як власних потреб, так і потреб країн-партнерів шляхом експорту. Водночас участь у МПП дозволяє країні відмовитися від виробництва товарів, де ці переваги мінімальні, забезпечити їх споживання шляхом імпорту.

3. *Відмінності обсягів повноважень суб'єктів МПП.* Насамперед йдеться про значне зростання економічної ролі держави як суб'єкта МПП. Держава не тільки здійснює самостійні економічні акції на міжнародних ринках, але й опосередковує зовнішньоекономічні зв'язки національних товаровиробників шляхом зовнішньоекономічної політики. Більше того, держава може впливати не тільки на поведінку національних товаровиробників, а й на всіх учасників МПП. Водночас вплив держави на міжнародні процеси обмежений міждержавними угодами та нормами міжнародного права.

4. *Масштабність.* Номенклатура товарів, що обмінюються в межах МПП, є вужчою, ніж у межах ВПП, у тому числі і за причин специфіки національної формули споживання. Підтвердженням цьому є той факт, що обсяг міжнародного товарообігу на межі XX-XI ст. майже у 5 разів менший від сумарного ВВП усіх країн світу.

На формування міжнародного поділу праці й ступінь залучення до нього окремих країн (груп країн) впливають певні ***фактори,*** які можна визначити наступним чином:

- *природно-географічні* (відмінності у кліматичних умовах, території, чисельності населення, економіко-географічному положенні, наявності природних ресурсів, моря чи виходу до моря, великих річок чи озер тощо);
- *соціально-економічні* (стан людського капіталу, науково-технічний прогрес; технологічна структура економіки; продуктивність факторів виробництва; ступінь соціальної диференціації; особливості історичного розвитку, виробничих і зовнішньоекономічних традицій; соціально-економічні форми національного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків; рівень монополізації виробництва та ринків; розвиток нецінових форм конкуренції тощо);
- *духовні* (національні традиції, релігійна ситуація, тип культури, ідеологія і т.д.).

Певний, а іноді й вирішальній вплив на міжнародний поділ праці справляють також *політичні фактори,* серед яких виділяють правовий режим економічної діяльності, рівень демократизації суспільства, рівень державного суверенітету, міжнародні позиції в ООН та на світовій арені в цілому, співвідношення політичних сил у країні, характер і рівень впливу державних інститутів на економічні процеси, геополітичні інтереси та зміни політичної карти світу, єдність цілей соціально-економічного розвитку тощо.

Залежно від *рівня реалізації* МПП виділяють внутрішньогалузеву, міжгалузеву, міжродову та народногосподарську форми МПП.

Внутрішньогалузева форма МПП виражає концентрацію зусиль підприємств різних країн, які належать до однієї галузі народного господарства, на виробництво певних предметів, у тому числі деталей, агрегатів, вузлів та взаємний обмін цими предметами.

Існують *різновиди внутрішньогалузевого МПП:*

- МПП, що грунтується на *частковій предметній спеціалізації,* коли та чи інша країна концентрує свої зусилля на виробництві лише одного виду продукції з усієї номенклатури;
- МПП, що грунтується на *багатовидовій предметній спеціалізації,* коли країна-учасник виробляє декілька видів даного предмету;
- МПП, оснований на *всевидовій (універсальній) предметній спеціалізації,* коли країна-учасник спеціалізується на виробництві усієї номенклатури продукції даної галузі.

Внутрішньогалузева форма МПП характеризується поділом праці між різними галузями одного роду виробництва (до останніх належать промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля). За кількістю учасників має місце дво- або багатосторонній внутрішньогалузевий МПП.

Міжродова форма МПП характеризується поділом праці між різними родами виробництва. Навіть якщо спеціалізація та обмін мають місце між певною галуззю промисловості, наприклад автомобілебудуванням, та одним підрозділом сільського господарств, наприклад рослинництвом, йдеться про міжродовий МПП, оскільки галузі належать до різних родів виробництва.

Народногосподарська форма МПП характеризується розподілом економічної діяльності між країнами в масштабі їх національних економік, концентрацією зусиль окремих країн на виробництві певної товарної частини ВВП, що призначена для продажу на міжнародних ринках.

Однією з головних матеріальних основ розвитку міжнародної економіки є *усуспільнення виробництва* як чинник і наслідок міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва. ***Усуспільнення виробництва*** *— це поєднання багатьох уособлених національних виробничих процесів у єдиний міжнародний ви - робничий процес.* Головною формою усуспільнення виробництва є *міжнародне економічне співробітництво.*

Міжнародне виробниче співробітництво *— це система економічних відносин між державами, фізичними та юридичними особами різних країн з приводу здійснення відтворювального процесу на макро- і мікрорівні.* В сучасних умовах його провідною формою є *міжнародне виробництво.*

У навчальній і науковій літературі існує декілька *точок зору* на сутність міжнародного виробництва. Головні з них грунтуються на таких основних принципах:

- міжнародне виробництво охоплює весь кругообіг промислового капіталу, що оперує в міжнародній економіці;

- до міжнародного виробництва доцільно віднести тільки ті процеси у сфері виробництва, коли підприємства різних країн включені до єдиного технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції;
- міжнародне виробництво має місце тільки тоді, коли за національні межі виходить виробниче кооперування, засноване на одиничному поділі праці.

Важливими формами міжнародного виробничого співробітництва виступають: спільне координування виробництва і реалізації на основі спеціалізації та кооперування; промислове співробітництво у формі міжнародної торгівлі; науково-технічне співробітництво; спільне підприємництво; діяльність міжнародних корпорацій; вільні економічні зони.

У сфері міжнародного виробництва найвиразніше проявляється роль транснаціональних корпорацій (ТНК), спільних підприємств, вільних економічних (експортних) зон тощо. У цілому на вказані форми міжнародного виробництва в сучасних умовах припадає 30%-50 % матеріального, фінансового й технологічного обороту міжнародної економіки. Зокрема, транснаціональні корпорації контролюють половину світової торгівлі готовими виробами, велику частку торгівлі послугами, 80% посівних площ, що спеціалізовані на експорті сільськогосподарської сировини. Загальний обсяг продажів ТНК та їхніх зарубіжних філій значно перевищує загальносвітовий експорт.

ТНК виступає однією з провідних форм міжнародних корпорацій. Міжнародні корпорації — це великі виробничі об'єднання, тобто об'єднання промислових, торговельних, транспортних або банківських фірм, діяльність яких виходить далеко за межі країн базування і забезпечує їм найсприятливіші позиції у виробництві. Згідно класифікації ООН, на межі XX-XI ст. до міжнародних корпорацій відносять лише великі фірми з річним обігом більше ніж 2 млрд дол. (більше ніж 4 млрд дол. — для фінансових корпорацій); що мають філії й дочірні компанії не менше, ніж у 6 країнах світу; значну частку продаж, що здійснюються за межами країни базування;

відповідну частку закордонних активів у їх загальній структурі. Виділяють три групи міжнародних корпорацій: ТНК, багатонаціональні корпорації, міжнародні корпоративні союзи. Домінуючою формою виступають ТНК — національні монополії із закордонними активами та правом власності і контролю над діяльністю всієї корпорації, в тому числі її закордонних філій.

Головними *мотивами* міжнародної експансії ТНК є, по-перше, значне розширення ринку шляхом розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції. По-друге, суттєве зниження витрат виробництва за рахунок зростання його масштабів і залучення дешевої сировини та робочої сили. По-третє, контроль над технологічними трансферами, значення яких у сучасних умовах зростає. Таким чином, ТНК виступає головним суб'єктом міжнародного виробництва.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. ***Вільні економічні зони*** *— це частина національного економічного простору, анклав, де використовується певна система пільг, яка не застосовується на інших територіях держави.* Розрізняють безмитні зони або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг (off shore), імпортно-промислові зони. У міжнародній економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10% обсягів міжнародної торгівлі.

2.3. Міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва як форми міжнародного поділу праці

Основними *формами* міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва *виражається у диференціації національних виробництв, концентрації їх зусиль на виробництві товарів та послуг у відповідності до абсолютних і відносних переваг країни з метою задоволення потреб суспільства в глобальному масштабі.* Міжнародна спеціалізація виробництва існує у трьох формах: *предметній, професійній та територіальній.* Тобто суб'єкти національної економіки, беручи участь у міжнародному виробництві, випускають певні товари, які створені робітниками конкретних професій на підприємствах, що розташовані на певних територіях.

До основних *видів предметної* міжнародної спеціалізації виробництва відносять *спеціалізацію виробництва готової продукції; подетальну* (виробництво та обмін між підприємствами частинами, компонентами продуктів) та *технологічну* або постадійну спеціалізацію (поділ єдиного технологічного процесу на окремі стадії між підприємствами різних країн).

Домінуючим видом предметної спеціалізації в сучасному світовому господарстві є спеціалізація виробництва готової продукції. За існуючими прогнозами, ця тенденція розвитку МПП буде мати місце і в майбутньому. Відносно новою і якісно вищою модифікацією міжнародної спеціалізації виробництва готової продукції виступає спеціалізація по створенню комплектного устаткування та систем машин, що забезпечують повну механізацію та автоматизацію виробничих процесів при спорудженні промислових об'єктів "під ключ".

Невід'ємним від спеціалізації виробництва є ***міжнародне кооперування виробництва,*** *яке проявляється в узгодженні та об'єднанні спеціалізованих виробничих процесів суб'єктами різних національних економік для виготовлення кінцевої продукції.* Як бачимо, міжнародне виробниче кооперування, як форма МПП, зберігає обидві його характерні риси: спеціалізацію (кооперанти на договірній основі розмежовують поміж собою виробничі обов'язки щодо спільного створення узгодженої продукції) та обмін (за умови збереження кооперантами своєї господарської самостійності).

Міжнародне виробниче кооперування являє собою історично обумовлену, вищу форму розвитку кооперації. Водночас, будучи самостійною розвиненою економічною кате-

горією, міжнародне виробниче кооперування *характеризується власними специфічними рисами:*

1. Виробничі зв'язки здійснюються поміж *різними власниками* (на відміну від таких складних видів кооперації, як фірми, промислові об'єднання, ТНК, де мають місце виробничі зв'язки у межах однієї форми власності). Обмін поставками здійснюється через товарний обмін, що потребує зміни власників і відповідних правових відносин.

2. *Заздалегідь договірний характер,* тобто кооперанти в юридичному порядку розмежовують поміж собою виробничу спеціалізацію.

3. Зазвичай міжнародне виробниче кооперування носить *комплексний характер,* охоплюючи всі стадії відтворювального процесу, в тому числі й науково-дослідницьку діяльність, до- та післяпродажне обслуговування тощо.

Взаємопов'язаність міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва забезпечує єдність світового виробничого процесу на всіх його стадіях відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і характеру економічних відносин.

Виробниче кооперування як певна система відносин характеризується *сферою реалізації, галуззю діяльності та методами співпраці.* Основними *сферами міжнародного кооперування* є:

1) виробничо-технологічна співпраця, що включає передавання ліцензій та прав власності, розробку та узгодження виробничої документації, технологічних процесів, технічного рівня і якості продукції та послуг, удосконалення менеджменту, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм;

2) торговельно-економічні процеси, пов'язані з реалізацією про- дукції;

3) післяпродажне обслуговування техніки.

Методи міжнародного кооперування виробництва:

- *підрядний метод* або підрядне кооперування — складання у договірному порядку угоди між підприємствами різної національної приналежності відносно спеціалізації. Цей метод має поширення в промисловості та будівництві;
- *взаємна часткова спеціалізація* — часткова спеціалізація кооперантів на виготовленні кожним з них специфічної проміжної продукції, вузлів, агрегатів на основі використання індивідуальних ресурсів і наступна їх поставка один одному для виготовлення власного кінцевого продукту. Цей метод поширений між фірмами, котрі за характером своєї діяльності знаходяться у прямій двосторонній виробничій залежності;
- реалізація фірмами різної національної приналежності *спільної програми створення кожним з них власного кінцевого продукту або єдиного продукту* (від науково-технічного проектування до післяпродажного обслуговування);
- *спільне будівництво промислових об'єктів;*
- *створення спільних підприємств.*

2.4. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки

Існування і розвиток міжнародної економіки підпорядковані певним ***загальним законам і закономірностям.***

Так у *законі відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру інтернаціональних продуктивних сил* виражається причинна взаємозалежність розвитку інтернаціональних продуктивних сил і міжнародних виробничих відносин, у тому числі соціально-економічних і організаційно-економічних відносин.

Розширення сфери економічної діяльності за межі країн, розвиток міжнародного поділу праці, зростання взаємозалежності національних економік є формами прояву дії *закону інтернаціоналізації виробництва.*

Основою еквівалентного обміну є інтернаціональна вартість, яка формується як середньосвітова величина

внаслідок конкурентної боротьби між суб'єктами світових ринкових відносин. Згідно із *законом інтернаціональної вартості,* національні витрати суспільно необхідної праці країн, що експортують на світовий ринок найбільшу кількість певної продукції, формують інтернаціональні суспільно необхідні витрати і, як наслідок, ***інтернаціональну вартість.*** Проте у формуванні останньої беруть участь не всі товари, які виробляються в різних країнах, а лише ті, які експортуються на світовий ринок. Звідси міра впливу національної вартості на інтернаціональну залежить від частки окремих країн у загальному обсязі продажу відповідних товарів на світовому ринку. *Інтернаціональна вартість є основою світових цін.*

Основною формою реалізації закону інтернаціональної вартості виступає *закон відповідності сукупного попиту і сукупної пропозиції на світовому ринку.* Цей закон виражає дію досконало конкурентного механізму саморегулювання світового ринку.

Причинна залежність між минулими і майбутніми результатами економічної діяльності та умовами розширеного відтворення в міжнародній економіці виражена у *законі накопичення.* Наступність та збереження результатів попереднього циклу виробництва, розширене відтворення — це основа зростання масштабів життєдіяльності. Розширене відтворення накопиченого багатства може здійснюватися лише при дотриманні та підтримці оптимальних пропорцій між використовуваною та перенесеною вартістю, упредметненою та живою працею, необхідним та додатковим продуктом, поточним споживанням та накопиченням, збільшенням продуктивності праці та демографічним зростанням.

До загальних можна віднести також закони *зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки* та *зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки. Перший* виражає причинну залежність між зростанням усуспільнення виробництва, соціалізацією власності та необхідністю свідомого та узгодженого ведення міжнародної економічної діяльності, а *другий* де-

термінує зростання відкритості національної економіки для міжнародної економіки у відповідності до розвитку продуктивних сил, поглиблення поділу праці в країні та за її межами.

Поглиблення і розширення сфери об'єктивної дії загальних економічних законів ґрунтується на цілісності світового господарства, сприяють реалізації потреб у новій системі світогосподарських "координат". Наприклад, причини і наслідки, що виражають зміст об'єктивного закону зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки, передбачають для країн — учасниць міжнародного поділу праці більш повне і з меншими витратами задоволення суспільних потреб порівняно із ситуацією економічного ізоляціонізму

Основні терміни та поняття

Форми і напрями руху міжнародної економіки
Чинники руху міжнародної економіки
Інтернаціоналізація виробництва
Міжнародний поділ факторів виробництва
Усуспільнення виробництва
Міжнародна спеціалізація виробництва
Міжнародне кооперування виробництва
Фактори міжнародного поділу праці
Закон відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру інтернаціональних продуктивних сил
Закон інтернаціоналізації виробництва
Закон інтернаціональної вартості
Закон відповідності сукупного попиту і сукупної пропозиції на світовому ринку
Зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки
Закон накопичення
Закон зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки

Контрольні та дискусійні питання

1. Наведіть приклади різних форм руху міжнародної економіки.
2. Поясніть міру адекватності економічної політики об'єктивному стану міжнародної економіки та її середовища.
3. Наведіть конкретні приклади сучасних тенденцій інтернаціоналізації виробництва.
4. Як пов'язані між собою матеріальні основи руху міжнародної економіки?
5. Спробуйте продовжити перелік факторів міжнародного поділу праці.
6. Наведіть приклади форм міжнародної спеціалізації виробництва та міжнародної виробничої кооперації в Україні.
7. Сформулюйте власну точку зору на міжнародне виробництво.
8. Які зв'язки існують між загальними економічними законами?

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Об'єктивний історичний процес виникнення та поглиблення взаємозв'язків та взаємозалежності між національними господарствами різних країн, що зумовлений розвитком міжнародної спеціалізації та поділу праці.

2. Система або спосіб організації взаємопов'язаного, спільного виробництва, при якому суб'єкти різних країн спеціалізуються на виготовленні тих чи інших товарів та послуг, що веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.

3. Концентрація зусиль підприємств різних країн, які належать до однієї галузі, на виробництві певних предметів, у тому числі деталей, агрегатів, вузлів та взаємний обмін цими предметами.

4. Розподіл економічної діяльності між країнами в масштабі їх національних економік, концентрація зусиль окремих країн на виробництві певної частини ВВП, що призначена для продажу на міжнародних ринках.

5. Поєднання багатьох уособлених національних виробничих процесів у єдиний міжнародний виробничий процес.

6. Система економічних відносин між державами, фізичними та юридичними особами різних країн з приводу здійснення відтворювального процесу на макро- і мікрорівні.

7. Процес узгодження та об'єднання спеціалізованих виробничих процесів суб'єктами різних національних економік для виготовлення кінцевої продукції.

8. Причинна залежність між зростанням усуспільнення виробництва, соціалізацією власності та необхідністю свідомого та узгодженого ведення міжнародної економічної діяльності.

9. Складання у договірному порядку угоди між підприємствами різної національної приналежності відносно проведення кожним з них спеціалізації.

10. Національні монополії із закордонними активами та правом контролю і власності над діяльністю всієї корпорації, в тому числі її закордонних філіалів.

Поняття:
внутрішньогалузева форма МПП;
міжнародне кооперування виробництва;
міжнародне виробниче співробітництво;
закон зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки;
ТНК;
підрядний метод або підрядне кооперування;
міжнародний поділ праці;
усуспільнення виробництва;
інтернаціоналізація виробництва;
народногосподарська форма МПП.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

і. До матеріальних **основ** руху **міжнародної економіки належать:**

а) інтернаціоналізація виробництва;
б) міжнародні виробничі відносини;
в) міжнародний поділ праці;
г) усуспільнення виробництва;

д) загальні економічні закони, що діють у світовому господарстві в цілому;

є) *а, в* та *г;*

є) *а, б гад.*

***2.* З якими формами суспільного поділу праці пов'язаний процес інтернаціоналізації виробництва?**

а) з переходом від загального до часткового поділу праці;

б) з переходом від часткового до одиничного поділу праці.

3. Проявом дії якого закону є поглиблення техніко-економічних та технологічних зв'язків національних економік?

а) закону інтернаціональної вартості;

б) закону інтернаціоналізації виробництва;

в) закону накопичення;

г) закону відповідності виробничих відносин рівню та характеру продуктивних сил.

4. **Закон інтернаціоналізації виробництва виражає:**

а) причинну залежність організаційно-економічних відносин від технологічної кооперації та якості робочої сили, від рівня усуспільнення та масштабів виробництва;

б) формування цін і пропорцій обміну на світових ринках товарів, послуг та факторів виробництва;

в) поглиблення техніко-економічних і технологічних зв'язків національних економік, переплетення їх в єдину господарську систему;

г) умови розширеного відтворення.

5. Який етап інтернаціоналізації виробництва відповідає періоду з середини XVI ст. до першої половини XIX ст.?

а) етап вивезення капіталу;

б) етап виробничої інтеграції;

в) етап світової торгівлі.

6. Який етап інтернаціоналізації виробництва відповідає періоду з другої половини XIX ст. до середини XX ст.?

а) етап вивезення капіталу;

б) етап виробничої інтеграції;

в) етап світової торгівлі.

7. Який етап інтернаціоналізації виробництва відповідає періоду з середини XX ст.?

а) етап вивезення капіталу;

б) етап виробничої інтеграції;

в) етап світової торгівлі.

8. Конкретними формами міжнародного поділу праці є:

а) міжнародна спеціалізація;

б) міжнародна кооперація;

в) міжнародне комбінування;

г) міжнародна концентрація капіталів;

д) *а, б* та *в;*

є) усе вищеназване.

9. До основних факторів розвитку міжнародного поділу праці належать:

а) природно-географічні;

б) науково-технічний прогрес;

в) соціально-економічні;

г) політичні;

д) *а, б* та *в.*

10. Який з факторів міжнародного поділу праці є найважливішим у сучасних умовах?

а) природно-географічні фактори;

б) науково-технічний прогрес;

в) соціально-економічні фактори;

г) політичні фактори.

11. Який з факторів визначав у минулому міжнародний поділ праці?

а) природно-географічні фактори;

б) науково-технічний прогрес;

в) соціально-економічні фактори;

г) політичні фактори.

12. Технологічний поділ праці — це:

а) поділ праці між учасниками виробничого процесу, котрі на основі предметної, подетальної та пооопераційної спеціалізації вироб-

ляють ряд напівфабрикатів, з яких у підсумку в межах даної кооперації праці створюється продукт особистого або виробничого споживання;

б) суто кількісний поділ однорідної праці між багатьма учасниками виробничого процесу.

13. При якому ікділі праці учасники виробничого процесу продукують окремі вузли, компоненти та деталі, з яких у подальшому збирають технологічно складний продукт кінцевого або виробничого споживання?

а) при вертикальному;

б) при горизонтальному.

14. Яка з особливостей законів розвитку МЕВ вказує на те, що процес формування МЕВ не завершений?

а) переважання однієї з протилежних сторін над іншою;

б) закони як тенденції;

в) можливість регулювання МЕВ;

г) інтернаціоналізація економічних інтересів.

15. Яка з особливостей законів розвитку МЕВ зумовлює баланс національних та інтернаціональних інтересів?

а) переважання однієї з протилежних сторін над іншою;

б) закони, як тенденції;

в) можливість регулювання МЕВ;

г) інтернаціоналізація економічних інтересів.

16. Який з означених економічних законів розвитку МЕВ потребує міжнародного усуспільнення виробництва і розвитку постійних зв'язків між суб'єктами світового господарства?

а) нерівномірності економічного розвитку;

б) міжнародної конкуренції;

в) вартості;

г) інтернаціоналізації виробництва.

17. Який з означених економічних законів розвитку МЕВ потребує обмін товарів на основі інтернаціональних суспільно необхідних витрат праці?

а) нерівномірності економічного розвитку;

б) міжнародної конкуренції;

в) вартості;

г) інтернаціоналізації виробництва.

18. Який з означених економічних законів розвитку МЕВ зумовлює економічне суперництво виробників однакових товарів?

а) нерівномірності економічного розвитку;

б) міжнародної конкуренції;

в) вартості;

г) інтернаціоналізації виробництва.

19. Закон інтернаціоналізації виробництва зумовлює:

а) міжнародне усуспільнення виробництва і розвиток тісних зв'язків між суб'єктами МЕВ;

б) обмін товарів на основі суспільно необхідних витрат праці;

в) економічне суперництво виробників однакових товарів;

г) різні рівні економічного розвитку сфер і суб'єктів світового господарства і МЕВ.

20. Закон інтернаціональної вартості зумовлює:

а) міжнародне усуспільнення виробництва і розвиток тісних зв'язків між суб'єктами МЕВ;

б) обмін товарів на основі інтернаціональних суспільно необхідних витрат праці;

в) економічне суперництво виробників однакових товарів;

г) різні рівні економічного розвитку сфер і суб'єктів світового господарства і МЕВ.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Російсько-українські фінансово-промислові групи (наприклад з виробництва літака АН-70) можна кваліфікувати як ТНК.

2. Міжнародне виробництво є неможливим за межами ТНК.

3. Ціна на однорідну нафту в різних секторах світового ринку може бути різною. Це суперечить вимогам закону інтернаціональної вартості.

4. Міжнародні відмінності в забезпеченості ресурсами та у відносних кількостях різних типів людських і матеріальних ресурсів — важлива основа для спеціалізації.

5. За умов міжнародного кооперування виробництва мають місце виробничі зв'язки в межах однієї форми власності.

6. Домінуючим видом предметної спеціалізації у сучасному світовому господарстві є спеціалізація на виробництві готової продукції. За існуючими прогнозами, ця тенденція розвитку МІШ матиме місце і в майбутньому.

7. Міжнародна спеціалізація виробництва завжди співіснує у трьох формах: предметній, професійній та територіальній.

8. На формування міжнародного поділу праці й ступінь залучення до нього окремих країн (груп країн) домінуючий вплив справляють природно-географічні фактори.

9. Номенклатура товарів, що обмінюються в межах МПП, є більш вузькою, ніж у межах ВПП.

10. Особливими формами руху міжнародної економіки є відхилення від загальноцивілізаційного вектора (тренда) еволюції та "тупиковий" рух (безперспективний, що не має майбутнього) окремих складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

ГЛАВА 3. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

План

3.1. Теорії міжнародної торгівлі.
3.2. Ціноутворення в міжнародній торгівлі.
3.3. Наслідки міжнародної торгівлі.

Література

1. Балацкий Е. Эффективность внешнеторговых операций: тарифы и валютное равновесие // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 6. — С. 95—103.

2. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения: Учеб. пособие /Под ред. Н.Н. Ливенцева. — М.: Финансы и статистика, 1998.— С. 7—79.

3. Економіка зарубіжних країн: Підручник / А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, В.А. Вергун, І.В. Бураківський та ін.- К.: Либідь, 1996. - С 13-14.

4. Загашвили В. Динамика и структура мировой торговли // Мировая экономика и международные отношения.— 1998.-№8.-С. 8-14.

5. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика. — М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. - С. 12-35, 66-85, 189-251.

6. Линдерт П. Экономика мирохозяйственных связей. — М.: Прогресс, 1992. - С. 19-173, 258-273.

7. Макконнелл К., Брю С. Экономика: принципы, проблемы и политика. Т 2. —М.: Республика, 1992. — С. 341—355.

8. Міжнародна економіка. Опорний конспект лекцій / За ред. В. Тарасевича. — Дніпропетровськ: НМетАУ, 2000. — С. 22-27.

9. Міжнародні економічні відносини: сучасні міжнародні економічні відносини: Підручник для студентів екон. вузів і

фак. / А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, В.А. Вергун та ін. — К: Либідь, 1992. - С 100-145.

10. Охотский В. Тенденции в мировой торговле сталью // Экономика Украины. — 1999. — № 4. — С. 4—15.

11. Семенов К.А. Международные экономические отношения: Курс лекций. - М.: Гардарика, 1999. - С. 72-87, 289-299.

12. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. — М.: ИНСАН, 1994. - С. 202-249.

3.1. Теорії міжнародної торгівлі

Перші концепції міжнародної торгівлі розглядаються *меркантилістами,* які вважали, що справжнім багатством є гроші, а його джерелом виступає сфера обігу.

Для збагачення держави вони пропонували проводити політику ***активного грошового та торговельного балансу.*** Щоб запобігти надмірному імпорту іноземних товарів і відтоку грошей за кордон, вони вважали необхідним здійснення ***протекціонізму*** як системи заходів щодо захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції.

Концепція фритредерства — вільної зовнішньої торгівлі та невтручання держави в зовнішньоторговельну діяльність формується в умовах промислового перевороту.

У межах *класицизму* формулюються *теорії абсолютних переваг А. Сміта і порівняльних переваг Д. Рікардо.* На відміну від меркантилістів, класики вважали, що успіх у зовнішній торгівлі пов'язаний зі спеціалізацією країни у виробництві експортної продукції.

За теорією абсолютних переваг, кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві продукції, у випуску якої вона має *абсолютні переваги* (менші витрати виробництва). Розглянемо цю теорію на прикладі двох країн — Росії та України. Нехай у розрахунку на 1 трудодень у Росії збирають 1 т картоплі та 4 т цукрових буряків, а в Україні — 800 кг картоплі та

4,5 т цукрових буряків. Росія має абсолютні переваги у виробництві картоплі, Україна — у виробництві буряків. У випадку повної спеціалізації Україна спеціалізуватиметься на виробництві цукрових буряків, Росія — картоплі. Тоді за один день в Україні збиратимуть 9 т буряків, 4,5 т залишатимуть на внутрішньому ринку, а 4,5 т обмінюватимуть у росіян на 1 т картоплі. Таким чином, чистий виграш України становвтиме 1000 кг — 800 кг = 200 кг картоплі. Відповідно чистий виграш Росії буде 4,5 т — 4 т = 0,5 т цукрових буряків.

За теорією порівняльних переваг, кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві тієї продукції, у випуску якої вона має *порівняльні* переваги (менші порівняльні витрати).

Розглянемо спрощений приклад Д. Рікардо. Нехай виробництво 25 м тканин потребує 100 днів праці в Англії та 90 днів праці в Португалії, а виробництво 50 л вина потребує 120 днів праці в Англії та 80 днів праці в Португалії. Як бачимо, *абсолютні витрати виробництва* тканин і вина в Англії (відповідно, 100/25 і 120/50) вищі, ніж у Португалії (відповідно 90/25 і 80/50).

Порівняльні витрати виробництва тканин в Англії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Англії: (100/25):(120/50)=5/3. Порівняльні витрати виробництва вина в Англії дорівнюють 3/5.

Порівняльні витрати виробництва тканин у Португалії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Португалії: (90/25):(80/50)=9/4. Порівняльні витрати виробництва вина в Португалії дорівнюють 4/9.

Оскільки 4/9<3/5, то Португалія буде спеціалізуватися на виробництві вина і експортуватиме його в Англію. Переміщення праці та капіталу із виробництва тканин у виробництво вина дозволить Португалії завдяки обміну на вино отримати тканини з Англії, витративши лише 80 днів праці, а не 90, тобто зекономити 10 днів праці.

Оскільки 5/3<9/4, то Англія спеціалізуватиметься на виробництві тканин і експортуватиме їх до Португалії. Переміщення праці та капіталу з виробництва вина на вироб-

ництво тканин дозволить Англії завдяки обміну на тканини отримати вино з Португалії, витративши 100 днів праці, а не 120, тобто зекономити 20 днів праці.

Отже, в умовах вільної міжнародної торгівлі виграють не тільки країни, що мають абсолютні переваги (менші абсолютні витрати), але й країни, що мають порівняльні переваги (менші порівняльні витрати).

У *марксизмі* міжнародна торгівля розглядається як сфера міжнародного обміну, в межах якої діє закон інтернаціональної вартості. За цим законом, національні вартості товару повинні наближатись до рівня інтернаціональної, що виражає суспільно необхідні витрати праці за середньосвітових умов виробництва. Як правило, інтернаціональна вартість вища, ніж вартість товару в розвинутих країнах, і нижча, ніж вартість товару в країнах, що розвиваються.

Неокласики розглядають міжнародну торгівлю переважно з точки зору оптимізації використання обмежених економічних ресурсів.

За теорією Хекшера—Оліна (факторних переваг), кожна країна повинна спеціалізуватись на виробництві та експорті продукції, випуск якої потребує інтенсивного використання надлишкових факторів виробництва, та імпортувати продукцію інтенсивного використання дефіцитних для неї факторів. Тобто у прихованому вигляді країна експортує надлишкові фактори виробництва, а імпортує дефіцитні.

Розглянемо теорію Хекшера—Оліна на прикладі США та Англії. Для США надлишковим фактором виробництва є земля, дефіцитним — праця, для Англії — надлишковим є праця, а дефіцитним — земля. Виробництво зернових потребує інтенсивного використання землі і незначного використання праці, а виробництво тканин — інтенсивного використання праці і незначного землі. Таким чином, відповідно до теорії Хекшера—ліна, США будуть спеціалізуватися на виробництві зернових (у прихованому вигляді експортуватимуть землю, імпортуватимуть працю), Англія — на виробництві тканин (у прихованому вигляді експортуватиме працю, а імпортуватиме землю).

Теорія Хекшера—Оліна адекватно пояснювала світові реалії до 60-хроків XX ст. В нових умовах 1960—1970років між нею і практикою міжнародної торгівлі стали простежуватись деякі протиріччя. Наприклад, світовим лідером у виробництві сталі стає Японія, для якої металеві руди виступають дефіцитним фактором виробництва. Крім того, у міжнародній економіці простежується тенденція зближення соціально-економічного рівня розвитку провідних країн. Але, всупереч теорії Хекшера — Оліна, реальні темпи зростання обсягів торгівлі між провідними країнами значно перевищують темпи зростання обсягів торгівлі між провідними країнами та країнами, що розвиваються.

Використовуючи модель "витрати—випуск", В. Леонтьев здійснив перевірку теорії Хекшера—Оліна, зокрема відповідне їй положення про те, що для США надлишковим фактором виступає капітал, а дефіцитним — праця. Він установив парадоксальний факт: у 1947 р. США експортували трудомістку продукцію в обмін на капіталоємну, тоді як за теорією в економіці США надлишковим фактором вважався не праця, а капітал. Цей парадокс отримав назву ***парадокс Леонтьева.*** Економісти пояснювали це явище виключністю економічної ситуації другого післявоєнного року або існуванням відповідної системи тарифного регулювання. Але ситуація повторювалася. З огляду на це одні економісти запропонували вдосконалювати теорію Хекшера—Оліна, інші — відмовитися від неї.

У напрямі *вдосконалення* пропонується розширити кількість факторів виробництва, що аналізуються. Наприклад, працю слід класифікувати за рівнем кваліфікації, а землю — за рівнем родючості.

У якості *альтернативи* теорії Хекшера—Оліна пропонується *теорія ефекту масштабу* — країна повинна спеціалізуватись на виробництві у тих галузях, де в міру зростання обсягів виробництва зменшуються витрати виробництва на одиницю продукції.

Теорія Хекшера—Оліна набуває розвитку в моделі Р. Джонса, що пропонує варіант поєднання трьох теорем: Стол-

пера—Саму ел ьсона; про вирівнювання цін на фактори виробництва; Т. Рибчинського. Розглянемо ці теореми докладніше.

Теорема Столпера—Самуельсона має свої *передумови:* модель "2 х 2 х 2" (2 фактори виробництва, 2 товари, 2 країни); існує абсолютна конкуренція; фактори виробництва можуть рухатись між секторами (але не між країнами); встановлення торговельних відносин призводить до зростання відносної ціни на зерно[1].

Формулювання: *при виконанні зазначених передумов встановлення вільних торговельних відносин призводить до зростання винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна на який збільшується, та зменшення винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого падає, незалежно від того, яка структура споживання цих товарів власниками факторів виробництва.*

У межах двофакторної моделі при введенні ряду додаткових передумов ***теорема про вирівнювання цін на фактори виробництва*** свідчить, що вільна торгівля забезпечує однаковим факторам виробництва в обох країнах рівну матеріальну винагороду.

Передумовами теореми про вирівнювання цін на фактори виробництва виступають: жорстке встановлення пропозиції кожного фактора; як в умовах вільної торгівлі, так і без неї кожний фактор використовують з повним завантаженням; лінійно-однорідні виробничі функції; відсутність транспортних та інформаційних витрат; відсутність тарифів та інших торговельних обмежень.

Формулювання: зовнішня торгівля призводить не тільки до вирівнювання цін на товари, але й на фактори виробництва, так що в двох країнах будуть однаковими ставки заробітної плати та орендної плати, незважаючи на структуру попиту та забезпечення факторами виробництва кожної з країн.

Модель "2х2х2" та наявність досконалої конкуренції також є необхідними передумовами теорій А. Сміта, Д. Рікардо та Хекшера — Оліна.

Нерівномірність зростання факторів виробництва призводить до зміни частки кожного із секторів національної економіки. Це підтверджується ***теоремою Т. Рибчинського:*** *при незмінних цінах та функціонуванні лише двох секторів зростання одного з факторів виробництва призводить до зменшення випуску одного з товарів.* Наприклад, накопичення додаткового капіталу у виробництві тканин в Англії сприяє зменшенню виробництва зерна. А в США — навпаки, розширення використання землі сприяє зменшенню випуску тканин.

Серед ***нових та новітніх теорій міжнародної торгівлі*** в економічній літературі виділяють підхід С. Робока та К. Сіммондса, теорію С Ліндера, теорію "циклу життя продукту" та теорію міжнародної конкурентоспроможності націй (теорію конкурентних переваг) М. Портера.

С. Робок і К. Сіммоидс, спираючись на те, що в сучасних умовах внутрішньофірмовий обіг становить приблизно 70 % міжнародної торгівлі та 40 % експорту капіталу, об'єктом аналізу обирають *окрему фірму.*

Теорія переважного попиту С Ліндера дає змогу встановити причинні зв'язки в ланцюгу "доход—переваги—технологія—зовнішня торгівля". С Ліндер стверджував, що зростання доходів на душу населення та зміни в структурі попиту приводять до розширення та вдосконалення виробництва товарів, отримання порівняльних переваг у їх виробництві та збільшення їх експорту в країни з подібними характеристиками після насичення внутрішнього ринку даної країни.

Відповідно до ***теорії "циклу життя продукту"*** Ч. Киндельбергера, Р. Вернона, Л. Уелса, у міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів переміщується в країни з нижчими рівнем доходу. При цьому умовами виникнення порівняльних переваг стають не наукові дослідження та розробки, а низька заробітна плата. За цією теорією, в циклі життя продукту виділяють чотири етапи.

Перший етап характеризується створенням технологічно складних товарів у країнах з більшим рівнем доходів з їх подальшим експортом за кордон. *Другий етап* визначається

уповільненням експорту та розвитком виробництва цих товарів у країнах з низьким рівнем доходу, що отримують порівняльні переваги за рахунок низької заробітної плати. *На третьому етапі* зростає виробництво технологічно складних товарів у країнах з нижчим рівнем доходу, при чому останні отримують статус чистих експортерів. *На четвертому етапі* цикл життя продукту завершується: країни з більшим рівнем доходу стають чистими імпортерами зазначених товарів, бо переваги в розвитку технологій відстають від переваг більш низької заробітної плати. Одночасно ці країни починають виробляти якісно новий продукт.

Теорія міжнародної конкурентоспроможності націй М. Портера показує вплив певних параметрів на рівень конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Серед цих *параметрів (детермінант)* М. Портер виділяє: факторні; умови попиту на внутрішньому ринку; рівень розвитку обслуговуючих галузей; стратегію фірм та конкуренцію; роль уряду; випадкові обставини тощо. Так, на відміну від неокласиків, М. Портер вважав, що *фактори виробництва* не передаються в спадщину, а створюються в процесі розширення виробництва. Наприклад, після Другої світової війни швейцарські фірми вирішують проблему дефіциту робочої сили у виробництві годинників за рахунок підвищення продуктивності праці.

М. Портер підкреслює, що сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності фірми визначаються *умовами попиту на національному ринку.* Так, зростання потреби в розвитку системи швидкого приготування їжі сприяло підвищенню конкурентоспроможності технологій "МакДональд" на світовому ринку.

На думку М. Портера, конкурентоспроможність кінцевої продукції залежить і від *конкурентоспроможності виробництва сировини.* Наприклад, переваги конкурентоспроможності італійського взуття над турецьким можна пояснити переважною конкурентоспроможністю італійської сировини.

Особливу увагу при аналізі конкурентних переваг М. Портер приділяє визначенню *стратегії фірми та конкуренції.* Наприклад, конкурентоспроможність італійських меблевих підприємств визначається динамізмом, відсутністю жорстких форм управління, а німецької оптики та фармакології — централізмом.

М. Портер підкреслює, що переваги визначаються і *політикою уряду.* Це стосується питань державної підтримки експортних галузей, надання їм пільгового кредитування та оподаткування. При цьому на рівень міжнародної конкурентоспроможності продукції впливають і випадкові *обставини* — зміни умов інвестування, інновації, природно-кліматичні умови, що призводять до коливань витрат виробництва національної продукції відносно світового рівня.

3.2. Ціноутворення в міжнародній торгівлі

Наочну уяву про виробництво в країні дають *криві виробничих можливостей,* або *криві трансформації.* З їх допомогою для кожної країни можна показати безліч комбінацій обсягів випуску різних товарів, можливих при найбільш ефективному використанні ресурсів. А форма кривих виробничих можливостей залежить від характеру відповідних *витрат заміщення,* тобто витрат виробництва деякої кількості інших товарів, від виробництва яких необхідно відмовитись, щоб збільшити випуск даного товару на одиницю.

У теорії Д. Рікардо витрати заміщення залишаються постійними. На рис. 3.1. крива виробничих можливостей представлена прямою лінією, постійний кут нахилу якої вказує на незмінність встановлених пропорцій при заміщенні товарів, наприклад зерна тканинами та навпаки.

Економісти висловили ряд заперечень проти спрощеної передумови про постійність витрат заміщення:

1) на практиці зростання виробництва в одній галузі за рахунок інших галузей супроводжується збільшенням граничних витрат;

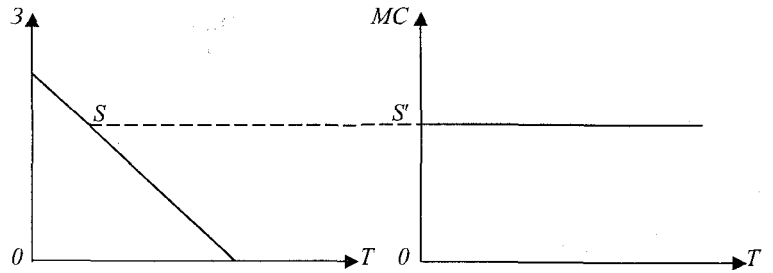

Рис. 3.1. Крива виробничих можливостей при постійних витратах заміщення

2) для реальної структури зовнішньої торгівлі і виробництва не є характерною повна спеціалізація країн. Тим самим не підтверджується висновок, що випливає з постійності витрат заміщення: кожна країна стане максимізувати виграш від зовнішньої торгівлі за умов повної спеціалізації на товарі, у виробництві якого вона має порівняльні переваги.

Під впливом цих обставин послідовники Д. Рікардо поступово почали схиляться до думки про заміну передумови про постійні витрати заміщення на більш реалістичну — про *зростаючі витрати заміщення:* у галузі, що розширюється за рахунок інших, виробництво кожної наступної одиниці товару пов'язане з відмовою від випуску зростаючого обсягу продукції в інших галузях. Така ситуація адекватно описується випуклою кривою виробничих можливостей (рис. 3.2У

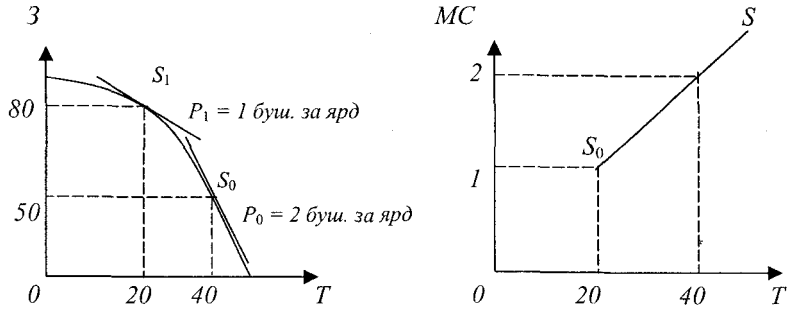

Рис. 3.2. Крива виробничих можливостей при зростаючих витратах заміщення

Кут нахилу дотичної до кривої виробничих можливостей відповідає першій похідній відповідної функції, отже, величині витрат заміщення. Дотична в точці S_v показує, що для збільшення випуску тканини на 1 ярд треба було б втратити 1 бушель зерна, а в точці S_0 — *2* бушелі зерна, тобто граничні витрати зростають. Отримана пряма *S* є прямою пропозиції тканини.

В умовах зростаючих витрат обидві торгуючі країни, як і у випадку з постійними витратами заміщення, можуть мати виграш, поглиблюючи спеціалізацію у виробництві тих товарів, де вони мають порівняльні переваги. Спеціалізація буде взаємовигідною лише до моменту, поки витрати заміщення не зрівняються з ціною товару на світовому ринку.

З огляду на зазначене можемо докладніше охарактеризувати ***теорію ефекту масштабу,*** відповідно до якої країни з однаковою забезпеченістю факторами виробництва можуть мати переваги в торгівлі одна з одною, якщо обидві будуть спеціалізуватися в галузях, що характеризуються зростаючим ефектом масштабу. Криві виробничих можливостей є опуклими по відношенню до початку координат, що відображає економію на масштабі (рис. 3.3).

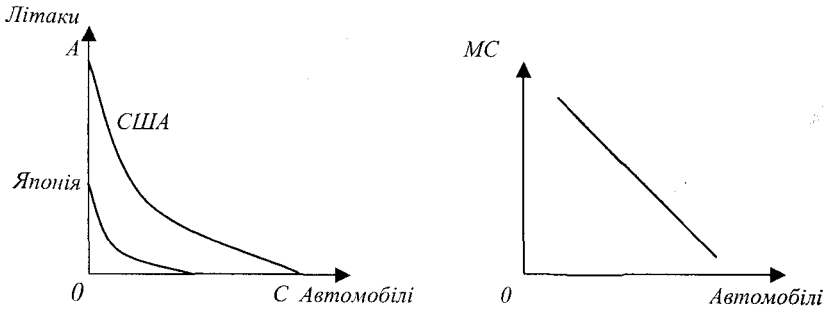

Рис.3.3. Криві виробничих можливостей з убуваючими витратами заміщення

У США виробництво літаків у точці *C* обійдеться занадто дорого, якщо врахувати невироблені автомобілі (крива занад-

то полога). Але в міру наближення до точки *А* і зростання виробництва літаків при зменшенні виробництва автомобілів витрати на один літак у перерахуванні на автомобілі, від випуску яких доводиться відмовлятися, стають меншими. У результаті того, що в літакобудуванні виробництво ведеться в економічно ефективних масштабах, а в автомобілебудуванні — навпаки, з кожним невиробленим автомобілем вивільняється усе більша кількість ресурсів. У випадку витрат, що зменшуються, у країн з'являється стимул до повної спеціалізації.

При аналізі ціноутворення на світовому ринку, *крім пропозиції,* що характеризується різними типами витрат заміщення, враховується і динаміка *попиту.*

Якщо криві попиту, що встановлюють співвідношення між обсягом попиту і ціною, *об'єднати* з кривими пропозиції, то можна продемонструвати вплив міжнародної торгівлі на виробництво, споживання і ціни.

В умовах відсутності зовнішньої торгівлі рівновага на ринку тканин США встановлювалась у точці *А* (рис. *ЗЛ).* Після зняття перешкод для зовнішньої торгівлі зростає обсяг пропозиції тканин на ринку США і зменшується на ринку Англії. Це призводить до зменшення ціни на американському ринку до 1$ за 1 метр. За цих умов на ринку США виникає ринкова

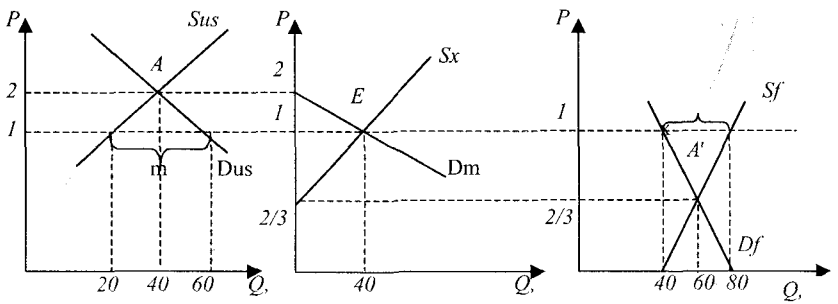

а - ринок тканин США *б* - міжнародна торгівля тканинами *в* - ринок тканин Англії

Рис.3.4. Ціноутворення у світовій торгівлі

кон'юнктура, що характеризується надлишковим попитом *(Dm):*

$$Dm = Dus - Sus,$$

де *Dus* — попит на ринку США;

Sus — пропозиція на ринку США.

Надлишковий попит визначається виникненням дефіциту американських тканин на американському ринку і характеризує обсяг можливого імпорту за даною ціною.

В умовах відсутності зовнішньої торгівлі на англійському ринку ринкова рівновага встановлюється у точці *А'* при ціні 2/3$ за 1 метр. Після встановлення вільних зовнішньоторговельних відносин ціна підвищується до рівня 1$, виникає надвиробництво, ринкова кон'юнктура характеризується надлишковою пропозицією (рис. 3.4, *в):*

$$Sx = Sf - Df,$$

де 5/ — пропозиція на ринку Англії; *Df*— попит на ринку Англії.

Ринкова кон'юнктура, що характеризується надлишковою пропозицією, визначає умови можливого експорту. Таким чином, світова ціна (рис. 3.4, *б)* визначається точкою перетину кривих надлишкового попиту *Dm* (що визначається умовами США) та надлишкової пропозиції *Sx* (що визначається умовами Англії).

3.3 Наслідки міжнародної торгівлі

Наслідки міжнародної торгівлі розглянемо як сукупні наслідки для споживачів та країн в цілому:

1. *Наслідки для споживачів країни-імпортера.* В умовах відсутності міжнародної торгівлі рівноважна ціна на американському ринку тканин складала 2$ за 1 метр (рис. 3.5, *а).* Рента американських споживачів визначалась областю *т.* Після встановлення вільних зовнішньоторговельних відносин ціна на американському ринку тканин зменшується до 1$ за 1 метр.

Рента споживачів зростає до області *m+a+Ь+c,* тобто чистий виграш американських споживачів від установлення вільних зовнішньоторговельних відносин становить область *a+Ь+c.*

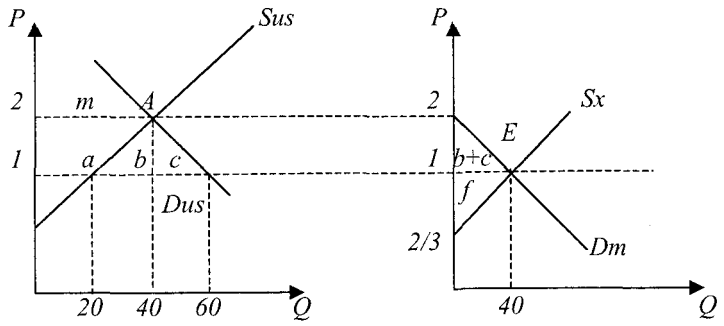

а – ринок тканин у США *б* – міжнародна торгівля тканинами

Рис. 3.5. Наслідки міжнародної торгівлі

2. Наслідки для виробників країни-імпортера. До виникнення вільної торгівлі між США та Англією при ринковій ціні 2$ за 1 метр американські виробники вигравали область *e+a.* Після виникнення вільної торгівлі і зменшення ринкової ціни до 1$ за 1 метр рента виробників зменшується до області є, тобто чистий програш американських виробників визначається областю *a.*

3. *Наслідки для країни-імпортера в цілому* визначаються сукупними наслідками для національних споживачів та виробників. Якщо американські споживачі виграють *a+b+c,* а виробники програють *a,* то США виграє область *Ь+c,* що визначається перевищенням виграшу американських споживачів над програшем американських виробників.

4. *Наслідки для країни-експортера.* Виграш Англії від вільної торгівлі зі США визначається областю /, що характеризується перевищенням виграшу англійських виробників над програшем англійських споживачів (рис.3.5, *б).*

Отже, міжнародна торгівля вигідна і для країни-експортера, і для країни-імпортера товару.

За *правилом розподілу виграшів,* виграші від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно до зміни цін в обох країнах.

Якщо співвідношення цін у США змінилося на *X* відсотків (від ціни вільної торгівлі), а в Англії — на У відсотків, то

$$\frac{\text{Виграш США}}{\text{Виграш Англії}} = \frac{X}{Y}. \qquad (3.1)$$

Умови торгівлі визначаються як співвідношення експортних цін країни до імпортних цін. Якщо умови торгівлі визначаються для більш ніж двох товарів, то використовується співвідношення індексів експортних та імпортних цін:

$$T = \frac{P_x}{P_m}, \qquad (3.2)$$

де P_x = £X,P; — індекс експортних цін;

P_m = 2M,P, — індекс імпортних цін;

X_t — частка г-того товару в сукупній вартості експорту в базисному році;

M_t — частка z'-того товару у вартості імпорту в базисному році;

P_t — співвідношення поточної ціни на товар та його ціни в базисному році.

Розвиток міжнародної торгівлі призводить не лише до вирівнювання цін на кінцеву продукцію, а й до вирівнювання цін на ресурси, тобто впливає і на зміни доходів власників економічних ресурсів. Наприклад, відповідно до теорії Хекшера—Оліна надлишковим фактором виробництва для США вважають землю, а дефіцитним — працю. Для Англії — навпаки. При цьому в США в умовах відсутності вільної зовнішньої торгівлі встановлюється низька орендна плата за землю і висока заробітна плата. Вільні зовнішньоекономічні відносини між Англією та США призводять до зменшення цін на тканини в Америці та зростання цін на зерно, в Англії — навпаки. Це зумовлюватиме те, що в США зменшиться заробітна плата, а

зросте орендна плата, а в Англії орендна плата зменшиться, а заробітна плата зросте.

Таким чином, міжнародна торгівля приводить до зростання доходів американських фермерів (власників землі) та англійських робітників (власників праці). При цьому зменшуються доходи американських робітників і англійських фермерів.

Ця закономірність полягає в тому, що *чим більше той чи інший фактор спеціалізований на експортному виробництві, тим більше він виграє від вільної зовнішньої торгівлі.* І навпаки, чим вища концентрація факторів у виробництві конкуруючої з імпортом продукції, тим більше він втрачає в результаті вільної зовнішньої торгівлі. Для порівняння експортної та імпортної спеціалізації факторів використовують *показник ступеня експортної спеціалізації фактора:*

$$S_i, x/m = \frac{Q_{ix} - Q_{im}}{Q_i}, \qquad (3.3)$$

де Qix ~ частка доходу і-того фактора в загальній вартості експорту;

Q_{im} — частка доходу г-того фактора в загальній вартості конкуруючої з імпортом продукції, рівної за обсягом імпорту;

Q — частка доходу і-того фактора в сумарному національному доході.

Умови розвитку міжнародної торгівлі визначаються динамікою економічного зростання. Економічне зростання означає зсув кривої виробничих можливостей праворуч. Це може бути результатом зростання пропозиції факторів виробництва, а також зростання ефективності їх використання. Якщо всі фактори виробництва в усіх країнах зростають однаковими темпами, то співвідношення світових цін, структура міждержавних торговельних потоків не змінюються, змінюються лише обсяги торгівлі. На структуру зовнішньої торгівлі впливають розбіжності в темпах зростання між факторами виробництва і між країнами.

Можна виділити три ***типи економічного зростання*** залежно від того, в якій галузі збільшення використання якісних ресурсів приводить до зростання обсягів виробництва.

1. Експорторозширююче зростання має місце в тих галузях, де зростає обсяг виробництва експортної продукції. Це призводить до розвитку світової торгівлі і зменшення відносної ціни експортної продукції.

2. Імпортозаміщуюче зростання характерне для зростання обсягу виробництва в галузях, що конкурують з імпортом. Це сприяє зменшенню попиту і цін на імпортовані товари, скороченню міжнародної торгівлі.

3. Розорююче зростання виникає у випадку, коли підсумкове погіршення умов торгівлі ставить економіку в менш вигідне положення не тільки порівняно з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання факторів. Добробут країни при цьому стане меншим, ніж до економічного зростання.

Основні терміни та поняття

Протекціонізм
Фритредерство
Абсолютні переваги
Порівняльні переваги
Факторні переваги
Конкурентні переваги
Імпортозаміщуюче зростання
Експорторозширююче зростання
Розорююче зростання

Контрольні та дискусійні питання

1. Дайте порівняльну характеристику класичних та неокласичних теорій міжнародної торгівлі.

2. Які головні параметри визначають конкурентні переваги в теорії М. Портера? Наведіть приклади. Визначте вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання.

3. Проаналізуйте наслідки міжнародної торгівлі на прикладі ім-порту енергоносіїв в Україну з Росії.

4. Як впливає міжнародна торгівля на розподіл доходів?

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Сприяння розвитку національної економіки шляхом захисту її від іноземної конкуренції.
2. Обмеження втручання держави в зовнішньоекономічну діяльність, вільна торгівля.
3. Збільшення факторів, що інтенсивно використовуються в конкуруючих з імпортом виробництвах.
4. Розвиток світової торгівлі, що може знизити відносну ціну експортного товару.
5. Підсумкове погіршення умов торгівлі, яке ставить економіку в менш вигідне положення порівняно не тільки з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання.
6. Вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін в обох сторін.
7. Визначаються співвідношенням експортних та імпортних цін країни.
8. Надання послуг, пов'язаних з проектуванням та будівництвом різних об'єктів.
9. Обмін споживчими вартостями у вигляді засобів виробництва та предметів споживання.
10. Обмін технологіями у вигляді продажу ліцензій, патентів, ноу-хау.

Поняття

правило поділу вигід від торгівлі;
форми торгівлі;
умови торгівлі;
інжиніринг;
протекціонізм;
фритредерство;

імпортозаміщуюче зростання;
експорторозширююче зростання;
розорююче зростання;
показник експортної спеціалізації г-того фактора.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Визначте правильне формулювання теореми Хекшера—Оліна:

а) внаслідок торгівлі збільшуються доходи власників специфічних для експортних галузей факторів, а зменшуються доходи власників факторів, специфічних для галузей, що конкурують з імпортом;

б) країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів, а імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва;

в) міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних та відносних цін на гомогенні фактори виробництва в країнах, що торгують.

2. Визначте необхідні умови порівняльних переваг країни:

а) здатність виробляти даний товар з меншими альтернативними витратами;

б) виробництво більшої кількості даного товару;

г) здатність виробляти даний товар з більшими альтернативними витратами.

3. Поясніть, що означають абсолютні переваги країни:

а) кількісні переваги у виробництві якогось товару або послуги;

б) міжнародні переваги в альтернативних витратах виробництва різних товарів;

в) здатність країни виробляти товари з меншими витратами порівняно з іншими країнами.

4. **Визначте, що є характерним для протекціоністської політики:**

а) сприяння розвитку національної економіки шляхом обмеження впливу на неї іноземної конкуренції;

б) сприяння вільній торгівлі та обмеженню державного втручання в зовнішньоекономічну діяльність;

в) сприяння міжнародній міграції трудових ресурсів;

г) участь у діяльності міжнародних економічних організацій.

5. Визначте правильне формулювання теореми Столпера—Самуельсона:

а) країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів, а імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва;

б) міжнародна торгівля призводить до зростання ціни фактора, що порівняно інтенсивніше використовується для виробництва товару, ціна якого зростає;

в) міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних та відносних цін на гомогенні фактори виробництва в країнах, що торгують.

6. Визначте правильне формулювання теореми Рибчинського:

а) збільшення пропозиції одного з факторів виробництва призводить до більш непропорційного відсоткового збільшення виробництва та доходів у тій галузі, де цей фактор використовується інтенсивніше;

б) країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва;

в) міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних та відносних цін на гомогенні фактори виробництва в країнах, що торгують.

7. Виберіть правильне формулювання парадоксу Леонтьева:

а) теорія співвідношення факторів виробництва не підтверджується на практиці: трудонадлишкові країни експортують капіталоємну продукцію, тоді як капіталонадлишкові — трудомістку;

б) імпортний тариф може призвести до падіння, а не збільшення внутрішньої ціни на імпортний товар у випадку падіння його відносної ціни на світовому ринку внаслідок введення тарифу.

8. У сфері послуг посідають провідне місце:

а) біржові й страхові послуги;

б) банківські й посередницькі послуги;

в) транспортні й туристичні послуги;

г) послуги з експорту технологій.

9. Визначте виграш виробників країни *N* від впровадження вільної зовнішньої торгівлі. Обґрунтуйте відповідь:

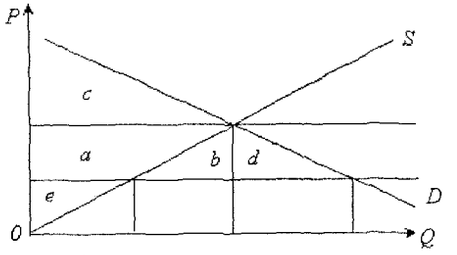

а) $c+a+e$;
б) $a+b+d$;
в) $b+d$;
г) a.

10. Визначте виграш виробників країни *N* від впровадження вільної зовнішньої торгівлі. Обґрунтуйте відповідь:

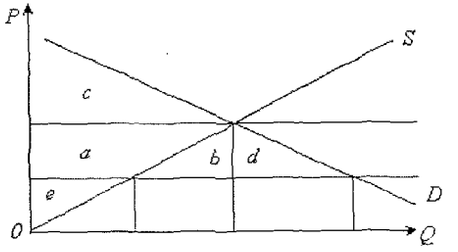

а) $c+a+e$;
б) $a+b+d$;
в) e;
г) a.

11. Визначте виграш країни *N* в цілому від впровадження вільної зовнішньої торгівлі:

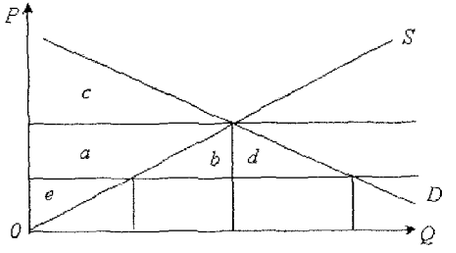

а) $c+a+e$;
б) $a+b+d$;
в) $b+d$;
г) a.

12. До якого виду міжнародної торгівлі належать лізинг, консалтинг, інжиніринг?

а) промисловою продукцією;

б) послугами;

в)сировиною.

13. Яка форма торгівлі відбиває сукупність операцій, при здійсненні яких закупівля продукції супроводжується відповідними поставками товарів?

а) біржова торгівля;

б) зустрічна торгівля;

в) міжнародні торги;

г) міжнародні аукціони.

14. Визначте та обґрунтуйте графічну модель експорторозширюючого зростання:

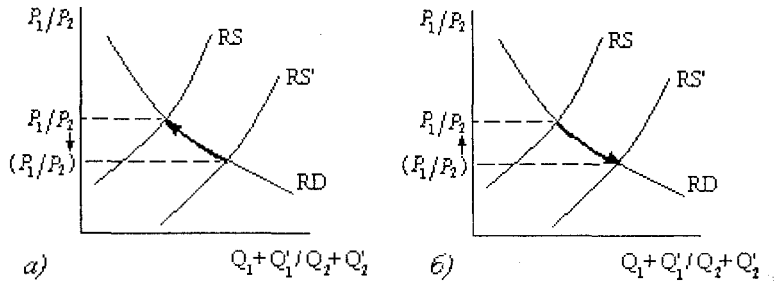

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, **а** яке помилкове.*

1. Об'єктом аналізу в сучасному зовнішньоторговому обміні виступає окрема країна, а не міжнародна фірма.

2. Технологічно складні вироби утворюються як реакція на існуючі проблеми зовнішнього ринку, а після його насичення завойовується внутрішній.

3. Конкурентоспроможність нації залежить від:

- факторних умов;
- умов попиту;
- близьких та обслуговуючих галузей;
- стратегій фірми та її конкуренції;

- ролі уряду;
- випадкових обставин.

4. Вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін в обох сторін.

5. Умови торгівлі визначаються співвідношенням імпортних та експортних цін країни.

6. Меркантилісти вважали, що добробут держави залежить від грошового накопичення, домінування імпорту над експортом.

7. Експорторозширююче зростання веде до розвитку світової торгівлі і може знизити відносну ціну експортного товару.

8. Країни експортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва та імпортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів виробництва.

9. Міжнародна торгівля приводить до вирівнювання абсолютних та відносних цін на гомогенні фактори виробництва в країнах, що торгують.

10. Протекціонізм сприяє розвитку вільної торгівлі та обмеженню державного втручання в зовнішньоекономічну діяльність.

Вправа 4. *Виконайте завдання.*

1. Внаслідок встановлення вільної міжнародної торгівлі внутрішня ціна на телевізор в Україні знизилася з 1650 до 1375 грн. На абсцисі (рис.3.6) позначена кількість телевізорів у тис. одиниць. Підрахуйте програш (виграш) вітчизняного виробника телевізорів.

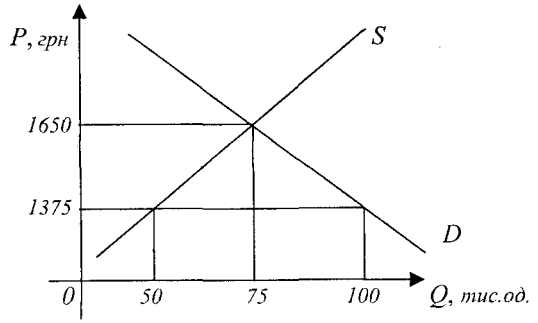

Рис. 3.6. Наслідки міжнародної торгівлі відеотехнікою (телевізорами)

2. Використовуючи умови задачі 1, підрахуйте наслідки від встановлення вільних торговельних відносин для українських покупців телевізорів.

3. Використовуючи умови задачі 1, підрахуйте програш (виграш) країни від установлення вільної міжнародної торгівлі телевізорами.

4. На підставі аналізу зовнішньоторговельних операцій України:

а) визначте галузі, що становлять експортний потенціал держави;

б) розкрийте основні форми та інструменти регулювання розвитку експортоорієнтованих галузей;

в) охарактеризуйте структуру імпорту й можливі варіанти її зміни.

Структура зовнішньоторговельних операцій України у 2004–2005 рр.

Галузі	2004				2005			
	Експорт		імпорт		Експорт		імпорт	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Торговельні операції, всього, у тому числі:	24,6	100	25,4	100	26,8	100	25,2	100
1.Сировина і матеріали	15,33		16,69		17,26		15,7	
паливно-енергетичні ресурси	0,86		11,86		0,78		10,96	
хімічна і нафто-хімічна промисловість	3,1		2,01		3,3		2,27	
металургійна промисловість	10,55		1,85		12,19		1,31	
2.Продукція агропромислового комплексу	0,86		1,32		2,57		1,71	
3.Продукція легкої промисловості	0,86		0,71		1,21		0,88	
4.Машинобудівна та металообробна промисловість	3,64		5,66		4,53		5,85	
5.Медична та мікробіологічна промисловість	0,52		1,02		1,23		1,06	

Вправа 5. *Виробничі можливості Японії та Гавайських островів представлено в таблицях. Припустимо, що в спеціалізації й торгівлі оптимальною продуктивною структурою для Японії є варіант Б, а для Гавайських островів — варіант Г.*

Продукт	Варіант					
	А	Б	В	Г	Д	Е
	Виробничі можливості Японії					
Радіоприймачі, тис. шт.	30	24	18	12	6	0
Ананаси, тис. шт.	0	6	12	18	24	30
	Виробничі можливості Гавайських островів					
Радіоприймачі, тис. шт.	10	8	6	4	2	0
Ананаси, тис. шт.	0	4	8	12	16	20

а) чи є співвідношення порівняльних витрат таким, що двом країнам слід розвивати спеціалізацію? Якщо так, то який продукт належить виробляти кожній з країн?

б) яким буде загальний приріст виробництва радіоприймачів та ананасів унаслідок такої спеціалізації?

в) які існують межі в умовах торгівлі? Припустимо, що дійсними умовами торгівлі є 1 радіоприймач за 1 1/2 одиниці ананасів (тобто 4 радіоприймачі обмінюються на 6 ананасів). Яким буде виграш від спеціалізації й торгівлі для кожної країни?

ГЛАВА 4. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

План

4.1. Зовнішньоторговельна політика: сутність, напрями та інструменти.
4.2. Базисна теорія митного тарифу.
4.3. Інструменти нетарифного регулювання.

Література

1. *Балацкий Е.* Эффективность внешнеторговых операций: тарифы и валютное равновесие // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 6. — С. 95—103.

2. *Буглай В.Б., Ливенцев ИМ.* Международные экономические отношения: Учебное пособие /Под ред. Н.Н. Ливенцева. — М.: Финансы и статистика, 1998.— С. 7—79.

3. *Економіка* зарубіжних країн: Підручник / А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, В.А. Вергун, І.В. Бураківський та ін.- К.: Либідь, 1996. - С 13-14.

4. *Загашвили В.* Динамика и структура мировой торговли // Мировая экономика и международные отношения.— 1998.- № 8.- С. 8-14.

5. *Кругман П., Обстфельд М.* Международная экономика. Теория и политика. - М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. - С. 12-35, 66-85, 189-251.

6. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей. — М.: Прогресс, 1992. - С. 19-173, 258-273.

7. *Макконнелл К., Брю С.* Экономика: принципы, проблемы и политика. Т 2. -М.: Республика, 1992. - С. 341-355.

8. *Міжнародна* економіка. Опорний конспект лекцій / За ред. В. Тарасевича. — Дніпропетровськ: НМетАУ, 2000. — С 22-27.

9. *Міжнародні* економічні відносини: сучасні міжнародні економічні відносини: Підручник для студентів екон. вузів і фак. / А.С. Філіпенко, СЯ. Боринець, В.А. Вергун та ін. — К.: Либідь, 1992. - С 100-145.

10. *Охотский В.* Тенденции в мировой торговле сталью // Экономика Украины. — 1999. — № 4. — С. 4—15.

11. *Семенов К.А.* Международные экономические отношения: Курс лекций. - М.: Гардарика, 1999. - С. 72-87, 289-299.

12. *Хасбулатов Р.И.* Мировая экономика. — М.: ИНСАН, 1994. - С. 202-249.

4Л. Зовнішньоторговельна політика: сутність, напрями та інструменти

Під *зовнішньоторговельною політикою держави* розуміють систему загальнодержавних заходів, спрямованих на оптимізацію торговельного та платіжного балансів країни, досягнення сталого економічного зростання та підвищення національної конкурентоспроможності на світовому ринку.

Залежно від масштабів втручання державне регулювання міжнародної торгівлі класифікують як:

- *одностороннє* — коли інструменти державного регулювання використовуються урядом однієї країни без узгодження з торговими партнерами;
- *двостороннє* — заходи торгової політики узгоджуються з країнами-партнерами;
- *багатостороннє* — торгова політика узгоджується та регулюється багатосторонніми угодами.

Головними напрямами зовнішньоторговельної політики держави виступають протекціонізм і фритредерство.

Протекціонізм — це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів тарифного й нетарифного регулювання.

Фритредерство — звільнення торгівлі та обмеження втручання держави в зовнішньоторговельну діяльність. У різні періоди економічного розвитку суспільства зовнішньоторговельна практика схилялась то до позиції протекціонізму, то до фритредерства. Прихильники фритредерства стверджували, що ефекти торгових обмежень мають короткотерміновий характер, а в довготерміновому періоді лише вільна торгівля приводить до раціонального розміщення та використання обмежених економічних ресурсів.

Теоретики протекціонізму — навпаки, що їхня політика дає змогу розвивати національну промисловість, збільшувати зайнятість ресурсів, стимулювати сукупний попит, оптимізувати платіжний баланс та захищати нові галузі національної економіки.

У сучасній практиці господарювання застосовуються заходи як протекціонізму, так і фритредерства. В умовах виникнення на національному ринку товарного дефіциту держава віддає перевагу *фритредерству,* що сприяє збільшенню обсягів міжнародної торгівлі. Якщо на ринку виникає надлишок товарів або існує необхідність підтримки національного товаровиробника, держава вживає *протекціоністських* заходів.

Сучасний розвиток протекціоністських тенденцій дає змогу виділити декілька *форм протекціонізму:*

- селективний — спрямований проти окремих країн або товарів;
- галузевий — захищає окремі галузі;
- колективний — здійснюється об'єднаннями країн у відношенні до країн, які до них не належать;
- прихований — реалізується заходами внутрішньої економічної політики держави.

Отже, головними цілями зовнішньоторговельної політики держави є сприяння збільшенню обсягів експорту, підвищенню конкурентоспроможності національної продукції на міжнародному ринку та обмеженню імпорту. Реалізація зазначених цілей можлива за рахунок використання відповідних інструментів тарифного й нетарифного регулювання, що дають можливість обмежувати імпорт або форсувати експорт(табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Інструменти зовнішньоторговельної політики

Методи		Інструменти торговельної політики	Регулювання	
Тарифні		Митний тариф. Тарифна квота		Імпорт Імпорт
Нетарифні	Кількісні	Квотування Ліцензування "Добровільні обмеження"	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт
	Прихованого протекціонізму	Державні закупки Технічні бар'єри Податки та збори		Імпорт Імпорт Імпорт Імпорт
	Фінансові	Субсидії Кредитування Антидемпінг	Експорт Експорт Експорт	

Тарифні інструменти грунтуються на використанні митного тарифу. *Нетарифні методи* поділяються на кількісні (імпортна квота, ліцензування, "добровільні обмеження"), фінансові (експортні субсидії, кредитування, антидемпінг) та методи прихованого протекціонізму (державні закупки, технічні бар'єри, податки та збори). Розглянемо дію інструментів зовнішньоторговельної політики докладніше.

4.2. Базисна теорія митного тарифу

Головним інструментом зовнішньоторговельної політики виступає ***митний тариф,*** що складається з конкретних ставок митних зборів, які нараховуються при імпорті або експорті товару.

Митні тарифи виконують три основні функції:

- *фіскальну* — забезпечують поповнення доходної частини державного бюджету та поліпшують стан платіжного балансу;
- *протекціоністську* — захищають національних виробників від іноземної конкуренції;
- *балансуючу* — запобігають небажаному експорту товарів, внутрішні ціни яких нижчі від світових.

Виділяють декілька *класифікацій* митних тарифів (табл. 4.2). Залежно від *способу стягнення* митні тарифи бувають:

- *адвалорні* — встановлюють у відсотках до митної вартості товару;
- *специфічні* — нараховують у визначеному розмірі до одиниці вимірювання товару;
- *комбіновані* — об'єднують специфічні та адвалорні мита.

За *об'єктом оподаткування* застосовують тарифи:

- *імпортні* — обкладаються усі товари, що ввозяться до країни;
- *експортні* — нараховуються на експортні товари;
- *транзитні* — збори, які стягують з товарів, що перевозяться транзитом через територію країни.

Таблиця 4.2

Види митних тарифів

За способом стягнення	Адвалорні	Специфічні	Комбіновані
За об'єктом оподаткуван-	Імпортні	Експортні	Транзитні
За характером дії	Сезонні	Антидемпінгові	Компенсаційні
За походженням	Автономні	Конвенційні	Преференційні
За типами ставок	Постійні	Змінні	—
За способом нарахування	Номінальні	Ефективні	—

За *характером дії* митні тарифи класифікують як:

- *сезонні,* що застосовуються для оперативного регулювання торгівлі сезонною продукцією;

- *антидемпінгові,* які вводять з метою захисту від демпінгу;
- *компенсаційні,* які нараховують під час імпорту товарів, у виробництві яких використано субсидії і їх ввезення завдає шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів.

За *походженням* мита бувають:

- *автономні,* які вводяться на підставі односторонніх рішень уряду;
- *конвенційні,* що визначаються на базі двосторонніх або багатосторонніх угод;
- *преференційні,* що встановлюються на основі багатосторонніх угод за ставками нижчими, ніж діючі.

За *типами ставок* митні тарифи поділяють як:

- *постійні,* що встановлюються урядом і не змінюються залежно від обставин;
- *змінні,* що змінюються залежно від обставин, визначених урядом.

За *способом нарахування* мита бувають:

- *номінальними,* які визначаються в самому тарифі;
- *ефективними,* що встановлюють рівень митних зборів із врахуванням мита на комплектуючі.

Розглянемо наслідки від впровадження митного тарифу, використовуючи ***базисну теорію митного тарифу.***

Ця теорія була сформульована неокласиками, які довели, що впровадження митного тарифу негативно позначається на динаміці функціонування міжнародного ринку — при застосуванні митного тарифу програє не лише країна, що їх сплачує, а й країна, що його вводить. У цілому митні тарифи практично завжди зменшують рівень добробуту нації, оскільки споживачі втрачають більше, ніж отримують виробники і держава разом. Тариф перерозподіляє доходи споживачів імпортної продукції на користь інших соціальних груп. Як правило, стимулювання вітчизняного виробництва може бути більш ефективним при використанні інструментів нетарифного регулювання. Але в деяких випадках доцільно використовувати саме

митний тариф. Наприклад, застосування митного тарифу сприяє підтримці національного товаровиробника і як наслідок — зростанню національного виробництва та зайнятості ресурсів. Крім того, тарифні надходження може застосовувати уряд як джерело для фінансування соціальних програм та інвестиційної діяльності.

Розглянемо наслідки впровадження митного тарифу на прикладі українського ринку зерна (рис. 4.1).

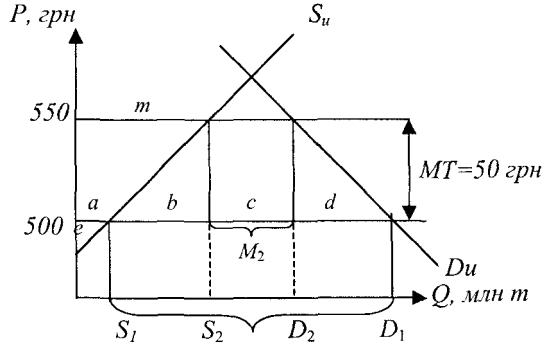

Рис. 4.1. Наслідки впровадження митного тарифу

Після впровадження митного тарифу на ринку зерна **України** ціна 1 т зерна становитиме 550 грн.

$$P_1P_2+MT,$$

де P_x — ринкова ціна до впровадження митного тарифу;

P_2 — ринкова ціна після впровадження митного тарифу;

MT — величина митного тарифу.

Наслідки від впровадження митного тарифу для країни-імиортера визначаються сукупною зміною ренти національних споживачів, виробників та бюджетних надходжень.

В умовах відсутності митного тарифу рента *українських споживачів* при ціні P_x визначалась областю $m+a+b+c+d$, а після введення митного тарифу і зростання ринкової ціни до рівня P_2 вона зменшилась до області mn. Таким чином, чистий програш українських споживачів від впровадження митного

тарифу становить область $a+b+c+d$. Рента *виробників* у цьому випадку зростає з області e до області $e+a$, тобто чистий виграш українських виробників зерна становить область a.

При впровадженні митного тарифу на зерно зростають і національні *бюджетні надходження,* приріст яких визначається областю c

$$C = MT \cdot M_2,$$

де C — зміна бюджетних надходжень при впровадженні митного тарифу;

MT — величина митного тарифу;

M_2 — обсяг українського імпорту зерна після введення митного тарифу.

Таким чином, якщо рента українських споживачів зменшується на область $a+b+c+d$, а рента виробників зростає на область a, бюджетні надходження зростають на область c, то *національний добробут* зменшується на область $b+d$; це визначається перевищенням програшу національних споживачів над виграшем національних виробників та збільшенням бюджетних надходжень. Область b представляє *виробничий ефект* тарифу — зменшення добробуту внаслідок переорієнтації споживчого попиту з дешевшої імпортної продукції на дорожчу вітчизняну. Область d характеризує *споживчий ефект* тарифу — зменшення добробуту внаслідок зниження попиту. Споживачі могли заплатити за додаткову кількість зерна ціну в інтервалі від **500** до 550 грн, щоб задовольнити свій попит, не зменшуючи його. Але тариф не дозволяє цього зробити й тому внутрішній попит зменшується.

4.3. Інструменти нетарифного регулювання

Поряд з тарифними інструментами регулювання застосовуються й ***нетарифні,*** які можна класифікувати як *кількісні, фінансові та методи прихованого протекціонізму.*

До **кількісних** належать квотування, ліцензування та "добровільні" обмеження експорту, а також експортний податок.

Квота — кількісне обмеження обсягу імпорту або експорту на певний період.

За *напрямом дії* квоти поділяють на:

- *імпортні* — кількісні обмеження імпортованої продукції;
- *експортні* — частка кожної країни в сукупному експорті товару.

За *масштабом дії* квоти бувають:

- *глобальними* — частка товару в обсязі світової торгівлі незалежно від того, яка країна його імпортує або експортує;
- *індивідуальними* — визначаються в межах глобальної для кожної країни, що імпортує або експортує товар.

На відміну від тарифу квоти, *по-перше,* нівелюють вплив іноземної конкуренції на внутрішні ціни. При введенні квоти імпорт не може збільшуватись, тому й зростає розрив між внутрішніми та світовими цінами, збільшується прибуток від імпорту. *По-друге,* квоти ізолюють внутрішній ринок від проникнення нових товарів. У сучасних умовах господарювання квоти застосовуються частіше, ніж тарифи. Це пояснюється тим, що тарифні ставки регламентуються міжнародними торговими угодами, і уряду зручніше застосовувати квоти. Крім того, підприємства віддають перевагу квотам тому, що добитися спеціальних ліцензій, привілеїв легше, ніж впровадити "необхідний" тариф.

Розглянемо *наслідки від впровадження квоти* на прикладі імпорту велосипедів на ринку США.

Впровадження імпортної квоти (рис. 4.2) зумовлює зростання національного виробництва з 5_0 до S_t та граничних витрат з 200 до 220$, *виграш виробників* дорівнює області *a*. *Програш споживачів* становить область *a+b+c+d*. Якщо ліцензії на імпорт продаються державою на аукціоні, то *виграш держави* становить область *c+d*. Чистий національний програш від впровадження імпортної квоти дорівнює області *b+e*.

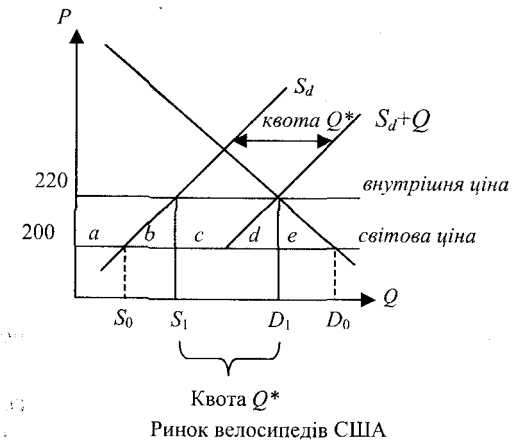

Рис. 4.2. Наслідки від впровадження імпортних квот

Тісно пов'язані з квотуванням ліцензування та "добровільне" обмеження експорту.

Ліцензування — це регулювання зовнішньої торгівлі за рахунок надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товару у певному обсязі.

"Добровільне" обмеження експорту — кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками одного з партнерів у обмеженні експорту, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару.

Абсолютним віддзеркаленням імпортного тарифу є механізм впровадження ***експортного податку.*** Розглянемо застосування експортного оподаткування на прикладі експорту зерна з Канади (за умови, що її торговельна політика не впливає на рівень світових цін на зерно) (рис. 4.3). Експортний податок у розмірі 1$ за буш. зерна робить експорт зерна менш прибутковим, і виробники повертають частину зерна на внутрішній ринок.

Це знизить рівень цін з 5$ (рівень світових цін) до 4$ за буш. У цих умовах виробники переміщують частину ресурсів в іншу сферу, у той же час обсяг попиту на зерно у вітчизняних споживачів зростає з D_0 до D_x,

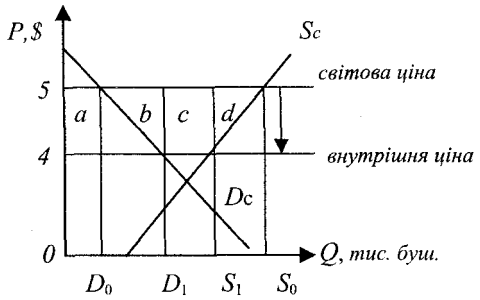

Рис. 4.3. Наслідки впровадження експортного податку

Через зменшення ціни *виробники* зазнають збитку, що складає область *a+b+c+d. Споживачі* одержують виграш, який дорівнює області *a*.

Розмір витрат, що збираються і розподіляються державою, дорівнює області *c*. У цілому країна втрачає області *bid* — втрати експортерів, які не компенсуються виграшем.

В основі політики оподаткування частини експорту лежить сподівання на монопольне становище країни на світовому ринку, що змушує країни переплачувати за імпортний товар.

Найбільш розповсюдженими фінансовими інструментами торговельної політики є субсидії, кредитування та антидемпінгове регулювання.

Субсидії — це грошові виплати, спрямовані на підтримку національних експортерів та непряму дискримінацію імпорту.

При введенні виробничої субсидії (рис. 4.4) рівень внутрішньої ціни P_d наближається до світової P_w, і тому фактичний обсяг споживання складає D_0 (при введенні тарифу він зменшується до рівня Д). У випадку використання субсидії абсолютна втрата національного добробуту зменшується на область *d,* оскільки обсяг імпорту значно більший, ніж після впровадження тарифу ($5_0D_0>5_1D_1$). Втрата добробуту, що визначається областю *Ь,* зберігається, тому що розширення вітчизняного виробництва в галузях, що конкурують з імпортом, пов'язане з додатковими витратами.

Досить часто приховане субсидіювання експорту здійснюється завдяки *експортному кредитуванню,* що передбачає фінансове стимулювання державою розвитку експорту національними фірмами.

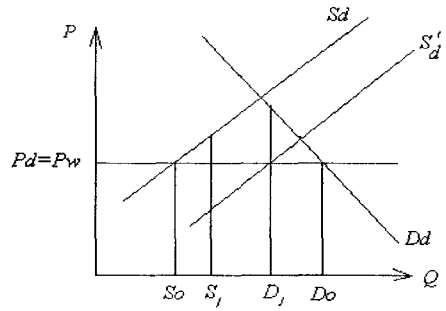

Рис. 4.4. Економічний ефект виробничої субсидії

Субсидіювання експорту в умовах загострення конкурентної боротьби може приймати негативні форми, спрямовані на подолання конкурентів завдяки демпінгу. У цьому випадку країні доцільно застосувати *антидемпінгове регулювання* — заборону необгрунтованого зменшення ціни нижче від рівня світової.

Методи прихованого протекціонізму являють собою різноманітні бар'єри, що створюються державними установами для вільної зовнішньої торгівлі. Серед них виділяють: технічні бар'єри (вимоги дотримання національних стандартів якості продукції), внутрішні податки і збори (ПДВ, акцизи, податок на продаж); державні закупки національної продукції та дискримінація імпорту в межах митного союзу.

Тенденції протекціонізму закріплюються завдяки діяльності митних союзів, у межах яких здійснюється *дискримінація імпорту* (диференціація цін на продукцію країн — учасниць митного союзу та країн, що не входять до його складу).

Отже, нетарифні обмеження створюють переваги одним економічним суб'єктам за рахунок інших. Економічні дослідження підтверджують, що витрати протекціонізму пере-

вищують його короткотермінові переваги. Тому в довготерміновому періоді тенденція лібералізації міжнародної торгівлі повинна бути визначною при формуванні зовнішньоторговельної політики держави.

Основні терміни та поняття

Тарифне регулювання
Нетарифне регулювання
Митний тариф
Імпортна квота
Виробнича субсидія
Ліцензування
Кредитування
"Добровільне" обмеження експорту
Експортний податок
Дискримінація імпорту в межах митного союзу
Антидемпінгове регулювання

Контрольні та дискусійні питання

1. Обґрунтуйте наслідки впровадження митного тарифу на імпорт автомобілів в Україну.
2. Які інструменти прихованого протекціонізму застосовуються в Україні?
3. У чому полягають відмінності впливу митного тарифу та виробничої субсидії?
4. Чи можна вважати експортне кредитування прихованим субсидіюванням експорту? Чому?
5. Які аргументи застосовують прихильники та супротивники митних тарифів?

Вправи

Вправа 1. *Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Кількісне обмеження імпортованої продукції.
2. Частка кожної країни в сукупному експорті товару.

3. Надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товару.
4. Кількісне обмеження експорту, визначене обов?язками одного з партнерів у обмеженні експорту, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару.
5. Фінансове стимулювання державою розвитку експорту національними фірмами.
6. Заборона необґрунтованого зменшення цін нижче від рівня світових.
7. Диференціація цін на продукцію країн — учасниць митного союзу та країн, що не входять до його складу.
8. Обсяг продукції, що визначається у межах глобальної квоти для кожної країни-експортера або імпортера.
9. Митний тариф, спрямований проти окремих країн або товарів.
10. Тариф, що здійснюється заходами внутрішньої економічної політики держави.

Поняття
прихований тариф;
селективний тариф;
індивідуальна квота;
ліцензування;
кредитування;
імпортна квота;
експортна субсидія;
антидемпінгове регулювання;
дискримінація імпорту в межах митного союзу;
"добровільне" обмеження експорту.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Визначте програш споживачів країни *N* від впровадження імпортного мита на товар *A*. Обґрунтуйте відповідь:

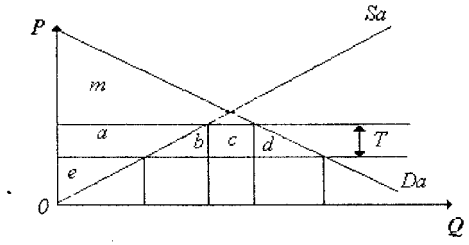

а) m;
б) $a+e+m$;
в) $a+b+c+d$;
г) $b+d$.

2. Визначте виграш виробників країни *N* від впровадження імпортного мита на товар *A*. Обгрунтуйте відповідь:

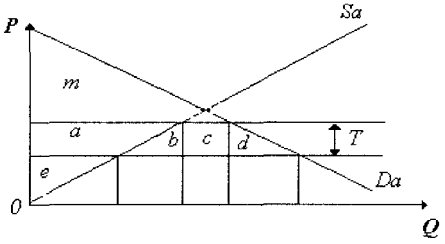

а) *a*;
б) *a+e+m*;
в) *a+b+c+d*;
г) *b+d*.

3. Визначте втрати державної скарбниці країни JV від усунення митного тарифу на товар *A:*

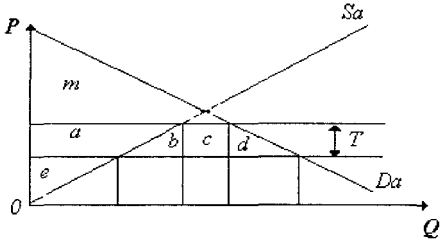

а) *m*;
б) *a+e+m*;
в) *c*;
г) *b+d+c*.

4. Визначте чисті національні збитки країни *N* від впровадження митного тарифу на товар *A*. Обгрунтуйте відповідь:

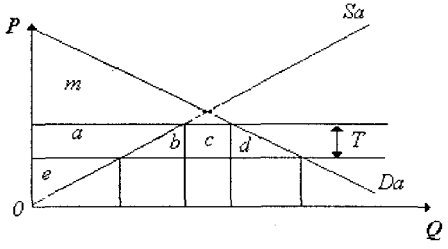

а) *a*;
б) *a+e+m*;
в) *a+b+c+d*;
г) *b+d*.

5. Поясніть дію селективного протекціонізму:

а) спрямований проти окремих країн або товарів;
б) захищає певні галузі;
в) здійснюється методами внутрішньої економічної політики.

6. Визначте форми митних зборів залежно від характеру дії:

а) сезонні;
б) експортні;
в) компенсаційні;
г) антидемпінгові;
д) конвенційні;
є) номінальні.

7. Визначте та обґрунтуйте основні функції митних зборів:

а) фіскальна;
б) перерозподільча;
в) стимулююча;
г) стримуюча;
д) протекціоністська;
є) балансуюча.

8. Виберіть правильне визначення митного тарифу:

а) конкретна ставка митного збору, яку необхідно сплатити при вивезенні або ввезенні товару на територію країни;
б) ставка, що залежить від обсягу імпорту товару;
в) обов'язковий збір, що є умовою експорту або імпорту.

9. Виберіть правильне визначення зворотного демпінгу, обґрунтуйте відповідь:

а) завищення цін на експорт порівняно з цінами продажу тих самих товарів на внутрішньому ринку;
б) постійний експорт товарів за цінами, нижчими, ніж справедливі;
в) зниження експортних цін з метою витіснення з ринку конкурентів та встановлення монопольних цін.

10. Визначте форми митних зборів залежно від об'єктів збору:

а) імпортні;
б) адвалорні;
в) комбіновані;
г) експортні;
д) транзитні;
є) специфічні.

11. Визначте форми митних зборів залежно від способу стягнення:

а) імпортні;
б) адвалорні;
в) комбіновані;
г) експортні;
д) транзитні;
є) специфічні.

12. За напрямом дії імпортні квоти бувають:

а) експортними;
б) селективними;
в) галузевими;
д) імпортними.

13. За масштабом дії імпортні квоти класифікують як:

а) глобальні;
б) селективні;
в) галузеві;
г) індивідуальні.

14. До інструментів прихованого протекціонізму не відносять:

а) квотування;
б) державні закупки;
в) технічні бар'єри;
г) податки і збори.

15. До функцій митного тарифу не відносять:

а) фіскальну;
б) перерозподільчу;
в) балансуючу;
г) протекціоністську.

16. Впровадження імпортного тарифу сприяє:

а) зменшенню національного добробуту;
б) зростанню національного добробуту;
в) збільшенню загального рівня зайнятості.

17. "Добровільне" обмеження експорту — це: <

а) кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками партнерів у межах міжурядових угод про квотування експорту товарів;
б) надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товарів;
в) фінансове стимулювання державою розвитку експорту національними фірмами.

18. До експортних кредитів відносять:

а) короткотермінові, середньотермінові та довготермінові;
б) постійні та зворотні;
в) глобальні та індивідуальні.

19. Ліцензування — це:

а) кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками партнерів у межах міжурядових угод про квотування експорту товарів;
б) надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товарів;
в) фінансове стимулювання державою розвитку експорту національними фірмами.

20. До фінансових інструментів нетарифного регулювання відносять:

а) субсидії;
б) кредитування;
в) антидемпінг;
г) ліцензування.

Вправа 3. *Визначте, яке поняття правильне, а яке помилкове.*

1. Митний тариф стимулює зростання споживання товарів більше, ніж імпортна квота.
2. Експортний податок обмежує обсяг імпортованої продукції.
3. Введення митного тарифу зменшує чистий національний добробут.
4. Базисна теорія митного тарифу сформульована неокейнсіанцями.
5. Ліцензування здійснюється державними установами, як надання дозволу на експорт або імпорт товарів.

6. Селективний протекціонізм захищає окремі галузі.

7. Антидемпінгове регулювання — заборона необгрунтованого зменшення цін нижче від рівня світових.

8. Фритредерство забезпечує лібералізацію внутрішньої торгівлі.

9. Протекціонізм захищає внутрішній ринок від іноземної конкуренції.

10. Субсидії передбачають грошові виплати, спрямовані на підтримку національних виробників-експортерів.

Вправа 4. *Виконайте завдання.*

1) Внаслідок впровадження імпортного мита внутрішня ціна на цукор в Україні зростає від 1800 грн до 2400 грн за 1 т. На абсцисі (рис. 4.5) позначено кількість цукру в Україні (тис. т). Підрахуйте наслідки від впровадження імпортного мита для вітчизняного виробника цукру.

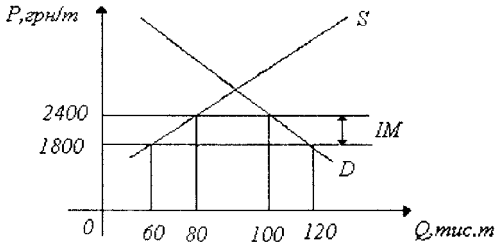

Рис.4.5. Наслідки впровадження імпортного мита на цукор в Україні

2. Використовуючи умови задачі 1, підрахуйте програш (виграш) вітчизняного споживача цукру від впровадження імпортного мита.

3. Використовуючи умови задачі 1, підрахуйте чистий ефект від впровадження імпортного мита на цукор для національного добробуту України.

ГЛАВА 5. МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

План

5.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції.

5.2. Наслідки міжнародної трудової міграції.

5.3. Сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку праці.

5.4. Україна в процесі міжнародної трудової міграції.

Література

1. Економіка зарубіжних країн: Підручник / А.С. Філіпенко, С.Я. Боринець, В.А. Вергун та ін. — К.: Либідь, 1996. - С 36-52.

2. Капитализм сегодня: парадоксы развития /А.А. Галкин, В.Н. Котов, Ю.А. Красин, С.М. Меньшиков. — М.,1989. — С. 63-67.

3. Киреев А. Международная экономика. Ч. 2. — М.: Международные отношения, 1997. — С 34—45.

4. Лебедева В.К. Выйти из круга традиций: экономическое эссе грядущей эпохи. — Харьков: Бизнес-информ, 2001. — С. 56-62.

5. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственних связей. — М.: Прогресс, 1992. - С. 427-443.

6. Лондон Д. В далеком краю. // Собрание сочинений. В 22-х томах. - Т. 1.- М.: Правда, 1976. - С. 83-101.

7. Никифорова НА. Рынок труда: занятость и безработица. — М.: Международные отношения, 1991.—С. 62—76.

8. Перехідна економіка: Конспект лекцій / За ред. В. Тарасовича. — Дніпропетровськ: Січ, 2001. — С. 6—18.

9. Телеработа и теледоступ: общие понятия и определения. - М. ЕТО, 1997. - С. 45.

5.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції

Термін *"міграція"* походить від італійського *migration,* що означає рух, переміщення. ***Міжнародна міграція робочої сили*** (labour force migration) — *це переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в межах міжнародного ринку праці терміном більше року, обумовлене характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, дією економічних законів.*

Міжнародна міграція робочої сили є складовою *міжнародної міграції населення взагалі. Головні причини міграції населення* — економічні та соціальні, пов'язані з пошуком роботи та вищих доходів. Помітну роль відіграють також політичні та воєнні причини (втеча від політичних переслідувань, евакуація тощо). За будь-яких причин і характера міжнародної міграції населення вона призводить до зрушень на ринках праці відповідних країн і впливає на міжнародний ринок праці взагалі. Переселенські зрушення в цілому виникають, розвиваються та скорочуються в складній залежності від таких типових явищ, як економічні цикли, рух інвестицій, стан зайнятості та безробіття.

Інтенсивність, напрями та форми міжнародної міграції робочої сили обумовлені такими основними взаємопов'язаними ***факторами:***

- нерівномірність економічного розвитку країн;
- прискорення інтернаціоналізації виробництва;
- нерівномірність процесів накопичення капіталу в різних країнах;
- зміни в розміщенні виробництва;
- кон'юнктура ринків праці та структура зайнятості;
- національні розбіжності в заробітній платі;
- етнічно-культурна близькість країни — об'єкта переселення.

Міжнародна міграція робочої сили складається з процесів *еміграції* та *імміграції. Еміграція* (emigration) — це виїзд працездатного населення з країни за її межі. *Імміграція* (immigration) — це в'їзд працездатного населення до країни із-за її меж. Особливе місце в міграційних процесах займає *реемігрaція* (reemigration) — це повернення емігрантів на батьківщину.

Різниця між потоками імміграції та еміграції називається *міграційним сальдо* (net migration) і показує обсяг чистої міграції. Сума цих потоків показує обсяг *валової міграції.*

Залежно від терміну переміщення міграція розподіляється на такі *види:*

- *постійна* (як правило, міжконтинентальна);
- *тимчасова* робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом в іншу країну;
- *сезонна* — щорічна еміграція на певний період з подальшим поверненням на батьківщину (як правило, для виконання робіт сезонного характеру, наприклад збір урожаю);
- *маятникова* — короткострокові періодичні (щорічні, щомісячні, щотижневі) поїздки до місця роботи за межі країни (при певних міжнародних угодах між країнами).

Міжнародні мігранти підрозділяються на п'ять основних *категорій:*

1) іммігранти, легально допущені в країну;
2) робітники-мігранти за контрактом;
3) нелегальні іммігранти;
4) особи, що просять політичного або економічного притулку;
5) біженці.

Історично трудова міграція, як правило, відбувається з економічно менш розвинутих країн у більш розвинуті країни з високими темпами економічного зростання. У країнах, де зовнішня міграція набуває масового характеру, вона може суттєво впливати на загальну чисельність населення. На рубежі XIX—XX століть у США, Канаді, Австралії механічний приріст населення за рахунок міграції перевищував природний приріст. Зворотний приклад являє собою Ірландія, яка пережила три хвилі масової еміграції. Причиною першої був картопляний го-

лод 40-х років XIX ст. В результаті з 1840 до 1900 р. чисельність населення країни зменшилася з 8,2 до 4,5 млн чоловік.

Розрізняють *вимушену* та *добровільну* міграцію. Прикладом *вимушеної міграції* може бути вивезення з Африки до Америки в XVI—XIX ст. десятків мільйонів негрів-рабів, або депортація до Німеччини 9—10 млн людей з окупованих нею країн у роки Другої світової війни.

Добровільна міграція має два види. *По-перше,* це переселенська міграція, яка спрямована в країни зі значними неосвоєними територіями. Тільки за перші 40 років XX ст. до Америки з Європи виїхало майже 40 млн чоловік. Найбільша кількість емігрантів (до 20 млн чол.) виїхала з Великобританії. Мігранти розселялися в СІЛА, Канаді, Бразилії, Аргентині, Австралії, Південній Африці. *По-друге,* — міграція, пов'язана з договірною контрактацією робочої сили.

У сучасних умовах можна виділити такі країни та регіони, що є *"територіями тяжіння"* міграції з інших країн:

- *США, Канада і Австралія.* СІЛА щорічно приймають іммігрантів більше, ніж усі інші країни, разом узяті. Основні потоки малокваліфікованої робочої сили направляються до СІЛА з ближніх латиноамериканських країн. Висококваліфіковані робітники емігрують до США практично з усіх країн світу. Міграційне сальдо становить у СІЛА близько 0,5 млн чоловік щорічно;
- *Західна Європа.* Імміграція до Західної Європи оцінюється на рівні 180 тис. чол. щороку. її джерелами є арабські країни Північної Африки та Близького Сходу, країни Африки, що лежать на південь від Сахари, східноєвропейські країни та країни СНД;
- *Близький Схід.* Нафтовидобувні країни цього регіону використовують дешеву іноземну робочу силу із сусідніх арабських країн, а також з Індії, Бангладеш, Кореї, Філіппін на важких низькооплачуваних роботах.

Великомасштабність світової міграції трудових ресурсів — одна з найважливіших особливостей сучасності. Трудова міграція набула глобального характеру. На кінець XX ст. в

світі нараховувалось близько 50 млн трудящих-мігрантів. Причому якщо в 50—70 роках XX ст. основні міграційні потоки рухались із країн, що розвиваються, в розвинуті країни, то, починаючи з 80-х років, формується міграційний потік, наприклад, у країни ОПЕК та нові індустріальні країни. Разом з міграцією капіталів мігрує й робоча сила з країн Західної Європи, США та Японії. Наприклад, сьома в світі за виробництвом персональних комп'ютерів тайванська ТНК "Ейсер" вимушена ввозити філіпиінських робітників для складання комп'ютерів на її тайванських підприємствах та робітників з Індонезії для роботи на її підприємствах в Малайзії.

У 90-х роках XX ст. новим феноменом стала інтенсифікація трудової міграції між країнами, що розвиваються. У Латинській Америці потоки іммігрантів направляються в Аргентину та Мексику, в Африці — в Нігерію, ПАР, Берег Слонової Кості. У зв'язку зі швидким розвитком нових індустріальних країн до цих країн значно збільшився потік емігрантів, що наймаються на тимчасові роботи.

Однією з важливих особливостей сучасної міжнародної міграції стала активна участь держави в регулюванні відносин між капіталом та іноземною робочою силою. Держава дає дозвіл на в'їзд та слідкує за терміном виїзду іммігрантів, намагається створювати сприятливі умови для праці іноземних робітників, особливо висококваліфікованих.

Міжнародна міграція висококваліфікованих спеціалістів отримала назву *"втеча умів"* (brain drain). Початок її було покладено після Другої світової війни, коли з Німеччини до США було вивезено декілька тисяч спеціалістів у галузі фізики, ракетобудування та ін. Кульмінації "втеча умів" досягла в 60—70 роках XX ст., коли в пошуках кращих умов праці і вищого рівня життя вчені, інженери та інші спеціалісти високої кваліфікації переселяються з Західної Європи до США. У 80-х роках збільшилась еміграція спеціалістів з країн, що розвиваються. У 90-х роках до традиційних потоків "brain drain" приєдналась "втеча умів" із країн Центральної та Східної Європи, а також із Співдружності Незалежних Держав.

5.2. Наслідки міжнародної трудової міграції

Міжнародна міграція робочої сили має неоднакові наслідки для різних груп населення в країнах еміграції та імміграції, світу в цілому. Як правило, виділяють *три головні групи наслідків* міжнародної міграції робочої сили:

1. Стандартні ефекти, що зумовлені впливом міграції на ринок праці.
2. Наслідки для державних фінансів.
3. Позаринкові витрати.

1. ***Стандартні ефекти на ринку праці.*** Розглянемо вплив міжнародної міграції робочої сили на ринок праці в країнах в'їзду та виїзду на прикладі двокраїнної моделі (рис. 5.1). На рис. 5.1 використовуються такі означення: W— ставка заробітної плати (дол./год.); L — кількість робітників (млн чол.); S_{us} — пропозиція робочої сили у США; D_{us} — попит на робочу силу у СІЛА; $S_{mex} = S_r+S_{mig}$ — пропозиція робочої сили в Мексиці до еміграції з неї частини робітників; S_r — пропозиція робочої сили в Мексиці після еміграції з неї частини робітників.

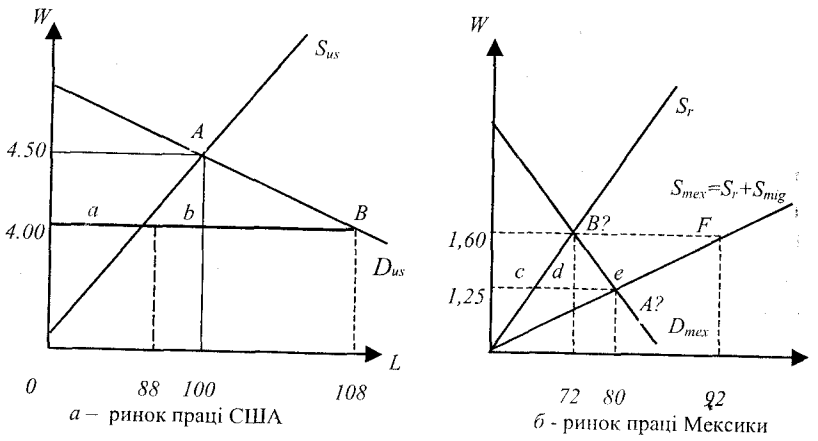

Рис. 5.1. Наслідки міжнародної міграції робочої сили

Припустимо, що дві країни мають різний рівень життя (у даному прикладі — це США і Мексика). Охарактеризуємо стан ринку праці в цих країнах у випадку відсутності трудової міграції між ними. Рівновага на ринках праці обох країн при цьому встановлюється в точках А і А' відповідно. Ціна 1 год. послуг праці у США становить 4,5 дол. год, а в Мексиці — 1,25 дол. год.

Припустимо, що формальні бар'єри міграції скасовані і мексиканські робітники можуть емігрувати і конкурувати на ринку праці в США. Якщо б переміщення із Мексики до США не потребувало ніяких витрат, то процес еміграції розширювався б, поки спадаючий рівень заробітної плати у США не вирівнявся із зростаючою зарплатою в Мексиці. Наявність *економічних та психологічних витрат імміграції* протидіє вирівнюванню заробітної плати в обох країнах, і розрив у них зберігається навіть при повній юридичній свободі переміщення. Внаслідок цього лише обмежена кількість осіб (припустимо, 20 млн чол.) будуть вважати виграш у заробітній платі в 2,40 дол. год. (4,00 — 1,60 = 2,40) достатнім, щоб компенсувати витрати еміграції.

Внаслідок прибуття мігрантів до США пропозиція праці зростає, а ціна праці (погодинна ставка заробітної плати) знижується з 4,50 до 4,00 дол. за 1 год, що відповідає точці *B*. Внаслідок від'їзду мігрантів з Мексики зменшується пропозиція праці, а ціна праці підвищується з 1,25 до 1,60 дол. год, що відповідає точці *B'*.

Нова рівновага в точці *B'* означає, що кількість бажаючих емігрувати з Мексики (92 млн чол. — 72 млн чол. = 20 млн чол.) відповідає обсягу попиту на додаткових робітників у США (108 млн чол. — 88 млн чол. = 20 млн чол.).

За П. Ліндертом, чистий виграш емігрантів з Мексики становить еквівалент площини області *d+e;* виграш мексиканських робітників, що залишились у Мексиці, становить с, програш мексиканських підприємців становить область *c+d;* виграш американських підприємців становить область *a+Ь;* програш американських робітників становить область *a.* В цілому

країна імміграції виграє область *Ь,* а країна еміграції виграє область *є.*

2. Розглянемо ***наслідки*** міжнародної міграції робочої сили, які пов'язані з ***державними фінансами.*** Рівнодіюча податкових та видаткових складових державних фінансів, пов'язаних з міграційними процесами, не однакова для країн еміграції та імміграції. Вважається, що в *країнах еміграції* втрати у зв'язку з неотриманням можливих податкових надходжень від емігрантів перевищують виграш, що отримується в результаті скорочення державних послуг та благ у зв'язку з виїздом емігрантів. За кордон виїздять, як правило, особи працездатного віку, що отримали освіту за більшою або меншою участю державного фінансування, і країна еміграції втрачає потенційні податки з їх доходів. Більшість економістів вважає, що для обмеження виїзду спеціалістів високої кваліфікації доречно ввести особливий податок для осіб, що від'їжджають за кордон, який компенсував би видатки країни на надані суспільні товари та послуги.

Щодо фінансів *країни імміграції.* Вважається, що іммігранти виплачують у вигляді податків набагато більше, ніж їх приїзд коштує бюджету у вигляді допомоги по бідності, перевантаження громадських установ тощо.

Третя група наслідків — позаринкові — можуть мати як форму втрат, так і форму виграшу. Виграш пов'язується насамперед з отриманням додаткових знань. Мається на увазі, що тільки частина економічного виграшу від цих знань належить мігрантам та їх роботодавцям, а інша частина ефекту розповсюджується на всіх людей країни.

Негативні наслідки імміграції пов'язані з можливою перенаселеністю країни і зростанням соціальної напруженості, що, найчастіше, спричинено безробіттям і конкуренцією національних та іноземних робітників на ринку праці.

5.3. Сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку праці

Міжнародний ринок праці в сучасних умовах можна розглядати як *сукупність окремих регіональних міжнародних ринків праці,* зв'язки між якими менш інтенсивні, ніж внутрішньорегіональні. За структурою і характером ці ринки відрізняються один від одного.

Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці склався в *Західній Європі,* де є свобода переміщення робітників між країнами Європейського Союзу та уніфікація трудового законодавства. Разом з цим існують специфічні особливості для кожної країни регіону. Так, для Італії характерна як зовнішня, так і внутрішня міграція, переважно з півдня на північ країни. В Німеччині на іноземців припадає 10 % зайнятих. Специфікою ринку праці й міграційної політики Франції, Англії, Нідерландів є їх зв'язок з минулими колоніями, які є вагомим постачальником трудових ресурсів до цих країн.

Давні особливі традиції має *Північноамериканський ринок робочої сили.* "Ми — країна іммігрантів,— заявив один із членів Палати представників Конгресу США, — і кожний повинен зберігати цю горду традицію, а не ставити її під загрозу".

Азіатсько-Тихоокеанський регіон, у якому проживає більша частина населення світу, має значний потенціал трудових ресурсів. Головною країною імміграції в цьому регіоні є Австралія. До 80-х років XX ст. в імміграційних потоках до Австралії переважали європейці. Із середини 80-х років стійким джерелом імміграції до Австралії стала Азія. Японія традиційно була країною еміграції. З початком зростання економіки у 60-х роках XX ст. еміграція її громадян припинилася. Починаючи з 90-х років, до Японії щорічно приїздять до 400 тис. іноземних робітників. Дефіцит робочої сили відчувають Сінгапур, Республіка Корея, Тайвань, Малайзія.

У країнах Близького Сходу, і насамперед Перської затоки, на кінець XX ст. склалась унікальна ситуація — іммігранти становлять більшість населення цих країн. У Катарі і Кувейті,

наприклад, 85 % усіх робітників — іммігранти, в Об'єднаних Арабських Еміратах — 90 % .

Південно-Африканський ринок робочої сили склався навколо найбагатшої країни африканського континенту — Південно-Африканської Республіки (ПАР), де близько двох третин чорних робітників — це мігранти з короткостроковими контрактами.

Щодо *країн Латинської Америки,* то до 60-х років XX ст. тут переважала імміграція європейців, а з 60-х років міжконтинентальна міграція усе більше починає заміщуватись внутрішньоконтинентальною. Населення мігрує в основному до басейну річки Амазонки з країн, що розташовані в Андах: Перу, Болівії, Еквадору, Колумбії. Внутрішньоконтинентальна міграція робочої сили в Латинській Америці набула стійкого характеру. Це пояснюється дефіцитом землі в більшості селян та їх неповною зайнятістю, а також високими темпами приросту населення, які в 4 рази вищі, ніж у розвинутих країнах.

Масовий характер міграційних процесів став важким випробуванням для обмежених трудових ресурсів *країн СНД.* Спад виробництва в 90-х роках XX ст. обумовив високий рівень безробіття і примусив працездатне населення до еміграції. Після 1989 р. більше ніж 9 млн чол., приблизно кожен 30-й житель колишнього СРСР, стали емігрантами. Більше ніж 3,5 млн чол. становлять біженці, переміщені особи та вимушені репатріанти, близько 3,3 млн чол. — ті, хто повернувся в місця свого етнічного походження, близько 1,2 млн чол. — колишні депортовані, майже 600 тис. — екологічні мігранти насамперед із зони аварії на Чорнобильській АЕС, району Аральського моря та колишнього ядерного полігону в Семипалатинську. На просторах СНД перебуває 580 тис. нелегальних іммігрантів, у тому числі вихідці з Азії та Африки, що намагаються проникнути на Захід.

У сучасних умовах найбільш *репрезентативні тенденції* в розвитку міжнародного ринку праці демонструють країни Західної Європи та США. Впровадження трудозберігаючих технологій у виробництво товарів та послуг призвело до скорочення зайнятості у сферах промисловості та послуг. Це вимусило поставити питання про скорочення робочого часу і пошук нових форм функціонування ринку праці, що узагальнені в понятті ***"гнучкийринок праці"(ТРП).***

Жорстка регламентація умов праці у працівників за стандартними режимами зайнятості стала перепоною гнучкості виробництва, вела до зниження конкурентоспроможності підприємств. Гнучкий ринок праці став інструментом підвищення ефективності виробництва. "Чим вищий ГРП, — писав журнал Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) "OECD — Observer", — тим нижчі економічні витрати, тим менше безробіття, тим менше витрат у виробництві".

Набуття ринком праці гнучкості через нові форми зайнятості отримало назву ***флексибілізації ринку праці*** (від англ. flexibility — *гнучкість).* Гнучкі форми зайнятості відіграють важливу роль у вирішенні проблеми безробіття, але мають і більші цілі. З *боку пропозиції* робочої сили на ринку праці вони надають працездатному населенню можливості найбільш зручних форм зайнятості та режимів праці з урахуванням індивідуальних потреб робітників, а також заходи соціальної допомоги при переході від зайнятості до незайнятості і навпаки. З *боку попиту* на працю гнучкі форми зайнятості допомагають підприємствам маніпулювати кількістю та якістю робочої сили, що використовується на підприємствах, виходячи з потреб розвитку виробництва і наявної економічної кон'юнктури. За даними статистики західних країн, насьогодні приблизно 25—30 % зайнятих працюють за нестандартними режимами робочого часу. До них належать: зайнятість за тимчасовими контрактами, сезонна зайнятість, неповна зайнятість, зайнятість за режимами неповного робочого часу (примусова чи добровільна).

Впроваджуються різні моделі неповного робочого часу: скорочений робочий тиждень, розподіл робочих місць, альтернативний робочий тиждень, стислий робочий тиждень. Отримує поширення режим гнучкого робочого часу, при якому працівник може вибирати час початку та закінчення роботи, а також тривалість та час обідньої перерви. За останні роки на-

бувають певного поширення "режими гнучкого робочого року", тобто режим робочого часу на основі обчислення річного фонду робочого часу. Вони пов'язані з нерівномірністю завантаження робітників протягом року, спричиненою нерівномірністю попиту і пропозиції товарів та послуг, зокрема їх сезонним характером.

Компанії узгоджують з робітниками річні контракти, виходячи з нормативного річного фонду робочого часу, які передбачають різну тривалість робочого тижня та робочого дня залежно від попиту на товари та послуги. Спади ділової активності не супроводжуються звільненнями, а скорочення робочого часу — зменшенням заробітної плати, якщо трудовий договір передбачає компенсацію витраченого наднормативного робочого часу вільним часом. Соціальне значення режимів річного робочого часу — в гарантії зайнятості робітників у періоди спаду ділової активності. Це відповідає й інтересам компаній, орієнтованих на збереження постійного складу робітників. Вивільнений час може бути використаний для вторинної зайнятості за даною чи іншою спеціальністю. Наприклад, зараз у Німеччині нерідко виникає ситуація, коли робітник три дні працює на підприємстві, а два дні — в соціальній або культурній установі. Це відповідає загальній глобальній тенденції до ***переміни діяльності,*** що пов'язано з формуванням багатофункціонального робітника та подоланням традиційного поділу праці.

Серед гнучких форм зайнятості набуває також поширення надомна робота, зокрема висококваліфікованих працівників у режимах дистанційної зайнятості.

Таким чином, можна чекати нової хвилі флексибілізації у сфері зайнятості і трудових відносин з урахуванням становлення *Інтернет-економіки.* Модернізація трудових відносин усе більше пов'язується з наданням їм мережевих форм. У сфері використання дистанційних контактів між роботодавцем та виконавцем відбувається активний розвиток технічних засобів і формування адекватних новим можливостям норм поведінки сторін.

Дистанційні відносини між роботодавцем та його співробітниками називається *телеробото*ю і є частиною процесу децентралізації діяльності в часі і просторі. Для телеробо-ти характерне використання телекомунікащй, комп'ютерів та Інтернет-технологій для зміни прийнятої географії робіт, причому комп'ютери в даному контексті слугують для трансформації результатів робіт у форми, які можуть передаватись у комп'ютерних мережах. Найбільш поширеними є телеробота вдома, поштова телеробота і концентрована телеробота.

Телеробота сприяє заміні постійного штату тимчасовими виконавцями (outsourcing), які можуть виконувати різні види робіт на значній відстані від офісу і навіть у різних країнах. Ця тенденція виступає одним з факторів розвитку віртуальних консорціумів як пріоритетної форми підприємства в мережевій економіці. Телеробота дає можливість людям у районах з високим безробіттям отримати доступ до роботи в будь-якому районі світу. Для цього працівник повинен мати кваліфікацію, на яку є підвищений попит, і хороші особисті навички роботи в електронних мережах, а місцева влада повинна розробити заходи по формуванню детального профілю свого району в інформаційному просторі мережі, щоб створити можливості дистанційної роботи для своїх жителів. В умовах мінливої професійної структури та постійного оновлення технічного базису виробництва пріоритетним завданням стає розвиток *"дистанційної освіти":* основної, додаткової, перекваліфікації, підвищення кваліфікації тощо.

У цілому поєднання Інтернет-технологій з традиційною інфраструктурою міжнародних ринків праці дозволить суттєво зрушитись у напрямі реформування глобальної мережі телеробoти.

5.4. Україна в процесі міжнародної трудової міграції

Місце України в міжнародній міграції робочої сили визначається рівнем її економічного розвитку, що є нижчим порівняно із західними країнами, країнами Центральної Євро-

пи, Росією, але вищим, ніж у деяких країн Східної Європи (Молдова, Румунія, Болгарія) та Азії (Таджикистан, В'єтнам та ін.). Це зумовлює наявність в Україні і трудової еміграції, і трудової імміграції. Прагнення підвищити життєвий рівень, отримати вищу заробітну плату є фактором активізації *еміграції.* Основними країнами в'їзду для українських емігрантів стали Росія, Ізраїль, США, Німеччина, Білорусь, Чехія. Певна кількість емігрантів виїхала до Казахстану, Канади, Туреччини, Польщі, Вірменії, Австралії. Основу емігрантських потоків становлять два діаметрально протилежні сегменти ринку праці: з одного боку, висококваліфікована робоча сила, зацікавлена у більш повній реалізації та вищій оплаті; з іншого — низькокваліфікована робоча сила, для якої еміграція є альтернативою безробіттю.

Залучення українських працівників до роботи за кордоном може мати й специфічні причини, наприклад, пов'язані з розривом традиційних господарських зв'язків на території СНД. Так, протягом тривалого часу кадри для підприємств нафтогазової та нафтовидобувної промисловості північної Росії комплектувалися за рахунок залучення працівників з України. Необхідність збереження колективів підприємств, що вже склалися, стала фактором еміграції в Росію частини цих працівників.

Інтенсивність міграційних процесів залежить від природно-географічних, демографічних, етнічних та соціально-психологічних факторів. Для перших років існування України як самостійної держави характерна інтенсивна *імміграція* етнічних українців з країн близького зарубіжжя. У наступні роки більш вираженою стала етнічна еміграція до Росії, Ізраїлю, Німеччини.

Імміграційні потоки в Україну стосуються переважно трьох міграційних регіонів:

1) Донбас, до якого іммігрували, головним чином, біженці із зон бойових дій — Нагірного Карабаху, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Чечні;

2) Південь України, куди переселились мігранти з Придністров'я, Таджикистану, Киргизстану, Казахстану;

3) Крим став мігрантоприймаючим регіоном для депортованих кримських татар, болгар, греків, німців.

Зовнішні мігранти в Україні складають за різними ознаками п'ять таких груп: репатріанти; особи, депортовані за національною ознакою; мігранти із/до ближнього зарубіжжя; мігранти із/до далекого зарубіжжя; нелегальні (часто транзитні) мігранти.

До 1995 р. сальдо зовнішньої міграції України мало позитивний характер. З 1995 р. по теперішній час воно має стійке від'ємне значення.

Наслідки міграційних процесів неоднозначні. З точки зору стратегічних національних інтересів України інтелектуальна еміграція з України має негативні наслідки, але можливість самореалізації висококваліфікованих фахівців навіть за кордоном якоюсь мірою підтримує престиж української науки у світі. Повернення інтелектуальних емігрантів за певних умов в Україну має дати поштовх вітчизняним дослідженням теоретичного і прикладного характеру, як це, наприклад, відбувається зараз в Індії.

Експорт робочої сили певною мірою зумовив притік іноземної валюти в Україну, зменшив тиск надлишкових трудових ресурсів на національний ринок праці.

Реалії *регулювання* міграційних процесів в Україні свідчать про необхідність ефективного законодавства в цій галузі, відсутність самостійної міграційної служби, а також недостатність ресурсів для вирішення наявних міграційних проблем.

Механізм регулювання міграційних процесів в Україні доречно формувати як єдність таких трьох складових: державне регулювання, ринкове саморегулювання і громадянське регулювання (рис. 5.2).

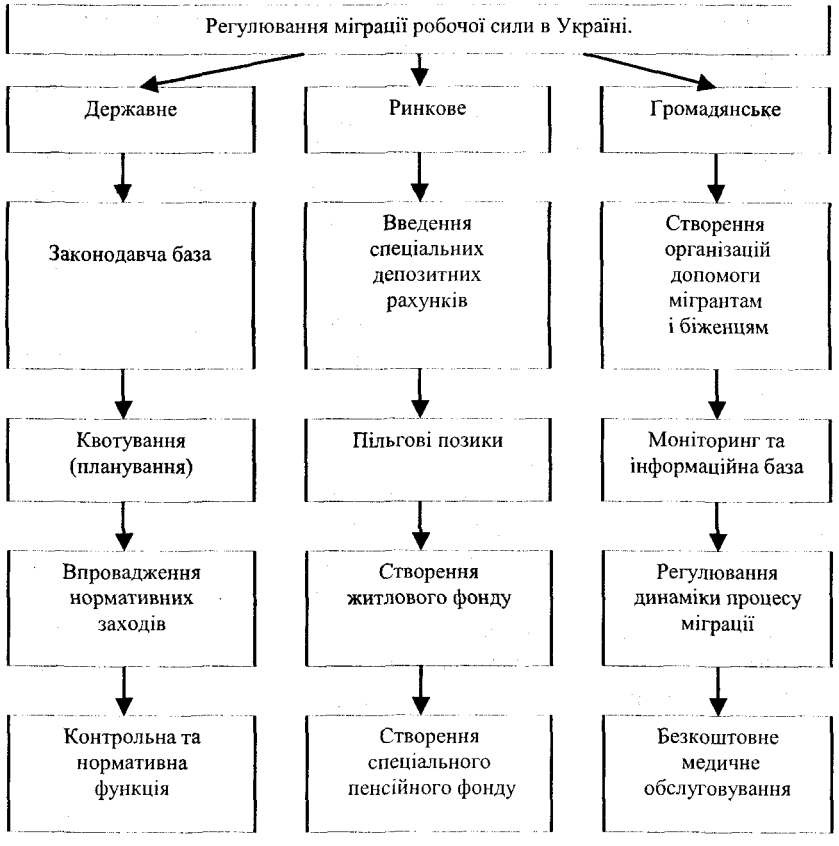

Рис. 5.2. Регулювання міграції робочої сили в Україні

Основні терміни та поняття

Еміграція
Імміграція
Міграція
Сальдо міграції
Флексибілізація ринку праці
Телеробота
"Втеча умів"
Гнучкі форми зайнятості

Контрольні та дискусійні питання

1. Які головні фактори міжнародної міграції робочої сили?
2. Охарактеризуйте основні види міжнародної міграції робочої сили.
3. В чому полягають стандартні ефекти міжнародної міграції робочої сили?
4. Що таке гнучкі форми зайнятості ? Наведіть приклади.
5. Охарактеризуйте використання дистанційних форм зайнятості на сучасному міжнародному ринку праці.
6. Визначте особливості імміграційних потоків в Україні.
7. Які складові механізму регулювання міжнародної міграції робочої сили в Україні?

Вправи

Вправа 1. *Для кожного положення, наведенного нижче, знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в пошуках роботи або кращих умов життя.
2. Вибуття працездатного населення з країни.
3. Прибуття працездатного населення до країни.
4. Різниця між потоками еміграції та імміграції.
5. Сума потоків еміграції та імміграції.
6. Міграція науково-технічних кадрів.
7. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів між континентами.
8. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів у межах континенту.
9. Виїзд мігрантів в іншу країну на постійне місце проживання.
10. Виїзд мігрантів в іншу країну для роботи за контрактом.
11. Щорічна міграція, пов'язана із збиранням урожаю.
12. Перенаселення країни в'їзду, пов'язане з міграцією.
13. Матеріальні та психологічні витрати, пов'язані з міграцією.
14. Наслідки трудової міграції для ринку праці.
15. Отримання нових знань внаслідок трудової міграції.

Поняття:
еміграція;
трудова міграція;
імміграція;
міжконтинентальна міграція;
чиста еміграція;
внутрішньоконтинентальна міграція;
валова міграція;
постійна міграція;
сезонна міграція;
тимчасова міграція;
стандартний ефект міграції;
позитивний побічний ефект міграції;
негативний побічний ефект міграції;
витрати міграції.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Міграція робочої сили — це:

а) виїзд працездатного населення з даної країни за її кордони;
б) в'їзд працездатного населення в певну країну з інших країн;
в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

2. Еміграція робочої сили — це:

а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
б) в'їзд працездатного населення в певну країну з інших країн;
в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

3. Реемміграція робочої сили — це:

а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
б) в'їзд працездатного населення в певну країну з інших країн;
в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;

г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

4. "Втеча умів" — це:

а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
б) в'їзд працездатного населення в певну країну з інших країн;
в) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
г) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
д) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

5. Масова міграція робочої сили стала типовим явищем міжнародної економіки, починаючи з:

а) першої половини XX ст.;
б) середини XIX ст.;
в) кінця XVIII ст.

6. Вкажіть основні причини міграції населення:

а) пошук роботи;
б) отримання вищої заробітної плати;
в) війна та політичні репресії;
г) усі вищеназвані;
д) *а + б.*

7. Який з перелічених факторів міграції населення не є економічним:

а) диференціація вартості робочої сили в межах окремих країн;
б) стан національного ринку праці;
в) дискримінація за національними та расовими ознаками;
г) структурна перебудова економіки.

8. Вкажіть класифікацію міжнародних міграційних потоків робочої сили за територіальною ознакою:

а) безповоротна, тимчасова, щоденна, маятникова;
б) легальна, нелегальна;
в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некватіфікованої робочої сили;

д) міграція в межах промислово розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до промислово розвинутих.

9. Вкажіть класифікацію міжнародних міграційних потоків робочої сили за терміном:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція в межах промислово розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до промислово розвинутих.

10. Вкажіть класифікацію міжнародних міграційних потоків робочої сили за ступенем законності:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція в межах промислово розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до промислово розвинутих.

11. Вкажіть класифікацію міжнародних міграційних потоків робочої сили за рівнем кваліфікації мігрантів:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція в межах промислово розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до промислово розвинутих.

12. Який тип міграції населення передбачає щоденні поїздки до місця роботи за кордони країни:

а) постійна;

б) тимчасова;

в) сезонна;

г) маятникова.

13. Валова міграція показує:

а) різницю між потоками еміграції та імміграції;

б) суму потоків еміграції та імміграції;

в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;

г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

14. Чиста міграція показує:

а) різницю між потоками еміграції та імміграції;

б) суму потоків еміграції та імміграції;

в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;

г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

15. Громадянин Сидорчук, який залишив кордони України та отримав дозвіл на постійне місце проживання в Канаді, вважається:

а) у Канаді — емігрантом, а в Україні — іммігрантом;

б) у Канаді — іммігрантом, а в Україні — емігрантом;

в)туристом.

16. Відомо, що в 2005 р. з країни *А* емігрувало 5000 чол. а **іммігрувало 6000. Визначте, чому дорівнювали в 2005 р. показники валової та чистої міграції у країні *А:***

а) валова міграція — 1000 чол., чиста міграція — 1000 чол.;
б) валова міграція — 6000 чол., чиста міграція — 5000 чол.;
в) валова міграція — 11000 чол., чиста міграція———1000 чол.;
г) валова міграція — 11000 чол., чиста міграція — 1000 чол.

17. Міжнародний ринок трудових ресурсів охоплює:

а) національні ринки робочої сили;
б) національні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними;
в) національні й регіональні ринки робочої сили ;
г) національні й регіональні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними.

18. Які центри імміграції традиційні:

а) Японія, Пакистан, Тайвань, Республіка Корея;
б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
в) Німеччина, Австралія, СІЛА;
г) країни Латинської Америки.

19. Сучасні країни найбільшої імміграції:

а) Японія, Пакистан, Тайвань, Республіка Корея;
б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
в) Німеччина, Австралія, США;
г) країни Латинської Америки.

20. Домінуючу частку сучасних міграційних потоків становлять:

а) робітники;
б) підприємці;
в) службовці;
г) менеджери середньої ланки управління;
д) менеджери вищої ланки управління.

21. Якщо необхідною умовою імміграції є отримання статусу біженця, то це:

а) сімейна міграція;
б) економічна міграція;
в) гуманітарна міграція.

22. Який з наведених наслідків міграції робочої сили є позитивним для окремої фірми?

а) розширення місткості внутрішнього ринку;
б) омолодження нації;
в) економія на коштах на освіту та перекваліфікацію робочої сили;
г) оплата іноземної робочої сили за порівняно меншими ставками, зменшення витрат на виробництво продукції;
д) спрощення структурних зрушень в економіці.

23. Визначте непрямий інструмент еміграційної політики держави:

а) кваліфікаційні вимоги до суб'єктів трудової міграції;
б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
в) лімітування видачі закордонних паспортів;
г) заборона на виїзд певних категорій працівників;
д) встановлення термінів обов'язкової роботи в країни після отримання освіти на державний кошт.

24. Визначте прямий інструмент еміграційної політики держави:

а) надання пільг за валютними вкладами;
б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
в) заборона на виїзд певних категорій працівників;
г) валютна та банківська політика, орієнтована на заохочення валютних переказів з-за кордону.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати знижується.
2. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати підвищується.
3. Внаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду виграють.
4. Внаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду програють.
5. Внаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду програють.
6. Внаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду виграють.
7. Внаслідок трудової міграції працівники країни виїзду виграють.
8. Внаслідок трудової міграції працівники країни виїзду про-' грають.

9. Внаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду виграють.
10. Внаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду програють.
11. Країна в'їзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.
12. Країна виїзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.
13. Країна виїзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.
14. Країна в'їзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.

Вправа 4. *Виконайте завдання.*

1. На прикладі двократної моделі трудової міграції, наданої в графічній формі на рис. 5.1, визначте наслідки для працівників країни виїзду.

2. На прикладі двокраїнної моделі трудової міграції, поданої на рис. 5.1, визначте наслідки для працівників країни в'їзду.

3. На прикладі двокраїнної моделі трудової міграції, поданої на рис. 5.1, визначте наслідки для мігрантів.

4. На прикладі двокраїнної моделі трудової міграції, поданої на рис. 5.1, визначте наслідки для підприємців країни в'їзду.

5. На прикладі двокраїнної моделі трудової міграції, поданої на рис. 5.1, визначте наслідки для підприємців країни виїзду.

ГЛАВА 6. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ КАПІТАЛУ

План

6.1. Міжнародна міграція капіталу: сутність, фактори, форми.
6.2 Рух підприємницького капіталу:
6.3. Позичковий капітал у міжнародній економіці та проблема зовнішньоекономічної заборгованості.
6.4. Міжнародний ринок кредитних та інвестиційних ресурсів і його структура.

Література

1. *Акопова Е.А., Воронцова О.Н., Гаврило Н.Н.* Мировая экономика и международные экономические отношения .— Ростов-на-Дону: "Феникс", 2000. - С. 268-290.

2. *Вірван ЛА.* Фінансова інтеграція сучасного ринку капіталів // Фінанси України. - 2003. - № 12. - С. 118-124.

3- *Губський Б.В.* Інвестиційні процеси в глобальному середовищі.— К.: Наук, думка, 1998. — С. 15—150.

4. *Жуков Е Ф.* Ценные бумаги и фондовые рынки.— М.: ЮНИТИ, 1995. - С. 165-190.

5. *Киреев А.П.* Международная экономика. В 2-х ч. Учеб. пособие для вузов. 4.1. — М.: Международные отношения, 2001.- С. 285-318.

6. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей. — М.: Прогресс, 1997. - С. 212-236.

6.1. Міжнародна міграція капіталу: сутність, фактори, форми

Інтернаціоналізація економічних процесів зумовлює активізацію руху між країнами не тільки товарів і робочої сили, а й капіталів. В умовах сьогодення вільне та ефективно регульоване переміщення капіталів у світових масштабах є необхідним моментом та одним з основних факторів розвитку міжнародної економіки.

Міжнародна міграція капіталу (ММК) *- виток частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї країни та його застосування у відтворювальному процесі іншої країні з метою максимізації ефективності використання*[1]. Саме завдяки ММК в сучасних умовах суб'єкти господарювання мають доступ як до національних, так і до міжнародних інвестиційних та кредитних ресурсів, які акумулюються і перерозподіляються переважно через міжнародні фінансові ринки. Ці ресурси мають фінансову (57,7 %) і матеріальну (42,3 %) складові. Фінансове багатство накопичується у вигляді цінних паперів (48,8 %) та готівки (8,9 %), а матеріальне - у нерухомості (35,6 %) й дорогоцінних металах (6,7 %).

На відміну від зовнішньої торгівлі, яка отримала широке розповсюдження ще в докапіталістичний час, *вивезення капіталу* стає можливим лише на вищих стадіях розвитку капіталізму, коли в найбільш розвинутих країнах внаслідок стрімкого економічного піднесення створилися значні запаси капіталу, інвестиційні потреби внутрішнього ринку було майже повністю задовільнено й сформувалося відносно надлишкове нагромадження.

6 рухом інвестиційних та кредитних ресурсів тісно пов язані такі поняття:

- *втеча капіталу* — це переведення капіталу в країни з більш сприятливим інвестиційним кліматом (для уникнення високого оподаткування, негативних наслідків інфляції, ризику експропріації та ін.);

- *чистий приплив капіталу* — це різниця між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивезення капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів.

У подальшій історії розвитку цього процесу можна умовно виділити три ***етапи.***

Перший етап. Кінець XVII — початок XVIII ст., коли відбулося первісне накопичення капіталу й настав період активного розвитку капіталістичних товарио-грошових і ринкових відносин. З цього часу майже до кінця XIX ст. капітал рухався виключно в одному напрямку (з метрополій у колонії), а його вивезення було переважно обмеженим та випадковим.

Другий етап охоплює період з кінця XIX до середини XX ст., коли капіталістичні виробничі відносини набули значного поширення. Процес руху капіталу на зазначеному етапі здійснювався в двох взаємно протилежних напрямках: з промислових країн до країн, що розвиваються, та навпаки. Вивезення капіталу проявив себе як типове, загальне та систематичне явище, що характеризується відносно сталими закономірностями функціонування й розвитку.

Третій етап розпочався в середині 50 — на початку 60-х років XX-го ст. Сучасні темпи зростання експорту капіталу в усіх його формах випереджають темпи збільшення товарного експорту та темпи зростання **ВВП** в розвинутих країнах. Характерною особливістю сучасної ММК є те, що більшість країн одночасно виступають у якості як експортерів, так і імпортерів капіталу. До того ж експорт капіталу викликає значний за обсягами зворотний рух капіталів у вигляді відсотків за кредитами, підприємницького прибутку, дивідендів за акціями.

Об'єктивною основою ММК є *нерівномірність економічного розвитку країн,* яка на практиці проявляється:

- у нерівномірності накопичення капіталу в різних країнах, зокрема в його відносному перенакопиченні в окремих країнах;
- у невідповідності попиту на капітал його пропозиції в різних ланках глобального економічного середовища.

. . Відмінності у кон'юнктурі внутрішніх ринків капіталу

відбиваються на різній "продуктивності" капіталу — ставці відсотка і визначають вектор руху: капітал прямує звідти, де його продуктивність нижча, і туди, де вона вища.

На сучасний розвиток ММК впливають дві групи ***факторів,*** серед яких окремо виділяються:

1) фактори економічного змісту:

- розвиток виробництва та необхідність підтримки сталих темпів економічного зростання;
- глибокі структурні зрушення як у міжнародній економіці, так і в економіці окремих країн;
- поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва;
- діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК);

2) фактори політичного змісту:

- лібералізація експорту (імпорту) капіталу, що має місце у вільних економічних та оффшорних зонах;
- політика індустріалізації в країнах "третього світу";
- політика економічних реформ (наприклад, приватизація).

ММК має цілу низку ***форм реалізації,*** що на практиці класифікуються за декількома *ознаками* (табл. 6.1.).

Наприкінці XX ст. понад 50 % капіталу, що рухається в міжнародному середовищі, належить корпораціям, банкам, ТНК, страховим, пенсійним та інвестиційним фондам. Частка державного капіталу оцінюється приблизно в ЗО % і має тенденцію до підвищення. Частка міжнародних валютно-кредитних та фінансових організацій — приблизно 12 % і має найбільші темпи зростання. Частка змішаних суб'єктів становить 8 %.

Участь країни в процесах ММК відображається за допомогою ***показників,*** які поділяються на дві групи:

1) *абсолютні показники:*

- обсяг експорту капіталу;
- обсяг імпорту капіталу;

Таблиця 6.1

Форми реалізації міжнародної міграції капіталу

Критерій класифікації	Форми
За формою власності	**Державна** (суб'єкти: держава в особі уряду та Національного банку; міждержавні та наддержавні організації). **Приватна (недержавна)** (суб'єкти: фізичні особи; банки. компанії, у т.ч. ТНК; страхові інвестиційні, трастові фонди тощо). **Змішана**
За терміном міграції	**Короткотермінова** (до одного року). ***Середньострокова*** (від одного до п'яти років). **Довготермінова** (більше п'яти років)
За величиною потоків	**Велика.** **Середня.** **Мала**
За формою здійснення	**Товарна** (товари, рухоме та нерухоме майно). **Грошова** (іноземна валюта, національна валюта, грошові вимоги, цінні папери). **Економіко-правова** (права інтелектуальної власності, права на господарську діяльність). **Змішана**
За відповідністю чинному законодавству	**Легальна.** **Нелегальна**
За характером використання	**Підприємницький капітал (міжнародні інвестиції)** — кошти, що прямо чи опосередковано вкладаються у виробництво з метою отримання підприємницького прибутку чи дивідендів. **Позичковий капітал (міжнародний кредит)** — кошти, які надаються в позику з метою отримання відсоткового доходу; **Гуманітарна та фінансова допомога (гранти, пільгові кредити тощо),** спрямована на забезпечення довгострокових економічних та політичних інтересів

- сальдо (чистий експорт) капіталу, розрахований як різниця між експортом та імпортом;
- кількість підприємств з іноземним капіталом;
- частка продукції спільних підприємств у ВВП тощо.

2) відносні показники, що відображають залежність країни від експорту — імпорту капіталу:

- коефіцієнт імпорту капіталу *($K_{,м}$),* який відображає частку іноземного капіталу(Ж) у ВВП країни:

$$K_{iч} = Ж/ВВП\ 100\%, \qquad (6.1)$$

- коефіцієнт експорту капіталу *(K_{ex}),* який відображає частку експортованого капіталу(ІЖ) у ВВП країни:

$$K_{„} = Ж/ВВП\ 100\%, \qquad (6.2)$$

- коефіцієнт, що відображає частку іноземного капіталу у внутрішніх потребах у капіталовкладеннях *(K_n):*

$$K_n = IK/D_{dK}100\%, \qquad (6.3)$$

де D_{dK} — внутрішній попит на капітал у країні;

темп зростання експорту (імпорту) капіталу по відношенню до попереднього періоду;

- сума залучених іноземних інвестицій на душу населення тощо.

Серед існуючих *форм* ММК найбільш значущими є *експорт та імпорт підприємницького та позичкового капіталу.* Ці потоки істотно відрізняються за своїми рушійними силами, роллю у відтворювальних процесах, супровідними формами доходу та наслідками.

6. 2. Рух підприємницького капіталу

Підприємницький капітал рухається в міждержавному просторі у формі інвестицій. У широкому розумінні ***міжнародними є ті інвестиції,*** *реалізація яких передбачає взаємодію учасників, які належать різним країнам (резидентів та нерезидентів щодо конкретної країни).*

Із країни базування здійснюється експорт капіталу. Вона є місцем переважного перебування інвестиційного суб'єкта (для фізичної особи — це країна громадянства, для юридичної — країна реєстрації). Інвестування капіталу, його безпосереднє вкладення здійснюється в приймаючій країні. Кра': ни базування

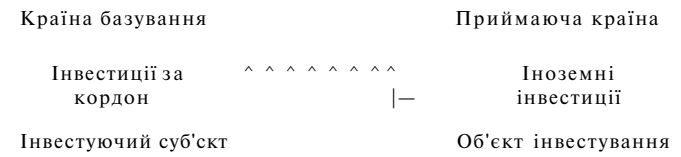

іноді називають *країнами-донорами,* а приймаючі країни — *країнами-реципієнтами інвестицій.*

Міграція підприємницького капіталу обов'язково передбачає наявність чотирьох ***ознак:***

1) безпосередня організація та участь у виробничому процесі за кордоном;

2) довгостроковий характер вкладення грошових, фінансових та/ або матеріальних активів;

3) перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни;

4) цільова функція — *повний контроль над об'єктом інвестування,* отримання підприємницького прибутку та дивідендів.

Визначення ефектів міжнародного руху підприємницького капіталу принципово не відрізняється від аналізу наслідків зовнішньої торгівлі або міграції робочої сили і здійснюється за допомогою простої графічної моделі (рис. 6.1, 6.2).

З метою спрощення моделі вводяться наступні припущення:

- кожна країна виробляє єдиний товар;
- обсяг виробництва в кожній країні визначається використанням двох факторів — капіталу та праці при незмінній віддачі від масштабу;
- наявним є ринок досконалої конкуренції;
- діє закон спадної граничної продуктивності факторів виробництва;
- збільшення одного з факторів виробництва призводить до зростання граничного продукту іншого фактора;

- відсутня амортизація капіталу;
- відсутні податки;
- рівень технологій у кожній країні є заданим і постійним;
- суспільне багатство кожної країни визначається її національним продуктом.

На першому етапі аналізу будемо вважати, що міжнародний рух капіталу між двома країнами *A* і *B* відсутній, тобто уряди обох країн проводять політику, спрямовану на захист національної економіки від зовнішньоекономічного впливу.

На другому етапі аналізу рух капіталу між країнами буде здійснюватися вільно, тобто без будь-яких обмежень, і не супроводжуватиметься трансакційними витратами.

На першому етапі (рис. 6.1) країни володіють різним за обсягом капіталом і мають неоднаковий рівень відсоткової ставки.

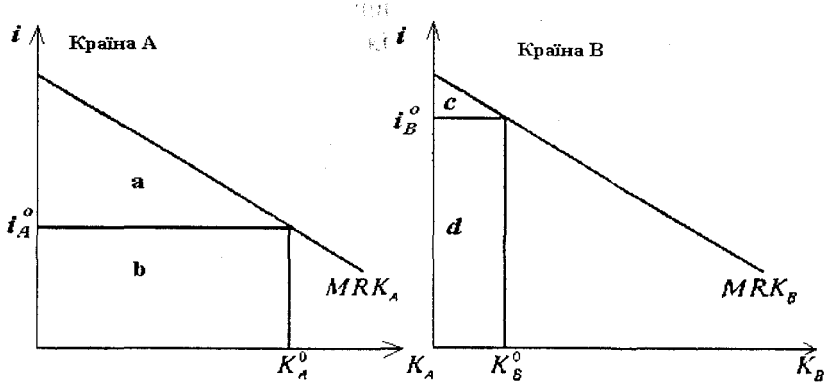

Рис. 6.1. Ринки капіталів у країнах *A* і *B* за відсутності процесів міграції капіталів

Країна *A* володіє більшим за обсягом капіталом K_A° який забезпечує віддачу на рівні i_A. За відсутністю амортизації рівень прибутку на капітал дорівнює реальній відсотковій ставці. Низька відсоткова ставка є закономірним наслідком збільшення великого обсягу капіталу при зменшенні обсягу граничного продукту.

У країні *B* обсяг капіталу порівняно невеликий ($K_в^\circ$). Він є дефіцитним ресурсом і дає значно більший прибуток. Рівень відсоткової ставки дорівнює $i_в$.

Площі, розміщені під відповідними кривими граничних продуктів двох країн, відображають внутрішні обсяги продукції, що виробляється: *a+b* в країні *A* та *c+d* в країні *B*. При цьому факторний доход з капіталу в даних країнах буде виражатися площами фігур *b* і *d*, доход з праці — *але*.

На другому етапі можливим стає рух капіталу між країнами. Капітал з країни *A* буде спрямований у країну *B*, де рівень віддачі від даного ресурсу помітно більший (рис. 6.2).

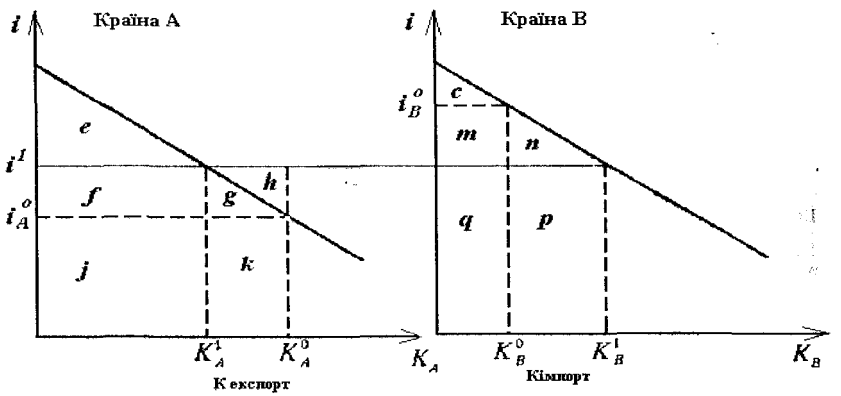

Рис. 6.2. Вирівнювання ставки відсотка в результаті міжнародної міграції капіталів

Переливання капіталу триватиме доти, доки не буде встановлений для двох країн рівень прибутку або відсоткової ставки *i*. Експорт капіталу з країни *A* скоротить його загальний обсяг до K^1_A, а імпорт у країну *B* доведе обсяг капіталу до $K_в$, так що відплив капіталу з країни *A* в розмірі (K_A ~~ K_A) дорівнюватиме його припливу (K^1_B -$K_в^\circ$) в країну *B*.

Наслідки переливання капіталу з країни *A* в країну *B* будуть такі.

, Внутрішній обсяг виробництва країни *А* скоротиться на величину, що відповідає площі *g+k,* а в країні *В* зросте на величину, що дорівнює площі *n+p.*

Оскільки/? = *h+g+k,* то приріст внутрішнього продукту в країні *В n+ h+g+k* є більшим, ніж втрати країни *А g+k.* Отже, можна стверджувати, що світовий обсяг виробництва зросте на *n+h.*

Як же ефект від додаткового приросту світового продукту розподілиться між країнами?

Резиденти країни *А,* якщо переведуть $(K^{l}_{B} - K_{в}^{\circ})$ капіталу в країну В, отримають на цей капітал відсоткову ставку i^{l}. Тобто площа фігури *p* являтиме собою суму доходів, які отримають резиденти країни *А* у вигляді позичкового відсотка, прибутку та дивідендів від власних закордонних активів. Тому можна стверджувати, що національний продукт перекриє зниження обсягу внутрішнього продукту країни. Таким чином, національний продукт країни *А* в цілому зросте на *h (p — (g + k) =h).*

Національний продукт країни *В* також зросте, але лише на величину, що відповідає площі фігури *n.* Це пояснюється тим, що із загального приросту внутрішнього продукту *n+p* обсяг*p* "виїде" за кордон як доход іноземних інвесторів.

Наведена графічна модель переконливо свідчить, що обидві країни отримають зиск від міжнародного переміщення капіталу: країна *А* підвищить своє багатство на *h,* а країна В — на *n.* Як наслідок, матиме місце збільшення світового ВГП (валового глобального продукту) за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання факторів виробництва. Міжнародні потоки капіталу, спрямовуючись туди, де реалізація інвестиційних проектів забезпечує більшу віддачу, створюють важливе джерело отримання виграшу кожним з партнерів за міжнародним рухом капіталу.

Залежно від мети участі в міжнародних інвестиційних програмах розрізняють *дві форми підприємницького капіталу: прямі іноземні інвестиції* та *портфельні інвестиції.*

6.2.1. Прямі іноземні інвестиції та їх регулювання

Прямі іноземні інвестиції (ШІ) *— це вкладення капіталу з метою отримання підприємницькою прибутку (доходу) та вкладення, які зумовлені довгостроковим економічним інтересом і забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування.*

Згідно з системою національних рахунків (СНР) ООН, прямими інвестиціями вважаються:

• первинні вкладення компаніями за кордон власного капіталу (поглинання чи злиття компаній, створення спільних підприємств, філій, дочірніх та асоційованих компаній, придбання пакетів акцій розміром понад 10 відсотків)[1];

• реінвестиції (частка доходу об'єкта інвестування, яка не розподіляється і не переводиться прямому інвесторові, а залишається на території приймаючої країни);

• внутрішні корпоративні перекази у формі кредитів та трансфертів між прямим інвестором (головною компанією) та філіями, асоційованими й дочірніми компаніями.

На початку XXI ст. частка ПИ в загальній структурі руху капіталів становить ЗО %. Пріоритетними напрямками прямого іноземного інвестування є Південно-Східна Азія — 47,1 % від загальної кількості ШІ та Латинська Америка — 34,4 %. Інвестиції спрямовуються насамперед у країни, що мають високі темпи економічного зростання (Сінгапур, Малайзія, Бразилія тощо).

Однак країни, що розвиваються, не тільки приймають капітал. Між ними активізується рух ШІ з метою створення спільних підприємств. Також досить значною є частка ШІ, що пересувається між розвинутими країнами, особливо між "трьо-

У міжнародній практиці *підприємством з іноземними інвестиціями* вважається акціонерне чи неакціонерне підприємство, в якому прямому інвестору — резиденту іншої країни належить понад 10% звичайних (простих) акцій та голосів (в акціонерному товаристві) або їх еквівалент у статутному фонді (для інших форм власності). *Філія* — підприємство, що повністю належить прямому інвестору. В *дочірній компанії* прямий інвестор-нерезидент володіє більше як 50 % капіталу, а в *асоційованій* — менше як 50%.

ма центрами" (США, Японія, ЄС). Що стосується суб'єктів інвестування, то особливістю сьогодення є стрімке зростання ролі ТНК, на частку яких припадає приблизно 40 % ПИ.

На масштаби, динаміку та результативність міжнародної підприємницької інвестиційної діяльності впливає сукупність взаємопов'язаних ***факторів*** (табл. 6.2). Під впливом цих факторів формується відповідна орієнтація країн базування та приймаючих країн, яка, в свою чергу, впливає на мотивацію безпосередніх партнерів.

Таблиця 6.2

Фактори прямого міжнародного інвестування

Глобально-економічні	Стан розвитку міжнародної економіки, міжнародних факторних ринків, насамперед ринку капіталів. Стабільність світової валютної системи. Рівень розвитку міжнародної інвестиційної інфраструктури. Рівень транснаціоналізації та регіональної інтеграції
Загально-економічні	Темпи економічного зростання. Співвідношення споживання і заощадження. Ставка позичкового відсотка. Середня норма чистого прибутку в реальному секторі. Стан транспортної інфраструктури. Рівень і динаміка інфляції. Стан платіжного балансу. Середній рівень оподаткування
економічні	Географічне положення. Наявність та якість природних ресурсів, насамперед рідких. Демографічна ситуація
економічні	Політична стабільність. Ступінь втручання уряду в економіку. Відношення до іноземних інвестицій. Дотримання дво- та багатосторонніх угод. "Силінність до націоналізації". Корумпованість влади. Існування радикальних політичних груп

У *країнах базування,* серед яких традиційно головними є розвинуті країни, вирішальним макроекономічним фактором, що регулює експорт прямих інвестицій, є загальний стан балансу ввезення і вивезення інвестицій. У зв'язку з цим виділяють такі *групи країн:*

1) переважно експортери капіталу;

2) ті, що зберігають приблизну рівновагу експорту та імпорту капіталу;

3) нетто-імпортери.

Головними складовими *мікроекономічної стратеги* здійснення ПІІ в зарубіжних країнах можуть бути:

- зниження капітальних витрат та ризику для функціонування нових потужностей;
- доступ до нових джерел сировини або нової виробничої бази;
- розширення діючих виробничих потужностей;
- реалізація переваг дешевих факторів виробництва;
- можливість уникнення циклічності або сезонної нестабільності виробництва, пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукції;
- наявність митних бар'єрів, які заважають ввезенню товарів і тим самим підштовхують зарубіжних постачальників до ввезення капіталу для проникнення на ринок тощо.

При винесенні виробництва за кордон компанія порівнює альтернативні варіанти виробництва й реалізації одного і того ж продукту на національній території та за її межами. Прибутковість прямих іноземних інвестицій безпосередньо порівнюється з нормою прибутку на вкладення капіталу в ті або інші види діяльності в країні базування інвестора, тобто норма прибутку на зарубіжні інвестиції повинна бути вищою за ту, яку компанія може отримати при вкладенні капіталу в національну економіку[1].

Нерідко головною є не виробничо-економічна чи маркетингова мотивація партнерів, а інша. Не слід ігнорувати такі недекларовані мотиви, як *пропагандистські та престижні,* характерні для діяльності великих корпорацій та міжнародного бізнесу в окремих сферах (туризм, сервіс тощо); *персональні,* коли спільні підприємства створюються засновниками однієї національності або на родинних засадах; *екологічні,* коли розв'язуються завдання виведення екологічно брудних виробництв за національні кордони.

Для *приймаючої країни* привабливість прямих інвестицій зумовлена тим, що:

- імпорт прямих інвестицій веде до збільшення виробничих потужностей та ресурсів; сприяє поширенню передової технології та управлінського досвіду, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів;
- з'являються не тільки нові матеріальні та фінансові ресурси, а й мобілізуються і більш продуктивно використовуються ресурси наявні;
- прямі інвестиції сприяють розвитку національної науково-дослідної бази;
- стимулюється конкуренція і пов'язані з нею позитивні явища (підрив позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщує як імпорт, так і застарілі вироби місцевого виробництва);
- підвищуються попит та ціни на місцеві фактори виробництва;
- збільшуються надходження в бюджет у вигляді податків на діяльність міжнародних спільних підприємств;
- при залученні інвестицій з'являється можливість доступу до нових технологій та передових методів управління, використання збутової мережі партнера й відомих у світі торгових марок тощо.

Для *країн з перехідною економікою* залучення іноземних інвестицій є важливим у контексті структурних реформ та економічного зростання.

Слід вказати і на *негативні наслідки прямого іноземного інвестування:*

- імпортовані ресурси працюють для окупності та отримання прибутку, який потім репатріюється. У довгостроковій перспективі відтік коштів через репатріацію прибутку, як правило, перевищує величину первинних капітале вкладень;
- цілі іноземного інвестора можуть не збігатися з національними. На практиці, як правило, не вдається

уникнути зіткнення національних інтересів та інтересів іноземних інвесторів;
- іноземні інвестори можуть вступати в угоди з діючою на місцевому ринку олігополією (або ще гірше — монополією), яка не зацікавлена "збивати ціни". Вони також можуть справляти стримуючий вплив на національне підприємництво, поглинаючи фінансові накопичення в місцевій та іноземній валюті;
- суттєві експортні надходження найбільш реальні у сировинних галузях, тому результатом їх функціонування дуже часто є трансформація галузевої структури приймаючої країни в сировинно-периферійну;
- нерегульований розвиток підприємств з іноземними інвестиціями може підсилити соціальне розшарування, маргіналізацію країни та її громадян.

На розвиток міжнародної інвестиційної діяльності в цілому впливають фактори політичного, ресурсного, загального і глобального характеру. Вони формують напрями і шляхи міжнародної інвестиційної взаємодії.

Тривала практика міжнародної інвестиційної діяльності довела, що політика стимулювання надходження іноземних інвестицій повинна бути не набором окремих заохочувальних заходів, а цілісною системою взаємопов'язаних заходів, органічним елементом стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Кожна країна має в своєму розпорядженні певну *систему обслуговування міжнародного руху капіталу* — сукупність правових актів, інститутів, економічних механізмів та інструментів, що формують і реалізують державну політику. Найбільшою популярністю серед урядів як у країнах базування, так і в приймаючих країнах користуються такі адміністративні та економічні інструменти:

- *надання державних гарантій.* Гарантії можуть надаватися як країною базування, так і приймаючою країною. Уряди, зацікавлені в стимулюванні експорту капіталу, можуть надавати національним корпораціям гарантії повернення повної

суми інвестованого капіталу або якоїсь його частини за рахунок державних джерел у разі націоналізації, стихійних лих, неможливості переведення прибутку за кордон, неконвертованості місцевої валюти й інших непередбачуваних обставин;

• *страхування зарубіжних інвестицій* може здійснюватись як приватними, так і державними агентствами;

• *урегулювання інвестиційних суперечок;*

• *виключення подвійного оподаткування.* Держави, корпорації яких особливо активно здійснюють взаємні прямі інвестиції, нерідко укладають угоди про виключення подвійного оподаткування прибутку підприємств з іноземними інвестиціями. Корпорація платить у приймаючій країні тільки ту частину податку, яку вона не заплатила в країні базування;

• *адміністративна і дипломатична підтримка.* Прямі інвестори звичайно є об'єктом опікування з боку державних органів країни базування: зокрема, уряд може проводити переговори із зарубіжними країнами про створення найсприятливіших умов за кордоном для національних інвесторів;

• *створення вільних економічних зон.* Досягти сприятливого за всіма параметрами інвестиційного клімату і, особливо, постійно утримувати його на високому конкурентному рівні досить важко навіть для розвинутих країн, а для більшості країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою — практично неможливо. Тому в господарській практиці розвивається досвід створення локальних зон сприятливого інвестиційного клімату. Найбільш ефективною і апробованою в багатьох країнах формою таких зон сприятливого інвестиційного клімату є вільні (спеціальні) економічні зони (ВЕЗ) різних типів.

Окреме місце в системі приймання іноземного капіталу займає *галузева селективність іноземних інвестицій.* Виходячи з інтересів *національної* безпеки, враховуючи стан і перспективи розвитку сфер і галузей, важливих для життєдіяльності країни, виділяють галузі, які будуть закриті для іноземного капіталу, та галузі, де участь іноземного капіталу так чи інакше обмежується: телекомунікації, ВПК, супутниковий зв'язок, експлуатація природних ресурсів тощо.

6.2.2. Портфельні інвестиції

Портфельні інвестиції (ПІ) *— це вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.*

Можливі *об'єкти* портфельного інвестування та їх характеристика представлені в табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Об'єкти портфельного інвестування

ПОРТФЕЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ	**Акціонерні цінні папери** — цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів	
	Боргові цінні папери — цінні папери, що обертаються на ринку та засвідчують відносини позики між власником документа та емітентом (особою, яка випустила цей документ)	**Облігації** — цінні папери з граничним терміном погашення, що надають право власникові отримувати фіксований доход від їх номінальної вартості
		Прості векселі — письмові боргові зобов'язання, що надають беззаперечне право їх власникові по закінченні терміну зобов'язання вимагати від боржника сплати визначеної на векселі суми
		Боргові розписки (ноти) — короткострокові грошові інструменти (3—6 місяців), що випускаються позичальником на своє ім'я за домовленістю з банком, який гарантує їх розміщення на ринку, придбання нереалізованих, пролонгацію кредиту та надання резервних коштів.
		Інструменти грошового ринку — грошові документи, що надають їх утримувачу безумовне право на гарантований грошовий доход на певну дату (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти)
		Фінансові деривативи — похідні (вторинні) грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж первинних цінних паперів (опціони, ф'ючерси, варанти, свопи)

Міжнародні операції з цінними паперами — це надзвичайно складний вид діяльності. Тому, як правило, вихід на міжнародний фондовий ринок можуть здійснити тільки великі ком-

ианії та організації, а також уряди країн з розвинутою інфраструктурою національного внутрішнього ринку цінних паперів. Частка приватних учасників портфельної інвестиційної діяльності вкрай мала.

Порівняно з прямими інвестиціями портфельні мають ряд *позитивних особливостей,* серед яких найважливіші:

а) вища ліквідність — спроможність досить швидко та без значних фінансових втрат перетворитися на готівкові гроші;

б) порівняно легка керованість (мобільність), зумовлена як швидкістю їх реалізаційної спроможності, так і простотою процедури купівлі-продажу.

Порівняльні *недоліки* портфельних інвестицій поділяються на загальні (притаманні усім без винятку формам і видам) та специфічні (пов'язані із конкретними об'єктами інвестування). До *загальних* відносяться:

а) порівняно високий рівень ризику', який поширюється не лише на доход, а й на весь інвестований капітал;

б) нижчий рівень доходності (як правило, дивіденд, навіть за найприбутковішими простими акціями, в розрахунку на 1 грошову одиницю вкладеного капіталу, становить лише 40—50% рентабельності прямих інвестицій у реально працюючі компанії);

в) відсутність у більшості випадків можливості впливати на рівень доходності цінних паперів та їх ринкову вартість.

Мотивація міжнародного портфельного інвестування в цілому близька до мотивації прямого інвестування. Однак зважаючи на значно вищу ліквідність портфельних інвестицій порівняно з прямими, головною метою інвестора при портфельному інвестуванні є намагання *максимізувати прибуток при оптимальному співвідношенні "доходність — ризик".*

До 80-х років XX ст. частка портфельних інвестицій у структурі валових міжнародних інвестицій була порівняно

Винятком є облігації внутрішньої державної позики, що поєднують у собі найнижчий рівень прибутковості та найвищі гарантії щодо отримання доходу.

стабільною і становила приблизно 20 %. Починаючи з 90-х років вона стрімко зростає і лише за два десятиріччя збільшується до 60 % (2003 р.). Комп'ютерна революція, створення глобальної інформаційної мережі значно полегшують процеси моніторингу міжнародного ринку цінних паперів, роблять можливим майже миттєве реагування на зміну його кон'юнктури, спрощують оформлення фінансових угод та прискорюють процедуру переказу грошей між країнами та континентами.

Як і у випадку прямих інвестицій, понад 90 % портфельних зарубіжних інвестицій рухається між розвинутими країнами. Причинами цього є:

- наявність налагодженої розгалуженої інфраструктури фінансового ринку, потенціал якої дозволяє оперативно "обслуговувати" дуже великі потоки капіталу;
- традиції та гарантії щодо виконання своїх фінансових зобов'язань;
- стабільність та достатня прозорість податкового законодавства;
- менша політична ризикованість операцій тощо.

Експорт портфельних інвестицій з країн, що розвиваються, дуже нестабільний і, як правило, набуває форми легальної та нелегальної "втечі капіталів". Імпорт капіталів до цієї групи країн пов'язаний переважно із позиками та фінансовою допомогою з боку окремих держав, наддержавних утворень чи міжнародних валютно-фінансових інститутів, яка має як комерційний, так і некомерційний характер.

6.3. Позичковий капітал у міжнародній економіці та проблема зовнішньоекономічної заборгованості

Міграція позичкового капіталу в сфері зовнішньоекономічних зв'язків відбувається у формі *міжнародного кредиту.* Міжнародне кредитування є, з одного боку, безпосереднім результатом розвитку внутрішнього ринку кредитних ресурсів розвинутих країн, а з іншого — відповіддю на потреби фінан-

сування міжнародної торгівлі. На міждержавному рівні потреба в кредитуванні пов'язана із необхідністю покриття від'ємного сальдо міжнародних розрахунків.

Міжнародний кредит *— міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності.* Як економічна категорія він виражає відносини між кредиторами та позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики разом із відповідними відсотками. Зворотною стороною міжнародного кредитування є ***міжнародне запозичення.***

Форми та види міжнародного кредиту можна класифікувати за кількома головними *ознаками,* які характеризують окремі сторони кредитних відносин (табл. 6.4).

Відображення міжнародних кредитних операцій держави в національній статистиці здійснюється в нетто-показниках (різниця між міжнародним кредитуванням та запозиченням за критеріями часу (короткострокові/довгострокові) й суб'єктами кредитних відносин.

У сучасній глобальній економіці міжнародний кредит виконує ряд важливих ***функцій,*** що робить його невід'ємною складовою механізму ефективних зовнішньоекономічних зв'язків.

Функціональне призначення міжнародного кредиту полягає в тому, що він:

- забезпечує мобільний перерозподіл фінансових коштів та матеріальних ресурсів між країнами;
- сприяє інтенсифікації процесів накопичення капіталів, дозволяючи окремим країнам або долати внутрішні наявні ресурсні обмеження, або вирішувати проблему перенакопичення капіталу й падіння його прибутковості;
- прискорює процеси реалізації товарів і послуг у національних економіках та в світовому господарстві в цілому, знижує витрати обігу.

Підсумковий позитивний ефект міжнародного кредиту проявляється у створенні передумов для зростання світового продукту та стимулювання його реалізації, для прискорення світового обігу капіталу.

Таблиця 6.4

Класифікація **форм міжнародного кредиту**

Критерій класифікації	Форми
За призначенням	Зв'язаний — кредит, що має чітко визначений цільовий характер, закріплений в угоді про кредит. Фінансовий, який використовується на будь-які інші цілі (прямі капіталовкладення, будівництво, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютна інтервенція тощо). "Проміжний" — призначений для обслуговування змішаних форм вивезення капіталу, товарів та послуг, наприклад у вигляді підрядних робіт (інжиніринг)
За терміном	Короткостроковий — до 1 року. Середньостроковий— 1—5 років. Довгостроковий — понад 5 років
За способом кредитування	Товарний, котрий експортери надають своїм покупцям у вигляді відстрочки платежу. Валютний, що надається банками у грошовій формі
За валютою позики	У валюті країни-позичальника. У валюті країни-кредитора. У валюті третьої країни або в міжнародній розрахунковій одиниці
За кредитним забезпеченням	Беззаставний. Заставний — забезпеченням слугують товари чи нерухомість, реалізація яких дозволяє кредитору, в разі невиконання боржником своїх зобов'язань, отримати відповідну компенсацію. Бланковий — видається боржнику під його зобов'язання (вексель) погасити кредит у відповідний термін
За суб'єктом надання кредиту (кредитором)	Приватний, що надається фірмами (комерційне кредитування). Банківський, який надається банками, часом посередниками (брокерами). Офіційний (урядовий, міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій). Змішаний, в якому беруть участь приватні підприємства та держава
За умовами розрахунку за кредит	З фіксованою ставкою відсотка. Роловерний — ставка відсотка регулярно переглядається (кожні 3 чи 6 місяців) відповідно до змін вартості позикових коштів на міжнародному ринку капіталів. Пільговий. Безкоштовний

Особливе місце серед форм міждержавного кредиту займає державна фінансова допомога, що надається на пільгових умовах у вигляді позик, грантів, технічної допомоги (патентів, ліцензій, ноу-хау). Специфіка цієї форми кредитування проявляється у її мотивації та наслідках.

У *країн-донорів* (США, Франція, Німеччина, Японія, Канада, Великобританія, Італія та ін.) превалюють політичні та стратегічні пріоритети при наданні допомоги тій чи іншій країні. Однак майже в усіх випадках має місце економічне обгрунтування грантів, позик, технічної допомоги. Типовим прикладом, зокрема, є "прив'язка" іноземної допомоги до експорту країни-донора. Очевидною також є тенденція подорожчання іноземної допомоги, превалювання позик над грантами тощо. Мотивація *країн-реципієнтів* (найбільшими країнами-реципієнтами іноземної допомоги є Єгипет, Бангладеш, Індонезія, Індія, Філіппіни, Туреччина, Танзанія, Пакистан та країни з перехідною економікою) випливає з необхідності залучення додаткових ресурсів для економічного розвитку в умовах нестачі внутрішніх накопичень та валюти для інвестування.

Проблема оцінювання ефективності іноземної допомоги, характеру її впливу на економіку країн-реципієнтів є дискусійною, особливо в сучасних умовах. З одного боку, з раціональним використанням іноземної допомоги багато в чому пов'язані економічні успіхи Тайваню, Ізраїлю, Республіки Корея, окремих країн з перехідною економікою (Польща, Угорщина). З іншого боку, для багатьох країн іноземна допомога не тільки не сприяла прискоренню темпів економічного зростання, але й поглиблювала внутрішні проблеми, породжуючи деякі серйозні *негативні наслідки,* а саме:

- позики допоміжного характеру[1], що надаються іноземними державами чи міжнародними валютно-фінансовими установами, мають чітко визначені цілі, фінансова підтримка яких враховує тактичні та стратегічні політичні й економічні інтереси кредитора, між тим як національні економічні інтереси в більшості випадків залишаються осторонь. Це зумовлює поглиблення у країни — позичальника внутрішньої структурної диспропорційності та хронічної нерівноважності торгового балансу;
- надмірне залучення іноземних кредитів, їх неефективне використання провокує щорічне зростання зовнішнього боргу[1] та витрат на його обслуговування. Вилучення з країн боржників значної частки внутрішнього доходу у вигляді відсотків і дивідендів підриває в довгостроковій перспективі їх платоспроможність та провокує створення й розвиток кризи зовнішньої заборгованості.

Для аналізу стану *зовнішньоекономічної заборгованості країни* використовують спеціальні ***індикатори:***

- *коефіцієнт, обслуговування зовнішнього боргу* — відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості до доходів країни від експорту товарів та послуг. Декілька років тому ситуація при коефіцієнті 0,2 вважалася критичною, але у зв'язку з появою великої групи країн з коефіцієнтом вищим за 1 (в основному країни Латинської Америки) цей стандарт підвищився до 0,5;
- *відношення зовнішнього боргу до ВВП країни.* Критичним рівень цього показника — 0,5 (50 %);
- *відношення зовнішнього боргу до брутто-експорту товарів та послуг.* Значення 1,5 свідчить про кризу зовнішньоекономічної заборгованості;
- *відношення щорічного приросту зовнішнього боргу щодо змін у чистому експорті.* Критична межа — 0,3.

Масштаби іноземної допомоги наприкінці 90-х років XX ст. оцінювалися більше ніж у 70 млрд дол. США, проти 5 млрд дол. США у 1960-ті роки, хоча частка іноземної допомоги у ВВП країн-донорів постійно знижується.

[1] На кінець 1998 р. зовнішній борг Мексики дорівнював 165 млрд дол., Індії — 108, Індонезії — 94, Аргентини — 90 млрд дол.

Країнами із середнім рівнем зовнішньої заборгованості визнаються країни, в яких два показники з чотирьох перевищили критичну межу, з високим рівнем заборгованості — 3 із 4.

До 70-х років країни, що розвиваються, використовували в переважній більшості кошти з офіційних джерел, у яких домінували субсидії. Тому зовнішній борг зростав помірними темпами. З причин пільгового кредитування у витратах по обслуговуванню боргу відсоткові платежі були невеликими. Однак ситуація дещо змінилась після активного виходу низки країн, що розвиваються, на світовий фінансовий ринок.

З початку 80-х років поглиблюється *криза зовнішньої заборгованості,* її прояви: платіжна неспроможність великої групи держав, офіційне визнання окремих держав фінансово неспроможними (в кінці 1982 р. уряди 38 країн не змогли витримати узгоджені після 1975 р. графіки виплат боргів). У 90-ті роки до групи потенційно "проблемних" боржників приєдналася більшість країн з перехідною економікою.

На шляху розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості було розроблено декілька підходів. У 1985 р. було запропоновано *план Бейкера.* Він передбачав надання протягом трьох років додаткових кредитів на суму 19 млрд дол. для підтримки економічного зростання 15 великих країн-боржників. Надання кредиту потребувало від країни стимулювання пропозиції товарів та послуг, обмеження втручання держави в економічні процеси, приватизацію державного сектора, лібералізацію зовнішньої торгівлі, активне залучення іноземних інвестицій.

У середині 1989 р. було розроблено *план Брейді,* який реалізується і зараз. Згідно з ним, зовнішній борг країни розподіляється на дві частини: ту, що обслуговується, та ту, що не обслуговується. Країна повинна спершу сплатити першу частину боргу за допомогою конверсії коротко- та середньострокових зобов'язань на довгострокові. Принциповий аспект цих домовленостей виражається в тому, що банки-кредитори здійснюють реструктуризацію заборгованості в обмін довгострокових зобов'язань на акції державних підприємств, що приватизуються.

Незважаючи на докладені зусилля, на початку XXI ст. проблема зовнішньоекономічної заборгованості ще не знайшла свого рішення. Основні країни-кредитори вже звернулися до ООН щодо розробки механізму банкрутства країни-боржника. Однак, враховуючи суверенність та недоторканість країн, це малоймовірно. Більш реалістичними виглядають пропозиції практики застави та матеріального забезпечення на основі майна, що перебуває в загальнодержавній власності.

6.4. Міжнародний ринок кредитних та інвестиційних ресурсів і його структура

Міжнародна міграція капіталу здійснюється переважно через акумулятивно-розподільчий *механізм* ***міжнародного фінансового ринку.*** Через його розгалужену інфраструктуру тимчасово вільні фінансові ресурси переводяться із тих секторів міжнародної економіки, де вони є порівняно надлишковими, в ті сектори, де в них є потреба.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів національних фінансових ринків, зміцнення зв'язків та активного розширення контактів між ними.

Розвиток процесу інтеграції національних фінансових ринків поступово призводить до їх регіоналізації та глобалізації — взяті в сукупності національні ринки розвиваються в глобальну цілісну систему, об'єднану уніфікацією операцій, спільними умовами функціонування й закономірностями еволюції. В сучасних умовах цей процес відбувається під значним впливом таких факторів:

- інтенсивного впровадження електронних технологій, комунікаційних засобів та інформатизації;
- розширення кількості грошово-фінансових інструментів та обсягів пропозиції цінних паперів;
- лібералізації міжнародних переміщень позичкового капіталу навіть у країнах, що розвиваються;
- акціонерної форми процесів приватизації в країнах з перехідною економікою тощо.

Операції на міжнародному фінансовому ринку можуть бути згруповані за певними ***ознаками.*** Зокрема залежно від термінів реалізації майнових прав (короткі та тривалі) розрізняють *грошовий (валютний)* та *фондовий ринок (рийок капіталів).*

На ***грошовому ринку*** індивідуальні та інституціональш суб'єкти з тимчасовими залишками коштів зустрічаються з позичальниками, що мають тимчасову нестачу коштів. Його головною функцією є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатню кількість фінансових коштів у різних формах на вигідних умовах па наднаціональному рівні. Основними *об'єктами* цього ринку є короткострокові кредити (до одного року). Грошовий ринок також забезпечує ресурси для спекулятивних операцій з цінними паперами та споживчими товарами.

За допомогою ***ринку капіталів*** забезпечуються необхідні ресурси для довгострокових інвестицій фірм, урядів та домогосподарств. Звичайно ринок капіталів поділяється на *кредитний ринок,* де рух капіталу між країнами здійснюється на умовах терміновості, зворотності та платності відсотків, та *ринок цінних паперів* з диференціацією останнього щодо домінування того чи іншого фінансового інструменту (ринок акцій, облігацій тощо). Основним критерієм цього поділу є специфіка реалізації тих чи інших фінансових інструментів. Якщо їх вільна купівля-продаж неможлива, то маємо справу з кредитним ринком, якщо ж вони вільно купуються та продаються без попереднього обговорення умов цих операцій — з ринком цінних паперів.

Спрощену схему міжнародного фінансового ринку подано на рис. 6.3.

Сучасний міжнародний фінансовий ринок має розвинуте *інфраструктурне* забезпечення — відповідні інформаційні й транспортні мережі, валютно-банківську систему, заклади з підготовки та атестації фахівців тощо. Одночасно з національними фінансовими інститутами в міжнародній кредитно-інвестиційній діяльності активну участь беруть міжнародні інвес-

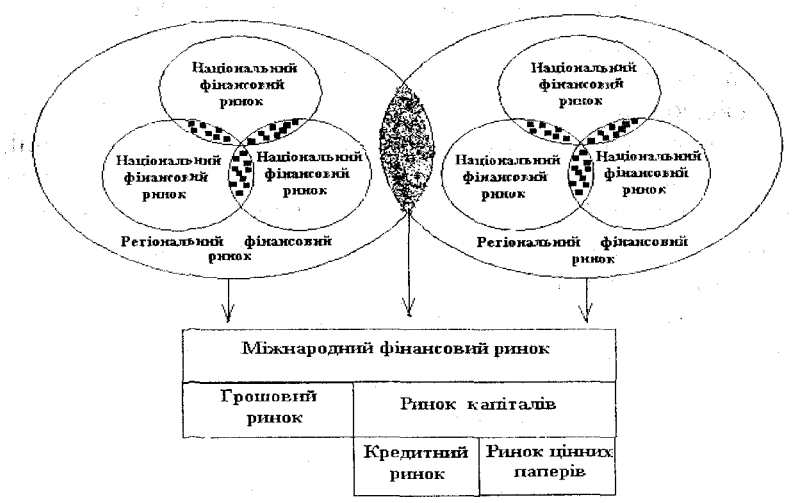

Рис. 6.3. Структура міжнародного фінансового ринку

тиційні інститути (міжнародні інвестиційні фонди, компанії, промислові й фінансові ТНК). Інфраструктура міжнародного фінансування не тільки забезпечує обслуговування руху коштів від донора до реципієнта, а й задає можливі схеми такого руху.

Для світового фінансового ринку характерна певна *географічна локалізація.* Мова йде про цілий ряд міжнародних фінансових центрів, що акумулюють та розподіляють по всьому світу великі обсяги капіталів.

Для нормального функціонування такого міжнародного фінансового центру необхідний ряд передумов:

- високий рівень економічного розвитку країни, де він розташований;
- наявність розвинутих національного ринку капіталів та кредитно-банківської системи;
- порівняно ліберальне податкове та валютне законодавство;
- вигідне географічне положення;
- відносна політична та соціальна стабільність тощо.

Провідним фінансовим центром сучасного світу вважається Нью-Йорк, чия фондова біржа займає перше місце в світі за обсягами щоденних фінансових операцій. Головним європейським фінансовим центром є Лондон. На довгострокових позиках спеціалізуються Цюрих та Франкфурт-на-Майні, на короткострокових та середньострокових кредитних операціях — Люксембург. Ці "столиці" міжнародного руху капіталу мають багату історію й справедливо вважаються традиційними фінансовими центрами.

90-ті роки XX ст. знаменувалися народженням нових фінансових центрів. Так, на світову фінансову "арену" вийшло місто Токіо. Потужні фондові біржі активно працюють з великими капіталами в Сінгапурі, Сянгані, Бахрейні, Панамі, а також на Багамських та Кайманових островах.

З усього викладеного видно, що міжнародна міграція капіталу в різноманітних формах її практичної реалізації є невід'ємною складовою сучасної розгалуженої системи міжнародних економічних відносин. Вона сприяє зміцненню зовнішньоекономічних та політичних зв'язків країн — учасниць ММК, посиленню їх взаємозалежності, зростанню добробуту як окремих національних економік, так і міжнародної економіки в цілому.

Основні терміни і поняття

Міжнародна міграція капіталу
Підприємницький капітал
Наслідки міжнародної міграції капіталу
Прямі іноземні інвестиції
Фактори прямого іноземного інвестування
Портфельні інвестиції
Об'єкти портфельного інвестування
Втеча капіталу
Позичковий капітал
Міжнародний кредит

Форми міжнародного кредиту
Зовнішньоекономічна заборгованість
Міжнародний фінансовий ринок
Міжнародний грошовий ринок
Міжнародний ринок капіталів

Контрольні та дискусійні питання

і. Назвіть та охарактеризуйте основні форми міжнародної міграції капіталу.

2. Розкрийте зміст, причини та наслідки міграції підприємницького капіталу.

3. Дайте порівняльну характеристику прямим та портфельним іноземним інвестиціям.

4. У чому полягають роль та функції позичкового капіталу в сучасній міжнародній економіці?

5. Розкрийте основні причини міжнародної кризи заборгованості. Запропонуйте власний варіант вирішення цієї проблеми.

6. Чи актуальна проблема зовнішньоекономічної заборгованості для України?

7. Наведіть структуру міжнародного ринку кредитних та інвестиційних ресурсів і охарактеризуйте його основні елементи.

Вправи

Вправа і. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Відношення платежів з обслуговування зовнішньоекономічної заборгованості до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг.

2. Виток частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї країни та його застосування у відтворювальному процесі іншої країни з метою максимізації ефективності використання.

3. Частка іноземного капіталу у ВВП країни.

4. Вкладення капіталу з метою отримання підприємницького прибутку (доходу) та вкладення, що забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування.

5. Сукупність правових актів, інститутів, економічних механізмів та інструментів, що формують і реалізують державну політику в сфері іноземного інвестування.

6. Різниця між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивезення капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів.

7. Міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності

8. Інвестиції, реалізація яких передбачає взаємодію учасників-резидентів та нерезидентів по відношенню до конкретної країни.

9. Акціонерне чи неакціонерне підприємство, в якому прямому інвестору — резиденту іншої країни належить понад 10% звичайних (простих) акцій та голосів (в акціонерному товаристві) або їх еквівалент у статутному фонді (для інших форм власності).

10. Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.

Поняття:

прямі іноземні інвестиції;
міжнародний кредит;
.. чистий приплив капіталу;
система обслуговування міжнародного руху капіталів;
коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу;
міжнародна міграція капіталу;
портфельні інвестиції;
коефіцієнт імпорту капіталу;
міжнародні інвестиції;
підприємство з іноземними інвестиціями.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

і. Міжнародна міграція капіталів стає типовим явищем міжнародної економіки, починаючи з:

а) другої половини XVII ст.;
б) першої половини XVIII ст.;
в) середини XIX ст.; ..
г) першої половини XX ст.; , ;
д) середини XX ст.

2. Об'єктивною основою міжнародної міграції капіталу є:

а) різні форми політичного устрою країн;
б) міжнародний розподіл праці та кооперація виробництва;
в) нерівномірність економічного розвитку країн;
г) світовий ринок та міжнародна конкуренція;
д) транснаціоналізація бізнесу.

3. До абсолютних показників міжнародної міграції капіталу не відноситься:

а) обсяг імпорту капіталу;
б) кількість підприємств у країні, створених за участю іноземного капіталу;
в) частка іноземного капіталу у внутрішніх інвестиційних потребах;
г) чистий експорт капіталу;
д) частка продукції спільних підприємств у **ВВП.**

4. Вкажіть домінуючий компонент сучасної структури міжнародного руху капіталів:

а) прямі інвестиції;
б) портфельні інвестиції;
в) міжбанківські кредити та банківські депозити;
г) гранти та міжнародні трансферти.

5. Якщо має місце перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни, то це:

а) міграція підприємницького капіталу;
б) міжнародний кредит;
в) гуманітарна та фінансова допомога.

6. Визначте, площа якої фігури відображає виграш країни *A* внаслідок міжнародного руху капіталу (див. рис. 6.2):

а) площа *f*;
б) площа *g+k;*
в) площа *h+g+k;*
г) площа є;
д) площа *e+f;*
є) площа *k*.

7. Визначити, площа якої фігури відображає виграш країни *Б* внаслідок міжнародного руху капіталу (див. рис. 6.2):

а) площа с;
б) площа *p;*
в) площа *n;*
г) площа *n+m;*
д) площа *n +p;*
є) площа *c+m+n.*

8. Визначте, чому дорівнює загальний світовий виграш внаслідок міжнародного руху капіталів (див. рис. 6.2):

а) площа *e+c;*
б) площа *f+h+g+m+n;*
в) площа *h +n;*
г) *площа k+h+g+n+p;*
д) площа *n+p;*
є) площа *e+c+m+n.*

9. Провідними суб'єктами прямого іноземного інвестування є:

а) фізичні особи;
б) національні компанії;
в) ТНК;
г) міжнародні валютно-фінансові інститути.

10. Вкажіть домінуючу в сучасних умовах причину вивезення капіталів:

а) максимізація прибутку в довгостроковому періоді;
б) завоювання та утримання стратегічно важливих ринків;
в) скорочення попиту на внутрішньому ринку;
г) відповідь на погрозу конкуренції;
д) використання дешевих трудових та природних ресурсів інших країн.

11. Визначте, яка форма міжнародних інвестицій дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування:

а) портфельні інвестиції;
б) прямі інвестиції;
в) міжнародний кредит;
г) гранти та пільгові кредити.

12. Прямі зарубіжні інвестиції здійснюють переважно:

а) розвинуті країни;
б) країни, що розвиваються;
в) країни перехідної економіки.

13. До визначальних факторів інвестиційного клімату в будь-якій *економіці ВІДНОСЯТЬСЯ*:

а) стан внутрішнього ринку;
б) географічне положення країни та наявність у ній природних ресурсів;
в) рівень розвитку конкурентних відносин у країні;
г) домінуюча форма власності;
д) загальна макроекономічна та політична нестабільність;
є) *а+б+д;*
є) *а+д.*

14. Функціями міжнародного кредиту є:

а) перерозподіл фінансових коштів та матеріальних ресурсів між країнами;
б) інтенсифікація процесів нагромадження капіталів у міжнародній економіці;
в) вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку національних економік;
г) прискорення процесів реалізації товарів і послуг у національних економіках;
д) усе перелічене;
є) *а +б +г.*

15. Найбільшими в світі країнами-боржниками є:

а) країни Східної Азії;
б) країни перехідної економіки;
в) країни Латинської Америки;
г) країни Африки.

16. Визначте країни — основні донори капіталу в сучасному світі:

а) країни Східної Європи;
б) країни "Великої сімки";

в) країни СНД;
г) країни Східної Азії;
д) країни Латинської Америки.

17. На міжнародному ринку грошей можна отримати:
а) короткострокові (терміном до 1-го року) кредити;
б) середньострокові (3—5 років) кредити;
в) довгострокові кредити.

18. Назвіть провідний фінансовий центр у світі:
а) Париж;
б) Лондон;
в) Нью-Йорк;
г) Токіо;
д) Цюрих.

19. Назвіть провідний фінансовий центр в Азії:
а) Кайманові острови:
б) Нью-Йорк;
в) Токіо;
г) Бахрейн;
д) Сянган.

20. Вкажіть валюту, якій віддається перевага на світовому ринку позикових капіталів:
а) долар США;
б) російський рубль;
в) євро;
г) японська ієна;
д) українська гривня.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень є правильне, а яке помилкове.*

1. Сучасні темпи приросту експорту капіталу в усіх його формах випереджають темпи зростання товарного експорту та темпи зростання ВВП в промислово розвинутих країнах.

2. Цільовою функцією прямих іноземних інвестицій є виключне отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.

3. Підприємницький капітал може мігрувати у формі прямих інвестицій, портфельних інвестицій, банківських кредитів та трансфертів.

4. Порівняно із прямими інвестиціями портфельним притаманна вища ліквідність і низький рівень ризику.

5. Експорт та імпорт підприємницького капіталу характеризується виключно позитивними наслідками.

G. Виключення подвійного оподаткування є одним з адміністративних важелів регулювання іноземних інвестицій.

7. Понад 90% міжнародних портфельних інвестицій рухається між розвинутими країнами.

8. Боргові цінні папери.як об'єкти портфельного інвестування включають акції, облігації, векселі та фінансові деривативи.

9. Бланковий кредит передбачає регулярний перегляд ставки відсотку відповідно до зміни вартості позикових коштів на міжнародному ринку капіталів.

10. Критичний рівень коефіцієнта обслуговування зовнішнього боргу дорівнює 1.

11. Згідно плану Брейді, зовнішній борг країни-боржника зменшувався утричі в обмін на акції державних підприємств.

12. Головною функцією міжнародного грошового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності.

ГЛАВА 7. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

План

7.1. Міжнародна валютна система та її елементи.
7.2. Еволюція міжнародної валютної системи.
7.3. Валютний ринок та валютні операції.

Література

1. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей. — М.: Прогресе, 1992. - С. 450^523.
2. *Міжнародні* валютно-кредитні *ВІДНОСИНИ* /За *ред.* АС. Філіпенка. - К: Либідь, 1997. - С 3-35.
3. *Гальчинський А.С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 1996. — С 21-38.
4. *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання: Навч. посіб. - К.: Знання, 1999. - С. 6-85.
5. *Кругман П., Обстфельд М.* Международная экономика. Теория и політика / Пер. с англ.- М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997.- С. 124-146.
6. *Пискунов Д.Ю.* Теория и практика валютного дилинга. - М., 1996. - С. 3-42.
7. *Справочник* экономиста-международника. — К.: Политиздат Украины, 1990.— С. 6—25.
8. *Фишер С, Дорнбуш Р., Шмалензи Р.* Экономика. — М.: Дело, 1993. - С. 180-215.
9. *Драйзер Т.* Финансист. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959.
10. *Хейли А.* Менялы. - М.: МПВДВ, 1993.

7Л. Міжнародна валютна система та її елементи

Слово *"валюта"* походить від італійського valuta, що буквально означає — *ціна, вартість.* Розрізняють поняття "валютні відносини" і "валютна система". *Валютними відносинами називаються відносини, що виникають у процесі функціонування грошей у міжнародному платіжному обороті.* Вони пов'язані з міжнародним обміном товарами та послугами, вивезенням капіталів, переказом прибутків з іноземних інвестицій, з міжнародним науково-технічним обміном, позиками тощо. Таким чином, *призначенням* валютних відносин є опосередкування міжнародних економічних відносин в цілому. Соціально-економічна функція валютних відносин полягає в забезпеченні необхідних умов для здійснення нормального ходу суспільного відтворення в міжнародній економіці.

***Валютна система** являє собою державно-правову форму організації валютних відносин.* Розрізняють *національні, світову та регіональні валютні системи.*

Національна валютна система є продовженням внутрішньої грошової системи і формується в межах, що визначаються її характерними рисами. Одночасно національна валютна система має власні специфічні закономірності і значну самостійність по відношенню до внутрішнього грошового устрою.

Національну валютну систему характеризують такі *основні елементи:*

- національна валютна одиниця;
- склад офіційних золотовалютних резервів;
- паритет валюти та механізм формування валютного курсу;
- умови конвертованості валюти;
- наявність чи відсутність валютних обмежень;
- порядок міжнародних розрахунків країни;
- організація валютного ринку країни та ринку золота;
- державні установи, що здійснюють валютне регулювання.

***Світова (міжнародна) валютна система** — це форма організації міжнародних валютних відносин, шр обумовлюється розвитком міжнародної економіки як цілісної системи і закріплюється міждержавними угодами.* Світову валютну систему характеризують такі *основні елементи:*

- резервні національні та наднаціональні валюти;
- механізм валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- обсяги валютних обмежень;
- форми міжнародних розрахунків;
- режим міжнародних валютних ринків та ринків золота;
- міждержавні валютно-кредитні організації, що регулюють валютні відносини у світовому господарстві.

***Регіональна міжнародна валютна система** являє собою договірно-правову форму організації валютних відносин між групою країн.* Визначальними *елементами* регіональної міжнародної валютної системи є:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи.

Для подальшого аналізу історичної еволюції міжнародної валютної системи важливе значення мають поняття валютного курсу і конвертованості валюти. ***Валютний (обмінний) курс** — це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях іншої країни.* Встановлення валютного курсу називається *котируванням.* Якщо валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти через національну валюту, то має місце пряме котирування. Вираження ціни одиниці національної валюти в іноземних грошових одиницях означає зворотне котирування.

Розрізняють номінальний та реальний валютні курси. *Номінальний валютний курс* визначається як відносна ціна двох валют. *Реальний валютний курс* визначається як національний валютний курс, помножений на відношення рівня іноземних цін до рівня внутрішніх цін.

***Конвертованість валюти** — це її здатність до вільного обміну на інші валюти за визначеним курсом. Девальвація валюти* означає зниження обмінного курсу грошової одиниці однієї країни відносно грошової одиниці іншої країни. *Ревальвація валюти* — це підвищення валютного курсу грошової одиниці даної країни відносно грошових одиниць інших країн або міжнародних грошових одиниць.

Конвертованість національної валюти проголошується державою після оформлення її відповідними законодавчими актами. Законодавством визначається, на які іноземні валюти може обмінюватись національна валюта, чи може вона бути об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках, яким фізичним і юридичним особам в необмеженому або обмеженому розмірі дозволяються або забороняються ті чи інші операції, пов'язані з обміном національної валюти на іноземну.

Розрізняють повну та часткову конвертованість. ***Повна конвертованість*** включає зовнішню та внутрішню конвертованість. *Зовнішня конвертованість* передбачає відсутність обмежень та безперешкодне використання валюти в усіх видах операцій тільки для іноземних фізичних та юридичних осіб. *Внутрішня конвертованість* валюти передбачає відсутність обмежень і безперешкодне використання валюти в усіх видах операцій для фізичних та юридичних осіб даної країни. ***Часткова конвертованість*** — це зовнішня конвертованість по обмеженому колу операцій.

Неконвертованість валюти має місце, якщо держава забороняє проведення будь-яких операцій, пов'язаних з обміном національної валюти на іноземні без попереднього дозволу уповноважених валютних органів.

Конвертованість валюти перебуває в прямій залежності від економічного потенціалу країни, стабільності її внутрішнього грошового обігу, ступеня розвитку національних грошових ринків і ринків капіталу. Повністю конвертовані валюти мають: країни з розвинутою та відкритою економікою; країни — великі експортери нафти; невеликі країни, які виконують функції офшорних зон фінансової інфраструк-

тури і є зручними "гаванями" для філій транснаціональних банків.

Конвертованість національної валюти та валютні обмеження перебувають у зворотній залежності. Чим більше держава регламентує валютний обмін, тим менш конвертованою є грошова одиниця. До найбільш поширених форм *валютних обмежень* належать:

- наявність декількох обмінних курсів залежно від типу економічних операцій;
- використання двосторонніх платіжних угод (клірингів). У цьому випадку платежі, отримані від іноземного партнера, не можуть бути направлені для придбання товарів в іншій країні;
- вимоги національної влади щодо продажу центральному банку або репатріації вітчизняними фірмами-експортерами своїх валютних надходжень;
- ліцензування експорту та імпорту, а також специфічні правила і норми в галузі руху капіталів і продажу (наприклад, регламентування іноземних інвестицій, вивезення прибутків, отримання зовнішніх кредитів, експорту, імпорту та ін.).

7.2. Еволюція міжнародної валютної системи

Система золотого стандарту сформувалась на початку XIX ст. і функціонувала до 20—30-х років XX ст. її *визначальні риси:*

- фіксація золотого змісту національних валют;
- безпосередня конвертованість національних валют у золото;
- наявність фіксованих валютних курсів.

Обмінний курс національних грошей розраховувався на основі їх золотого змісту, який визначався державою. Так, якщо зміст американського долара визначався в 1/20 унції золота, а англійського фунта стерлінгів — в 1/4 унції, то їх

обмінний курс дорівнював співвідношенню 1:5(1/4 : 1/20 =5), тобто один фунт стерлінгів обмінювався на 5 дол.

Система золотого стандарту була порівняно стабільною, забезпечувала урівноваження платіжних балансів держав і стабільність валютних курсів. Однак вона суттєво обмежувала можливості проведення окремими державами власної валютно-грошової політики. Безпосередньою реакцією на будь-яке збільшення обсягу емісії паперових грошей та інфляційне знецінення національних грошей був відтік золота за кордон і відповідне зменшення золотих запасів країни.

Ці недоліки обумовили заміну після Першої світової війни *золотомонетного стандарту золотодевізним*. Разом із золотом функцію міжнародних платіжних засобів почали виконувати і деякі валюти провідних країн світу. Інституціонально система золотодевізного стандарту була оформлена рішеннями міжнародної Генуезької конференції в 1922 р. Але й після укладення Генуезької угоди валютні системи багатьох країн Заходу продовжували функціонувати в режимі золотого стандарту.

Повний відхід країн Заходу від золотого стандарту стався в період Великої депресії 1929—1933 рр. і в перші післякризові роки. Було припинено обмін на золото паперових грошей, що підірвало основи функціонування системи золотого стандарту.

Головна *причина* усунення системи золотого стандарту полягає в загальній трансформації економіки провідних країн. Якщо в попередній час вона базувалась на ринкових саморегуляторах, то, починаючи з 1930-х років, у ній сформувалась підсистема державного регулювання економіки. Адекватно цій трансформації повинна була змінитися і система валютно-фінансових відносин.

Таким чином, якщо золото як національні та світові гроші є інструментом стихійно-автоматичного регулювання ринкової економіки, то паперові знаки вартості, що спираються на кредит, більше відповідають економіці, яка поєднує в собі ринкові і державні регулятори.

Система золотовалютного (доларового) стандарту (Бреттон-Вудська валютна система). У роки Другої світової війни система міжнародної торгівлі і валютних відносин фактично була повністю зруйнована. Післявоєнна валютна система отримала юридичне оформлення на Бреттон-Вудській міжнародній валютно-фінансовій конференції у 1944 р.

На конференції було прийняте рішення про створення спеціалізованої установи ООН з регулювання валютних відносин — Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Бреттон-Вудська система переймала деякі риси золотого стандарту, але містила й принципово *нові риси. По-перше,* для країн — учасниць МВФ *зберігалась роль золота* як загального еквівалента, платіжного засобу і розрахункової одиниці у міжнародному обігу, але разом з тим визначались паритети (пропорції обміну) валюти як у золоті, так і в доларах США відповідно їх золотому змісту за станом на 01.07.1944 р. (1 унція дорівнювалась 35 дол.).

Згідно зі статутом МВФ виділялись провідні валюти-девізи, які могли обмінюватись на долари, а через долари — на золото. При цьому обмінюватись на золото могли банкноти та грошові кошти на поточних рахунках тільки для іноземних центральних банків. Таким чином, зовнішню конвертованість у золото зберіг тільки долар США.

По-друге, Бреттон-Вудська система, як і система золотого стандарту, дотримувалась принципу *фіксованих валютних курсів.* Офіційні курси валют установлювались визначенням їх золотого змісту і відповідно до цього твердо фіксувались відносно долара. Фіксація ринкових курсів валют здійснювалася в межах ±1 % від золотих чи доларових паритетів. Якщо будь-яка країна втрачала можливість утримувати курс своєї валюти в цих межах, то вона могла звернутися до таких заходів:

- використання частини золотовалютного резерву для проведення стабілізаційних операцій на валютному ринку;

- цільові позики із спеціального фонду МВФ;
- девальвація національної грошової одиниці (девальвація більше ніж на 10 % могла здійснюватися тільки з дозволу МВФ).

По-третє, передбачався перехід до взаємної конвертованості всіх валют країн — учасниць МВФ.

По-четверте, заборонялась вільна приватна купівля та продаж золота. Купівлю-продаж золота могли здійснювати тільки центральні банки за фіксованою ціною 35 дол. за 1 унцію.

Протягом тривалого періоду ефективність функціонування Бреттон-Вудської системи забезпечувалася стабільністю долара і довірою до нього, оскільки долар зберігав антиінфляційний імунітет, гарантований його конвертованістю для центральних банків у золото. Така конвертованість забезпечувалась накопиченням у США значних централізованих запасів золота. Факторами стабільності долара була також висока частка США у світовій торгівлі та експорті капіталу, а також бездефіцитність платіжного балансу.

Однак у кінці 60-х і на початку 70-х років XX ст. ситуація істотно змінилася: США значною мірою втратили свої конкурентні переваги; виник дефіцит їх платіжного балансу; почали розвиватись інфляційні процеси; різко зменшилися запаси золота. Почалась гонитва за золотом та втеча від долара. Склалась подвійна ціна на золото: офіційна (35 дол. за 1 унцію) та ринкова.

У цій ситуації США втратили здатність здійснювати обмін доларів на золото за фіксованою ціною і тим самим підтримувати його функцію міжнародної резервної валюти. 15 серпня 1971 р. Президент США Р. Ніксон прийняв рішення про припинення конвертованості доларів у золото. Анулювання одного з вирішальних принципів Бреттон-Вудської системи означало її фактичне скасування.

Таким чином, *причинами занепаду* Бреттон-Вудської валютної системи стали: погіршення внутрішньої економічної ситуації у США; підрив світового монополізму США; поява

таких центрів світового економічного суперництва, як Західна Європа та Японія. Поліцентризм у світовому господарстві увійшов у протиріччя з моноцентризмом у сфері міжнародних валютних відносин, що суттєво підірвало фундамент Бреттон-Вудської системи.

Контури нової валютної системи, що функціонує й нині, були визначені на нараді представників країн — членів МВФ у січні 1976 р. в місті Кінгстоні на Ямайці. Кінгстонська угода заклала основи ***Ямайської валютної системи.*** Розглянемо *її характерні риси. По-перше,* вона передбачає *повну демонетизацію золота* у сфері валютних відносин: анулювання офіційного золотого паритету, офіційної ціни на золото, фіксованого золотого змісту національних грошових одиниць, обмежень на приватне використання золота.

По-друге, було прийняте рішення про перетворення *колективної міжнародної грошової одиниці — СДР* (Special Drawing Rights — спеціальні права займу) *у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів.* Система "золото — долар — національна валюта" повинна була трансформуватися в нову систему "СДР — національна валюта". Величина СДР визначається на базі "кошика валют" країн, що мають найбільшу частку в міжнародній торгівлі.

Однак реальна практика валютних відносин не підтвердила можливості повного витіснення долара з позиції провідної міжнародної валюти. У сучасних умовах долар залишається реальним фундаментом валютного механізму і обслуговує близько 2/3 міжнародних розрахунків. Таким чином, Ямайська система функціонує за принципами не паперово-валютного стандарту, як передбачалось, а *паперово-доларового валютного стандарту.*

По-третє, важливою ознакою Ямайської системи є введення *"плаваючих" валютних курсів національних валют,* тобто їх поточне котирування залежно від кон'юнктури валютного ринку. З одного боку, це надало валютним відносинам гнучкості, більш адекватного відображення внутрішнього стану національних економік, їх платіжних балансів. З іншого боку,

коливання валютних курсів порушують стабільність торговельних зв'язків, породжують спекулятивні операції. У зв'язку з цим Кінгстонською угодою передбачалось збереження елементів регулювання валютних відносин, тобто функціонування системи "регульованих плаваючих" валютних курсів.

Формування відповідних інституційних структур і принципів функціонування Ямайської валютної системи ще не завершено. Вони постійно коригуються і доповнюються відповідно змінам у міжнародних економічних відносинах.

Особливістю Ямайської валютної системи є розвиток її за принципами "поліцентризму", що дозволяє взаємодіяти в межах єдиної системи локальним (регіональним) валютним структурам. Найбільш розвинутою регіональною валютною системою виступає ***європейська валютна система (ЄВС)*** як інструмент та результат європейської інтеграції.

У своєму розвитку ЄВС пройшла декілька *етапів. На І етапі* (1947—1950 рр.) валютні угоди між країнами Західної Європи складались головним чином на двосторонній основі. *На ІІ етапі* (1950—1958 рр.) сформувався і функціонував Європейський платіжний союз (ЄПС), який об'єднав 17 країн Західної Європи і розвивався на багатосторонній клірингові основі. *ІІІ етап* був пов'язаний з підписанням у 1957 р. Римської угоди про створення Європейського економічного союзу. З 1 січня 1959 р. почав функціонувати Європейський валютний союз, у якому продовжили співробітництво 17 країн, що входили в ЄПС.

Сучасний етап у розвитку Європейської валютної системи пов'язаний із створенням *Європейського валютного союзу нового типу* відповідно до "плану Ж. Делора", що був проголошений у 1989 р. Цим планом передбачалось заснування Європейського центрального банку для країн — членів Європейського союзу (ЄЄ) і заміна національних грошових одиниць єдиною валютою ЄС. Маастрихтською угодою 1998 р. були визначені критерії участі країн у валютному союзі та основні етапи його створення. У 1995 р. назва європейської валюти екю (EKU-European Currency Unit) була замінена на євро

(EURO). Обмінний курс евро, як і екю, визначається середньозваженим значенням курсів національних валют країн — членів Європейської валютної системи. У 1998 р. було створено Європейський центральний банк із штаб-квартирою у Франкфурті. 31 грудня 1998 р. були проголошені обмінні курси валют країн-учасниць до євро, що склалися на поточний момент і були жорстко зафіксовані для наступної конвертації. З 1 січня 1999 р. до "зони євро" увійшли 11 країн: Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція. З січня 2001 р. до Союзу приєдналась Греція. З 4 січня 1999 р. безготівкові розрахунки цих країн проводяться у євро, а з і січня 2002 р. почався паралельний обіг євро та національних валют. З 1 червня 2002 р. євро повністю замінило відповідні європейські валюти.

Передбачається, що введення євро сприятиме прискоренню економічного зростання в Західній Європі вже в середньостроковій перспективі: зникнуть трансакційні витрати обміну старих валют, що повинно збільшити частку внутрішньої європейської торгівлі; зросте мобільність робочої сили; посилиться конкуренція за рахунок більшої прозорості цін і витрат виробництва в різних країнах; європейська валюта стане конкурентом американському долару. Єдина валюта — символ об'єднаної Європи і гарантія незворотності процесу європейської інтеграції.

7.3. Валютний ринок та валютні операції

В економічній літературі наведені різні визначення валютного ринку, що уточнюють та доповнюють одне одного. Валютний ринок розглядається як розгалужена *система механізмів,* функціонування яких забезпечує купівлю та продаж національних грошових одиниць та іноземних валют з метою їх використання для обслуговування міжнародних розрахунків. *В операційному плані* валютний ринок визначається як

сукупність конверсійних і депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, що здійснюються між контрагентами. *В інфраструктурному контексті* валютні ринки — це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту і пропозиції.

Отже, ***валютний ринок*** *— це складова сфери обміну національної та міжнародної економіки, в якій здійснюється торгівля національними та наднаціональними грошовими одиницями, що обслуговують міжнародній платіжні операції.*

Функції валютних ринків пов'язані із забезпеченням своєчасності здійснення міжнародних розрахунків, страхуванням валютних ризиків; диверсифікацією валютних резервів банків, підприємств, держав; регулюванням валютних курсів.

Валютні ринки в сучасному розумінні сформувалися в XIX ст. Цьому сприяли розвиток міжнародних економічних зв'язків, світової валютної системи, банківських систем, удосконалення засобів зв'язку та інформації. *Суб'єктами валютного ринку* виступають продавці валюти, її покупці та посередники, а саме:

1) *комерційні банки.* Більшість валютних операцій здійснюється через банки, які виконують на договірній основі доручення іноземних банків — кореспондентів. Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими девізними або валютними. Найбільший вплив на світових валютних ринках мають такі банки, як Deutsche Bank, Barclays Bank, Union Bank of Switzerland, Citibank, Chase Manhattan Bank, Standard Chartered Bank та ін.;

2) *фірми,* що здійснюють *зовнішньоторговельні операції.* Вони як правило не мають прямого доступу на валютний ринок і проводять валютні операції через комерційні банки;

3) *компанії,* що здійснюють закордонне *вкладання активів,* наприклад Investment Funds, Money Market Funds, International Corporations;

4) *центральні банки* — управляють валютними резервами, проводять валютні операції, впливають на рівень обмінного курсу, регулюють рівень відсоткових ставок за депозитами в

національній валюті. Найбільш впливовими вважаються Федеральна Резервна Система США (FED), Бундесбанк (Німеччина) і Bank of England (Великобританія);

5) *приватні особи* — здійснюють широкий спектр неторговельних операцій, пов'язаних із закордонним туризмом, переказом заробітної плати, пенсій, гонорарів, купівлею і продажем наявної валюти;

6) *валютні біржі та брокерські фірми* — зводять покупців та продавців іноземної валюти і здійснюють між ними валютні операції.

Валютні ринки класифікуються за різними ***ознаками.*** Так, *за видом операцій* розрізняють світовий ринок депозитних операцій та конверсійних операцій. *Залежно від терміну операції* прийнято виділяти ринки спот (з поставкою валюти протягом 48 годин) та ринки термінових угод (поставка валюти на певних умовах, відмінних від спот).

За територіальною ознакою розрізняють світовий, регіональні, національні ринки. До провідних регіональних ринків належать: європейський, південноамериканський, далекосхідний. В них виділяються такі міжнародні валютно-фінансові центри, як Лондон, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Париж, Нью-Йорк, Токіо, Сінгапур. На світових валютних ринках банки проводять операції з ключовими валютами (американський долар, евро, ієна та ін.), які широко використовуються у світовому платіжному обігу.

Визначення валютного курсу як ціни грошей значною мірою відбувається під впливом попиту і пропозиції валют на міжнародних валютних ринках. На рис. 7.1 крива D_0 відображає попит на євро. Обсяг попиту на євро збільшується в міру зниження валютного курсу євро. Крива пропонування S демонструє закономірність, за якою підвищення валютного курсу євро впливає на зростання обсягу пропозиції євро. Рівноважний валютний курс відповідає точці перетину кривих попиту та пропозиції (точка *A).*

Під впливом таких факторів, як рівень відносних цін, тарифів і квот, продуктивність ресурсівтощо, відбувається зсув

кривих попиту і пропозиції праворуч або ліворуч з відповідним переміщенням точки рівноваги.

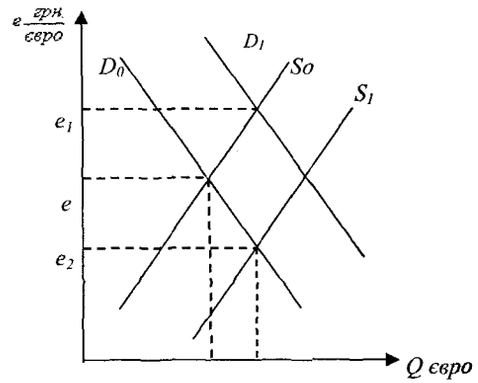

Рис. 7.1. Валютний ринок:
S — пропозиція валюти;
D — попит на валюту;
є — номінальній валютний курс (ціна валюти);
Q — кількість валюти

Основні терміни та поняття

Валютна система
Валютний курс
Конвертованість валюти
Система золотого стандарту
Бреттон-Вудська валютна система
Ямайська валютна система
Європейська валютна система
Валютний ринок
Валютна операція

Контрольні та дискусійні питання

1. Що являє собою міжнародна валютна система? Які її основні елементи ?

2. Дайте характеристику основних етапів еволюції світової валютної системи.

3. Що таке валютний курс? Які основні фактори його визначають?

4. Охарактеризуйте основні види валютних операцій.

5. Дайте порівняльну характеристику видів та механізмів валютної політики.

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

1. Державно-правова форма валютних відносин.

2. Ціна грошової одиниці однієї країни, що виражена в грошових одиницях іншої країни.

3. Здатність валюти даної країни вільно обмінюватися на валюти інших країн за діючим курсом.

4. Договірно-правова форма організації валютних відносин між групою країн.

5. Ринок негайної поставки валюти протягом двох робочих днів.

6. Форма безготівкових розрахунків між банками шляхом заліку взаємних зобов'язань та вимог.

7. Розгалужена система механізмів, функціонування якої має забезпечити купівлю та продаж національних грошових одиниць та іноземної валюти з метою їх використання для обслуговування міжнародних платежів.

8. Відображення ціни одиниці іноземної валюти через національну валюту.

9. Відображення цін одиниці національної валюти через іноземну-

10. Контракти агентів валютного ринку по купівлі, продажу, розрахунках та надаванню позики валюти на конкретних умовах (розмір, обмінний курс, відсоткова ставка, період) з виконанням на визначену дату.

11. Операції між агентами валютного ринку з обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату.

12. Короткострокові (від 1 дня до 1 року) операції щодо розміщення грошових коштів в іноземних валютах під визначений відсоток з метою одержання прибутку.

13. Валютні операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок.

14. Валютні операції щодо обміну валюти за узгодженим курсом, відмінним від спот.

15. Термінові валютні операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.

Поняття:

ф'ючерсні валютні операції;
конверсійні валютні операції;
арбітражні валютні операції;
депозитні валютні операції;
форвардні валютні операції;
пряме котирування валюти;
зворотне котирування валюти;
валютна система;
регіональна валютна система;
валютний курс;
конвертованість валюти;
ринок спот;
валютний ринок;
кліринг;
валютна операція.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Валютна система являє собою:

а) розгалужену систему механізмів, функціонування яких має забезпечувати купівлю й продаж національних грошових одиниць та іноземних валют з метою їх використання для обслуговування міжнародних платежів;

б) державно-правову форму організації валютних відносин у міжнародній економіці;

в) здатність національної валюти вільно обмінюватися на валюти інших за діючими курсами.

2. Яка система була історично першою в процесі еволюції світової валютної системи?

а) Ямайська валютна система;
б) система Золотого стандарту;
в) Бреттон-Вудська валютна система.

3. Яка валютна система діє нині?

а) Ямайська валютна система;
б) система Золотого стандарту;
в) Бреттон-Вудська валютна система.

4. Вкажіть неправильне положення. У системі Золотого стандарту передбачалась:

а) фіксація золотого вмісту національних валют;
б) заборона вільної приватної купівлі-продажу золота;
в) безпосередня конвертованість національної валюти в золото;
г) наявність фіксованих валютних курсів.

5. Вкажіть неправильне положення. Для Бреттон-Вудської валютної системи характерно таке:

а) використання принципу фіксованих валютних курсів;
б) повна демонетизація золота у сфері валютних відносин;
в) використання принципу плаваючих курсів;
г) перетворення СДР у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків та платежів.

6. Зростання експорту товарів і послуг країни:

а) сприяє зростанню курсу національної валюти;
б) сприяє зниженню курсу національної валюти;
в) не впливає на курс національної валюти;
г) справляє невизначений вплив на курс національної валюти.

7. Зростання імпорту товарів і послуг країни:

а) сприяє зростанню курсу національної валюти;
б) сприяє зниженню курсу національної валюти;
в) не впливає на курс національної валюти;

г) справляє невизначений вплив на курс національної валюти.

8. Визначте вид валюти за роллю у розрахункових операціях:

а) іноземна валюта; б) конвертована валюта;
в) валюта клірингу; г) колективна валюта.

9. Пряме котирування валюти полягає в тому, що:

а) валютний курс відображає ціну одиниці національної валюти в іноземній;
б) валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти в національній валюті;
в) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання експорту;
г) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання імпорту.

10. Визначте види валютних курсів:

а) повні; б) номінальні;
в) форвардні; г) часткові.

1 і. Визначте види ринків за змістом операцій:

а) ринок операцій спот; б) регіональний ринок;
в) ринок депозитних операцій; г) ринок термінових угод;

12. Операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів — це:

а) депозитні валютні операції;
б) конверсійні валютні операції;
в) арбітражні валютні операції;
г) валютні операції спот.

13. Термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку й термін — це:

а) опціонні угоди;
б) валютні операції;
в) ф'ючерсні валютні операції;
г) форвардні валютні операції.

14. Конвертованість валюти — це:

а) ціна валюти однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни;

б) здатність валюти даної країни вільно обмінюватись на валюти інших країн за діючим курсом;

в) наявність валюти даної країни в іноземних банках;

г) наявність іноземної валюти в банках інших країн.

15. СДР використовується:

а) в системі золотого стандарту;

б) в Бреттон-Вудській валютній системі;

в) в Європейській валютній системі;

г) в Ямайській валютній системі.

16. До Європейського валютного союзу входять країни:

а) Іспанія; б) Норвегія;

в) Данія; г) Бельгія.

17. Створення Європейського центрального банку передбачено:

а) планом Маршалла; б) планом Делора;

в) планом Ширака; г) планом Берлусконі.

18. Євро повністю замінило національні валюти держав європейського валютного союзу з:

а) 1.01.1999; б) 1.04.2000;

в) 1.08.2001; г) 1.06.2002.

19. "Плаваючі" валютні курси передбачалися в:

а) системі золотого стандарту;

б) Бреттон-Вудській системі;

в) Ямайській системі;

г) усіх названих вище системах.

20. Фіксовані валютні курси передбачалися в

а) системі золотого стандарту;

б) Бреттон-Вудській системі;

в) Ямайській системі;

г) усіх названих вище системах.

21. Бреттон-Вудська валютна система була започаткована у:

а) 1976 р.; б) 1944 р.; в) 1925 р.

22. Ямайська валютна система була започаткована у:

а) 1976 р.; б) 1944 р.; в) 1925 р.

23. В "зону євро" не увійшли такі країни — члени Європейського Союзу:

а) Великобританія; б) Данія;

в) Швеція; г) Португалія;

24. Операції, що об'єднують купівлю-продаж на умовах термінової поставки з одночасною контругодою на конкретний термін з тими самими валютами, називаються:

а) операції спот; б) опціонні угоди;

в) операції своп; г) ф'ючерсні операції.

25. Повна демонетизація золота відбувається в:

а) Ямайській валютній системі;

б)системі золотого стандарту;

в) Бреттон-Вудській валютній системі;

г) усіх названих вище системах.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Валютна система являє собою державно-правову форму організації валютних відносин.

2. В Бреттон-Вудській валютній системі була заборонена вільна приватна купівля-продаж золота.

3. Конвертованість валюти — це її здатність до вільного обміну на іншій валюти.

4. Номінальний валютний курс визначається як відносна ціна двох валют.

5. Пряме котирування передбачає відображення ціни одиниці іноземної валюти через національну валюту.

6. Комерційні банки належать до суб'єктів валютного ринку.

7. Політичний фактор впливає на валютний курс.

8. Стан платіжного балансу не впливає на валютний курс.

9. Євро введена в обіг з 1 червня 2002 р.

10. Арбітражні операції — це поточні конверсійні операції, що передбачають поставку валюти на другий робочий день з дня укладення угоди.

11. За емітентом виділяється конвертована і неконвертована угоди.

12. За змістом розрізняють операції спот та термінові угоди.

13. Рівень відсоткових ставок не впливає на валютний курс.

14. Центральні банки не є суб'єктами валютного ринку.

Вправа 4. *Виконайте завдання.*

1. Рівень цін 2000 р. береться за 100. Тоді в 2005 р. рівень цін в Італії відносно базового дорівнює 406, а в США — 200.

1.1.Визначте, яким був індекс валютного курсу для 2005 р., виходячи з теорії паритету купівельної спроможності.

1.2 Фактично в 2000 р. індекс валютного курсу дорівнював 292. Подорожчала чи подешевшала в реальному вираженні італійська ліра?

2. Золотий вміст 1 французького франка становить 0, 16 г, а угорського форинта — 0, 757 г. Визначте фактичний курс французького франка до угорського форинта:

а) 0, 23;
б) 4, 73;
в) 0, 92;
г) 0, 59.

3. Американська фірма продає в Німеччину верстат, ціна якого становить 10 тис. євро. Припустимо, що спочатку обмінний курс дорівнював 0,90 євро за 1 дол., а надалі курс долара відносно євро знизився до 0,7 євро за 1 дол. Визначте величину валютної премії в результаті зниження курсу долара при незмінній ціні верстата.

4. За даними попередньої задачі визначте додатковий прибуток американського експортера при зниженні ціни верстата до 9500 євро.

5. Розрахуйте середній крос-курс фунта стерлінгів до євро, якщо:

GBR\USD= 1,6000,
USD\EUR - 0, 9000.

ГЛАВА 8. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

План

8.1. Платіжний баланс: структура та напрями оптимізації.
8.2. Міжнародні розрахунки.

Література

1. *Гальчинський А.С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 1996. — С 21-38.

2. *Кругман П., Обстфельд М.* Международная экономика. Теория и політика: Пер. с англ.- М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997.— С. 124-146.

3. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей. — М.: Прогресс, 1992. - С. 450-523.

4. *Міжнародні* валютно-кредитні відносини /За ред. А.С. Філіпенка. - К.: Либідь, 1997. - С. 3-35.

5. *Пискунов Д.Ю.* Теория и практика валютного дилинга. - М., 1996. - С. 3-42.

6. *Справочник* экономиста-международника. — К.: Политиздат Украины, 1990.— С. 6-25.

7. *Фишер С, Дорнбуш Р., Шмалензи Р.* Экономика. — М.: Дело, 1993. - С. 180-215.

8. *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання: Навч. посіб. - К.: Знання, 1999. - С. 6-85.

8.1. Платіжний баланс: структура та напрями оптимізації

***Платіжний баланс** — це система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються громадянами, фірмами та державними установами окремої країни за певнім період часу (як правило, за один рік).*

Платіжний баланс має дві частини — дебет та кредит (табл. 8.1). До *дебету* належать операції, внаслідок яких у країни з'являються платіжні зобов'язання щодо інших держав. До *кредиту* належать операції, в результаті яких з'являються платіжні зобов'язання інших держав щодо певної країни.

Таблиця 8.1

Структура платіжного балансу країни, млн у. о.

X° з/п	Рахунки платіжного балансу	Кредит	Дебет
	Рахунок поточних операцій		
1	Товарний експорт	+250	
2	Товарний імпорт		-400
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		-150
4	Експорт послуг	+70	
5	Імпорт послуг		-80
6	Сальдо балансу товарів та послуг		-160
7	Чисті доходи від інвестицій	+10	
8	Чисті грошові перекази		-10
9	Сальдо рахунку поточних операцій		-160
	Рахунок руху капіталу		
10	Притік капіталу	+200	
11	Відтік капіталу		-50
12	Сальдо рахунку руху капіталу	+150	
.,	Сальдо рахунків поточних операцій і руху капіталу		-10
14	**Рахунок офіційних резервів**	+10	

В агрегованому вигляді платіжний баланс складається з таких категорій *операцій та рахунків:*

I. *Рахунок товарів та послуг* — відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг і визначає товарний торговельний баланс та баланс торгівлі товарами та послугами.

II. *Рахунок односторонніх трансфертів* — відображає трансферти за кордон та із-за кордону.

Операції категорій I і **II** становлять поточний платіжний баланс або ***баланс поточних операції (БПО).***

III. *Рахунок довгострокових операцій з капіталом.*

IV. *Рахунок короткострокових операцій з приватним капіталом.*

Операції категорій **III** та IV становлять ***баланс руху капіталів (БРК),*** оскільки вони спричинюють рух фінансових активів.

Операції категорій I, **II, III** належать до балансу руху поточних коштів та довгострокового капіталу, який називають ***базовим основним платіжним балансом.***

Операції категорій I, **II, III,** IV разом являють собою ***загальний платіжний баланс (ПБ)***.

V. *Рахунок короткострокових операцій з офіційним (державним) капіталом* відображає офіційні резервні операції і є ***балансом офіційних резервів (БОР).***

Взаємозв'язок між окремими складовими платіжного балансу можна записати у вигляді формул:

$$БПО+БРК+СП+БОР=0, \quad (8.1)$$

де СП — статистична похибка.

Виходячи з цієї рівності,

$$БПО+БРК+СП=БОР. \quad (8.2)$$

У спрощеному вигляді, якщо BnO=NX, **BPK=S-I,** то **NX=S-I.**

Рівновага платіжного балансу має місце, коли надходження та витрати збалансовані і офіційні резерви не змінюють своєї величини.

Розрізняють п'ять основних джерел *нергвноваги* платіжного балансу:

1) сезонна та випадкова нерівновага;
2) циклічна нерівновага;
3) структурна нерівновага;

4) дестабілізуючі валютні спекуляції та відтік капіталу;

5) неадекватний економічній ситуації валютний курс.

Перевищення надходжень з-за кордону над платежами за кордон становить *позитивне сальдо* платіжного балансу і приводить до зростання курсу національної валюти. Перевищення платежів за кордон над надходженнями становить *дефіцит* платіжного балансу і призводить до падіння курсу національної валюти. Скорочення офіційних резервів показує величину дефіциту платіжного балансу, а їх зростання — величину активного сальдо платіжного балансу (див. табл. 8.1).

Платіжний баланс не може залишитися в стані нерівноваги протягом невизначеного часу. Тому поява досить стійкого платіжного дефіциту змушує уряд відповідної країни здійснювати інтервенцію в економіку. Масштаби, час та інструменти такої інтервенції залежать від величини дефіциту та його характеру.

У короткотерміновому плані країна може компенсувати дефіцит платіжного балансу за рахунок офіційних резервів. Це найбільш простий шлях. Якщо ж резервів недостатньо або через певні умови уряд не хоче користуватися ними, тоді досягти рівноваги платіжного балансу можна за рахунок залучення короткотермінового капіталу в країну.

Ситуація ускладнюється тоді, коли дефіцит платіжного балансу не можна подолати за рахунок використання зовнішніх джерел фінансових коштів. У цьому випадку уряд може вдатися до одного з таких засобів:

1) провести дефляційну політику, спрямовану на зменшення цін та доходів порівняно з іншими кранами;

2) девальвувати національну валюту;

3) запровадити валютний контроль та обмеження на валютні операції.

Перші два шляхи реалізуються на суто ринкових засадах через зміни в таких економічних параметрах, як доходи, ціни, валютні курси, пропозиція грошей, відсоткові ставки тощо. Але це зовсім не означає, що держава не вживає певних заходів, навпаки, ефективність відновлення рівноваги платіжного балансу на ринкових засадах залежить від "проринкової" фіскальної та грошово-кредитної політики. У протилежному випадку урядова політика вступатиме в суперечність із дією ринкового механізму, посилюючи тим самим дефіцит платіжного балансу.

Неринкові методи відновлення рівноваги платіжного балансу полягають у запровадженні державного регулювання економічних процесів, яке по суті заміщує дію ринкового механізму. Таке відновлення не можна вважати повноцінним, оскільки хоча симптоми нерівноваги й усуваються, проте глибинні причини дефіциту не зникають, а нерівновага просто набуває прихованої форми. Така ситуація складається внаслідок широкого використання імпортних квот та валютних обмежень, інших заходів деструктивного характеру.

Ринкове відновлення рівноваги може здійснюватися двома шляхами залежно від режиму валютного курсу. Якщо запроваджується *фіксований* валютний курс (в тій чи іншій формі), то відновлення рівноваги відбувається безпосередньо за позиціями платіжного балансу. За *плаваючого* валютного курсу рівновага відновлюється на валютному ринку, а валютний курс змінюється доти, доки не вирівнюються попит і пропозиція іноземної валюти в межах поточних і довгострокових капітальних трансфертів.

У цьому зв'язку слід зазначити, що в економічній теорії сформульовано п'ять можливих шляхів досягнення рівноваги платіжного балансу.

1 *Фінансування* загального платіжного дефіциту без зміни валютного курсу чи стану національної економіки:

а) якщо дефіцит має тимчасовий характер, то уряд може скористатися офіційними резервами, утримуючись тим самим від впливу на пропозицію грошей. Коли сальдо платіжного балансу стане позитивним, то обсяг резервів поновлюється;

б) "дефіцит без сліз", якщо валюта країни є ключовою в певній валютній системі. У цьому випадку країна має більше можливостей утримуватися від коригуючих дій за наявності дефіциту платіжного балансу.

2. Запровадження *валютного контролю* в тих чи інших формах. Так, уряд може ввести обмеження на придбання резидентами іноземної валюти та її використання, підтримуючи офіційний фіксований валютний курс, або проводити політику множинного валютного курсу тощо.

3. Запровадження (збереження) режиму *плаваючого* валютного курсу. У цьому випадку національна валюта знецінюється доти, доки на валютному ринку не відновлюється рівновага.

4. Установлення режиму *фіксованого* курсу. Цей шлях вважається "класичними ліками від платіжного дисбалансу" і полягає в тому, щоб привести національну економіку у відповідність до фіксованого курсу. Якщо ж нерезиденти і надалі не хочуть накопичувати національну валюту, то уряд за рахунок офіційних резервів скорочує пропозицію грошей, знижує ціни, доходи та заробітну плату доти, доки попит і пропозиція іноземної валюти на ринку не встановиться на певному заздалегідь визначеному рівні.

5. Політика валютного *компромісу.* У даному випадку комбінуються елементи варіантів 3 та 4, причому валютний курс використовується як інструмент стабілізації тільки частково:

а) змінний паритет (система типу Бретон-Вудської) ? у цьому випадку країна підтримує фіксований валютний курс (варіант 4) доти, доки це можна робити за рахунок незначних змін у національній економіці, а коли такі можливості вичерпуються, то національна валюта девальвується, а валютний курс встановлюється на новому рівні;

б) кероване плавання валюти: уряд змінює валютний курс доти, доки не досягається нова рівновага.

В основі розрахунку платіжного балансу лежить концепція балансу *потоків* платежів. Якщо ж розрахувати суми закордонних активів держави та її міжнародних зобов'язань на *певну дату,* то отримаємо *баланс міжнародної заборгованості* даної країни, який ще називають міжнародною інвестиційною позицією. Якщо активи перевищують зобов'язання, то країна є

нетто-інвестором (або кредитором). У протилежному випадку країна вважається нетто-боржником.

8.2. Міжнародні розрахунки

Міжнародні розрахунки *являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.*

В основі міжнародних розрахунків лежить рух товарно-розпорядчих документів і операційне оформлення платежів за укладеними зовнішньоекономічними угодами. *Валютно-фінансові умови* складаються з таких основних елементів: валюта ціни, валюта платежу, умови платежу, засоби платежу, форми розрахунків; банки, які обслуговують міжнародні розрахунки.

Валютою ціни називається валюта, в якій виражена ціна товару за укладеною зовнішньоторговельною угодою або сума наданої міжнародної позички.

Валюта платежу — це валюта, за допомогою якої здійснюються розрахунки або повертаються позички та борги.

До *умов платежу* належать готівкові платежі чи платежі з відстрочкою, на умовах кредиту, використання клірингових розрахунків, валютних застережень, фінансові гарантії тощо.

Основні *форми міжнародних розрахунків:*

- акредитив;
- інкасо;
- аванси;
- відкритий рахунок.

Акредитивом називається зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів, наведених у акредитиві.

У розрахунках за зовнішньоторговельними операціями використовують документарні акредитиви, платежі за якими

здійснюються після подання до банку комерційних документів: рахунку-фактури, транспортних і страхових документів, сертифікатів тощо.

Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується "Уніфікованими правилами та звичаями акредитивів" (Uniform Customs and Practice for Documentary Credit — UCPDC), розробленими Міжнародною торговельною палатою, до яких приєднались понад 160 країн світу.

Експортер та імпортер укладають між собою угоду, в якій вказують, що розрахунки буде здійснено у формі документарного акредитива. У контракті зазначені банк-емітент, який відкриває акредитив; авізуючий банк, що сповіщає експортеру про відкриття акредитива, та виконуючий банк — банк, який наведено в акредитиві як платника експортеру певної суми коштів проти документів, передбачених акредитивом.

Після підписання контракту експортер повідомляє імпортерові про готовність відвантажити товар. Імпортер подає своєму банку заяву на відкриття акредитива. Після цього банк-емітент направляє акредитив іноземному банку, що обслуговує експортера (авізуючий банк), який перевіряє його достовірність і сповіщає експортеру про відкриття та умови акредитива. Експортер перевіряє відповідність умов акредитива платіжним умовам укладеної угоди та відвантажує товар, а потім передає транспортні та інші документи, передбачені умовами акредитива, у свій банк. Банк експортера перевіряє перелік документів, правильність їх оформлення і пересилає банку-емітенту для оплати або акценту. В супровідному листі зазначається порядок зарахування виручки на рахунок експортера. Після одержання та перевірки документів банк-емітент здійснює платіж банку експортера. На суму платежу дебетується рахунок імпортера, а банк експортера зараховує відповідні кошти на рахунок експортера. Тільки після цього імпортер одержує від банку-емітента всі комерційні документи і стає власником товару.

На практиці можуть використовуватись різні види документарних акредитивів: відкличні та безвідкличні, підтверджені та непідтверджені; перевідні; відновлювальні, компенсаційні.

Поширеною формою розрахунків є інкасовані операції. *Інкасо* — це доручення експортера своєму банку одержати від імпортера (платника, боржника) певну суму коштів або підтвердження того, що ця сума буде сплачена в обумовлені терміни.

Використання інкасо регулюється "Уніфікованими правилами з інкасо", розробленими Міжнародною торговельною палатою. Розрізнюють чисте та документарне інкасо. *Чисте* інкасо здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу. *Документарне* інкасо — це інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.

За схемою організації інкасової операції експортер та імпортер укладають угоду, в якій визначаються банки, уповноважені здійснювати розрахунки. Потім експортер здійснює відвантаження товару і одержує транспортні документи. Далі експортер готує необхідні документи (рахунки, фінансові документи тощо) і разом з інкасовим дорученням передає своєму банку. Банк-ремітент, якому доручено здійснення інкасо, після перевірки наданих документів, відправляє їх разом з дорученням банку-кореспонденту країни імпортера. Інкасуючий банк після одержання інкасового доручення та інших документів подає їх імпортеру (платнику) для перевірки та одержання платежу. Банк країни імпортера надсилає повідомлення платнику про одержання інкасового доручення та прохання здійснити платіж. Документи видаються платнику проти платежу. Банк імпортера одержує платіж від імпортера. Інкасуючий банк переводить відповідну суму банку-ремітенту. Банк-ремітент після одержання переводу зараховує суму виручки на рахунок експортера.

Недоліками використання інкасової форми розрахунків можуть бути досить тривалий період до моменту одержання

платежу, а також неврегульованість деяких питань валютного законодавства в окремих країнах.

Банківський переказ є розрахунковою банківською операцією, яка здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому. Здійснення банківського переказу включає такі операції:

1) передача експортером необхідних документів імпортеру;

2) виставлення імпортером платіжного доручення в банк, що його обслуговує (банк імпортера);

3) списання коштів з рахунка покупця і зарахування їх на рахунок Лоро-11 банку експортера;

4) повідомлення банку експортера або здійснення розрахункової операції;

5) списання коштів з рахунка Лоро-І банку імпортера та зарахування їх на рахунок експортера;

6) повідомлення експортера про зарахування на його рахунок відповідної суми коштів.

Інколи в міжнародних розрахунках використовується *чекова форма*. Чек є безумовним наказом банку-платнику від імені особи, що видала чек, сплатити власникові чека певну суму. Розрізняють *іменні* та *ордерні* чеки.

Вексельна форма розрахунків характеризується використанням простих або переказних векселів. *Простий* вексель — це зобов'язання однієї особи (векселедавця) здійснити платіж певної суми коштів іншій особі (векселеутримувачу) у визначений термін і у визначеному місці. *Переказний* вексель є розпорядженням однієї особи (трасанта) іншій (трасату) сплатити у визначений термін певну суму коштів третій особі — ремітенту.

Основні терміни та поняття

Міжнародні розрахунки.
Акредитив
Інкасо

Банківський переказ
Чек
Простий вексель
Переказний вексель
Чисте інкасо
Документарне інкасо
Платіжний баланс
Валютна політика
Варіанти валютної стратегії

Контрольні та дискусійні питання

1. Що таке міжнародні розрахунки? Наведіть приклади.

2. Назвіть основні рахунки платіжного балансу і визначте порядок їх формування.

3. Дайте порівняльну характеристику видів та механізмів валютної політики.

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне поняття.*

1. Система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.

2. Валюта, в якій виражена ціна товару за укладеною зовнішньоторговельною угодою або сума наданої міжнародної позички.

3. Валюта, за допомогою якої здійснюються розрахунки або повертаються позички та борги.

4. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банком у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів.

5. Інкасо, що здійснюється на підставі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу.

6. Інкасо фінансових документів, що супроводжується комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.

7. Розрахункова банківська операція, яка здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому.

8. Зобов'язання однієї особи (векселедавця) здійснити платіж певної суми коштів інший особі (векселеутримувачу) у визначений термін і у визначеному місці.

9. Розпорядження однієї особи (трасанта) іншій (трасату) сплатити у визначений термін певну суму коштів третій особі — ремітенту.

10. Співвідношення між усіма доходами країни, які вона отримує від іноземних держав, і всіма її платежами, які здійснює іноземним державам.

11. Різниця вартісних обсягів експорту та імпорту.

12. Відплив вартості за кордон, за яким повинен слідувати компенсуючий приплив платежів у дану країну.

13. Приплив вартостей, за які резидент країни повинен здійснити платежі за кордон.

14. Усе, що має грошовому вартість і є власністю фірми або окремої особи.

15. Грошове зобов'язання фірми або окремої особи.

Поняття:

активи;
пасиви;
міжнародні розрахунки;
акредитив;
валютна ціна;
валюта платежу;
чисте інкасо;
документарне інкасо;
банківський переказ;
простий вексель;
переказний вексель;
платіжний баланс;
торговельний баланс;
дебет;
кредит.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Рахунки "лоро" являють собою:

а) рахунки іноземних банків у даному банку;
б) рахунки даного банку в іноземних банках;
в) рахунки, відкриті для колективних валют;
г) рахунки, відкриті для міжнародних організацій.

2. Рахунки "ностро" являють собою:

а) рахунки іноземних банків у даному банку;
б) рахунки даного банку в іноземних банках;
в) рахунки, відкриті для колективних валют;
г) рахунки, відкриті для міжнародних організацій.

3. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну називається:

а)акредитивом;
б) інкасо;
в) авансом;
г) відкритим рахунком.

4. **Доручення експортера своєму банку одержати від імпортера (платника, боржника) певну суму коштів або підтвердження того, що ця сума буде сплачена в обумовлені терміни, називається:**

а)акредитивом;
б) інкасо;
в)авансом;
г) відкритим рахунком.

5. Розрахункова банківська операція, яка здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому, називається:

а) простим векселем;
б) банківським переказом;
в) акредитивом;
г) інкасо.

6. Зобов'язання однієї особи (векселедавця) здійснити платіж певної суми коштів іншій особі (векселеутримувачу) у визначений термін у визначеному місці називається:

а) іменним чеком;
б) ордерним чеком;
в) простим векселем;
г) переказним векселем.

7. Розпорядження однієї особи (трасанта) іншій (трасату) сплатити у визначений термін певну суму коштів третій особі (ремітенту) називається:

а) простим векселем;
б) банківським переказом;
в)акредитивом;
г) інкасо.

8. Безумовний наказ банку-платнику сплатити власникові документа певну суму:

а) акредитив;
б) вексель;
в) інкасо;
г) чек.

9. Переважна більшість платежів за банківськими переказами здійснюється через систему, що називається:

а) CEFTA;
б) SWIFT;
в) UMC;
г) GREA.

10. Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується документом, що має абревіатуру:

а) SWIFT;
б) SDR;
в) CEFTA;
г) UCPDC.

11. Усе, що має грошову вартість і є власністю фірми або окремої особи, називається:

а) дебет;
б) кредит;
в) актив;
г) пасив.

12. Грошові зобов'язання, заборгованість фірми або окремої особи має назву:

а) дебет;
б) кредит;
в) актив;
г) пасив.

13. Відплив вартостей, за яким повинен слідувати компенсуючий приплив платежів у дану країну, називається:

а) дебет;
б) кредит;
в) актив;
г) пасив.

14. Позитивне сальдо платіжного балансу;

а) призводить до зростання курсу національної валюти;
б) призводить до падіння курсу національної валюти;
в) не впливає на курс національної валюти;
г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

15. Від'ємне сальдо платіжного балансу:

а) призводить до зростання курсу національної валюти;
б) призводить до падіння курсу національної валюти;
в) не впливає на курс національної валюти;
г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

16. Сальдо балансу зовнішньої торгівлі враховує:

а) товарний експорт;
б) товарний імпорт;
в) експорт послуг;
г) імпорт послуг.

17. Сальдо балансу товарів та послуг враховує:
а) експорт послуг;
б) імпорт послуг;
в) товарний імпорт;
г) чисті грошові перекази.

18. Сальдо балансу поточних операцій враховує:
а) чисті доходи від інвестицій;
б) приплив капіталу;
в) відплив капіталу;
г) офіційні резерви.

19. Сальдо балансу руху капіталу враховує:
а) відплив капіталу;
, б) офіційні резерви;
в) чисті грошові перекази;
г) експорт послуг.

20. Скорочення офіційних резервів:
а) показує масштаби дефіциту платіжного балансу;
б) показує масштаби профіциту платіжного балансу;
в) не визначає стан платіжного балансу;
г) неоднозначно характеризує стан платіжного балансу.

21. Зростання офіційних резервів:
а) показує масштаби дефіциту платіжного балансу;
б) показує масштаби профіциту платіжного балансу;
в) не визначає стан платіжного балансу;
г) неоднозначно характеризує стан платіжного балансу.

22. Резидентом даної країни є людина, яка має:
а) громадянство цієї країни;
б) паспортний статус країни;
в) основне місце проживання в даній країні;
г) усе вищеназване.

23. До економічних операцій, що належать до класу "кредит", можна віднести:
а) експорт громадянських товарів;

б) імпорт громадянських товарів;
в) експорт послуг;
г) короткострокові позики у іноземних урядів.

24. До економічних операцій, що належать до класу "дебет", можна віднести:
а) експорт громадянських товарів;
б) імпорт громадянських товарів;
в) експорт послуг;
г) короткострокові позики у іноземних урядів.

Вправа 4. *Виконайте завдання.*

1. Дайте оцінку впливу міжнародних операцій країни *S* на її внутрішню економіку за такими даними її платіжного балансу (в умовних одиницях).

№	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+40
2	Товарний імпорт	^30
3	Експорт послуг	+15
4	Імпорт послуг	*ЛХі*
5	Чисті доходи від інвестицій	-5
6	Чисті грошові перекази	+10
7	Імпорт капіталу	+10
8	Експорт капіталу	**;40**

' 2. Дайте оцінку впливу міжнародних операцій країни *S* на її внутрішню економіку за такими даними її платіжного балансу (в умовних одиницях).

№	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+120
2	Товарний імпорт	^90
3	Експорт послуг	+45
4	Імпорт послуг	^30
5	Чисті доходи від інвестицій	-L5
6	Чисті грошові перекази	+30
7	Імпорт капіталу	+30
8	Експорт капіталу	-120

3. Дайте відповіді на запитання на підставі даних платіжного балансу умовної країни 5за 1999 р. (у млрд дол.)- Наведіть розрахунки.

а) Яка величина торговельного балансу?

б) Яка величина балансу поточних операцій? ,•;

в) Яка величина балансу руху капіталів? .»р

г) Яке сальдо балансу офіційних розрахунків в 5?

№	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+80
2	Товарний імпорт	-60
3	Чисті трансфери	+20
4	Імпорт послуг	+30
5	Чисті доходи від інвестицій	-10
6	Імпорт капіталу	+20
7	Експорт капіталу	-80

4. Виконайте відповідні розрахунки і заповніть позиції кредиту та дебету в пунктах 3, 6, 9, 12, 13, 14.

	Рахунки платіжного балансу	Кредит	Дебет
1 2	Товарний експорт Товарний імпорт	+251	
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		
4 5	Експорт послуг Імпорт послуг	+70	-72
6	Сальдо балансу товарів та послуг		
7 8	Чисті доходи від інвестицій Чисті грошові перекази	+14	-14
9	Сальдо балансу поточних операцій		
10 11	*Рахунок руху капіталу* Приплив капіталу Відплив капіталу	+180	-74
12	Баланс руху капіталу		
13	Баланс за поточними операціями і рухом капіталів		
14	Офіційні резерви		

5. На підставі даних платіжного балансу (у млн дол. США) визначте сальдо руху товарів та послуг.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Товари загального призначення	14760	16824
Товари для переробки	65	681
Ремонтні роботи	75	8
Послуги		
Транспорт: залізничний морський повітряний інший	 85 661 133 1015	 51 137 31 25
Подорожі	175	141
Будівельні послуги	26	163
Фінансові послуги	186	215
Послуги зв'язку	74	76
Інші послуги	392	699

6. На підставі даних платіжного балансу (у млн дол. США) визначте сальдо рахунку поточних операцій.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Сальдо балансу товарів та послуг	5201	
Доходи	56	400
Поточні трансферти	583	36

7. На підставі даних платіжного балансу (у млн дол. США) визначте сальдо руху капіталів.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Капітальні трансферти	106	9
Прямі інвестиції	159	8
Середньо- та довгострокові кредити	1109	404
Короткостроковий капітал	3484	3169
Взаємна заборгованість підприємств	2804	465
Зміна залишків на кореспондентських рахунках	680	731

ГЛАВА 9. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

План

9.1. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку.
9.3. Економічна інтеграція: сутність, напрями та наслідки.
9.3. Інтеграція України до світового господарства.

Література

1. *Бобина М.* Стратегические альянсы в глобальной экономике. // Мировая экономика и международные отношения. - 2001.- №11.-С107.

2. *Воронов К.* Пятое расширенное ЕС: судьбоносный выбор // Мировая экономика и международные отношения. — 2001.-М 9.- С. 64.

3. *Глобализация* и Россия (Круглый стол) // Мировая экономика и международные отношения. — 2002.™ № 9.— С. 3-25.

4. *Евстигнеев В.* Финансовая глобализация — явление и методологический инструмент // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 3. — С. 75.

5. *Киреев АЛ.* Международная экономика. В 2-х ч. Учеб. пособие для вузов. Ч. I. — М.: Международные отношения, 2001. - С. 379-387.

6. *Кондратьев В.* Макроэкономические проблемы конкурентоспособности России // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 3. — С. 54, 60.

7. *Кузнецов В.* Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 3. — С. 614-619.

8. *Литвинова О.Н., Пилипенко А.Н.* Процессы глобализации и проблемы вхождения Украины в мировое хозяйство. Проблеми теорії та практики економічної політики України на сучасному етапі: збірник наукових праць. Вип. 1. — Дніпропетровськ, 2003. - С 135-138.

9. *Степанов О.М.* Тенденції світових торгових перевезень // Економіка і прогнозування. — 2002. — № 3. — С. 13.

10. *Тарасевич В.Н.* Очерки теории переходной экономики. - К.: Наук, думка, 2001. - С. 71.

11. *Шишков Ю.* Глобализация — враг или союзник развивающихся стран // Мировая экономика и международные отношения. —2003. — № 4. — С.4.

9Л. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку

У другій половині XX ст. у світовому розвитку набули зрілості процеси, які здійснили величезний перетворювальний вплив на всі сфери життя сучасного суспільства. Серед них — створення на базі новітніх інформаційних технологій світової комп'ютерної мережі, виникнення нових транснаціональних недержавних утворень, нових суб'єктів господарської діяльності — ТНК і ТНБ.

Процеси планетарного масштабу, які суттєво інтенсифікували взаємні зв'язки людей, спільностей, держав, отримали назву ***глобальних.***

Вперше в наукове використання термін *глобалізація* ввів американський науковець Т. Левітт у 1983 р. З тих пір ця категорія отримала значне поширення в науковій літературі. Сама ж глобалізація як нова тенденція світового розвитку стала предметом численних дискусій, існування ***глобалізації*** як об'єктивної реальності не підлягає сумніву Вона відображає *формування транснаціонального, планетарного рівня міжнародної економіки з притаманними йому закономірностями.* Національні ж господарства вимушені пристосовуватись до

нових умов існування. *Зростаюча взаємозалежність країн і народів* розглядається як найважливіша риса глобалізації. Разом з тим однозначного визначення цього феномену немає, що пояснюється його новизною, складністю та суперечливістю.

Глобалізація є результатом функціонування сучасної міжнародної економіки та науково-технічної революції. *її об'єктивною основою є міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація виробництва.* Виникнувши в межах економічної сфери, процес глобалізації вийшов за її межі і чинить вплив на політику, ідеологію, культуру, сприймаючи, в свою чергу, зворотний вплив цих сфер. Тому глобалізація як якісно нове явище включає процеси, що мають різні механізми дії, сфери й форми виявлення, наслідки. Ці процеси взаємопов'язані, взаємозалежні і створюють систему, характерними рисами якої є *домінування міжнародних відносин над національними, пріоритет планетарних масштабів та форм діяльності над національними, регіональними й виутрішньофірмовими.*

Визначення глобалізації, яке адекватно виразило б усю багатогранність даного явища, поки що немає. Найбільш вдалим є таке трактування: *глобалізація економіки— це різке прискорення інтернаціоналізації усіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного), більш високий ступінь відкритості національних економік, а, отже, інтенсивний взаємний обмін інформацією, людьми, капіталом, товарами, послугами, культурними і духовними цінностями.*

Глобалізація відкриває перед людством нові можливості й перспективи розвитку. Провідну роль у цьому процесі відіграють регіональні об'єднання країн (ЄС, НАФТА, АСЕАН), міжнародні організації (МВФ, СТО, Всесвітній банк), транснаціональні корпорації і банки, неурядові організації.

Найважливішою *матеріальною основою* глобалізації є інформаційні технології. На базі їх широкого використання й створення світової комп'ютерної мережі формується спільний світовий інформаційний простір, з'являються нові ефективні форми бізнесу та нові галузі економіки, змінюються умови і

зміст діяльності мільйонів людей, створюються нові робочі місця, прискорюється вирішення виробничих завдань, підвищується ефективність управління, набувають поширення дистанційні трудові відносини. Ці масштабні зміни позначають терміном *"нова економіка".*

Найбільш глибоко процес глобалізації просунувся *у фінансовій сфері.* Інформаційні технології дозволили зв'язати разом фінансові центри світу, скоротити час угод та їх вартість. Дерегулювання економіки, хвиля злиттів та поглинань у розвинутих країнах в останні десятиріччя XX ст. привели до виникнення фінансових холдингів. Об'єднавши в одну систему всі види банківської діяльності, холдинги розкинули свої фінансові мережі по всьому світу, що зробило можливою глобальну спекуляцію на зміні курсів цінних паперів і валют. Величезні маси капіталу, отриманого таким чином, перетинають державні кордони, спрямовуючись туди, де відкрилась хороша можливість для спекулятивної гри. Фінансовий ринок став розвиватися за рахунок власних джерел, відособлюючись від реальної економіки. Держава втрачає контроль над рухом приватного капіталу, який визначає економічну ситуацію в більшості країн світу. Формується новий глобальний механізм прийняття рішень з новим складом учасників.

Ще одна з характеристик глобалізації полягає в тому, що *домінуючу роль у міжнародній економіці починають відігравати ТНК.* За останні двадцять років минулого століття їхня кількість зросла в 5,8 разу та склала близько 40 тисяч. Половину всіх прямих іноземних інвестицій контролюють усього лише 400 найбільших ТНК, 70 % світової торгівлі — 500. ТНК діють у десятках країн світу, створюючи філії і дочірні підприємства, розміщують виробництво там, де воно найбільш рентабельне. Злиття, придбання часток та поглинання — характерна риса їх глобальної стратегії. Наприклад, широку популярність мають партнерства "Кенон" і "Кодак" у створенні копіювальної техніки, "Дженерал Моторз" і "Тойота" в автомобілебудуванні. У 1997 р. був створений "Стар альянс"— мережева структура, до якої входять авіакомпанії низки країн. Сфера дії найбільшої в

світі авіатранспортної системи — 112 держав, а сукупний обсяг продаж перевищує ВВП ряду країн. Такі об'єднання дають можливість знизити витрати, оптимізувати використання спільних ресурсів, зміцнювати конкурентні переваги, опановувати зарубіжні ринки збуту, обходити обмеження, визначені законодавством, отримувати доступ до нових технологій.

Процес глобалізації економіки знаходить вираження і в *тенденції до економічної регіоналізації.* На основі високого рівня міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва відбувається значне зближення господарств кількох країн регіону, поступово створюється єдиний господарський комплекс. Провідними регіональними об'єднаннями є ЄС у Європі, НАФТА — в Північній Америці, АСЕАН — в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Об'єднання ресурсів країн регіону створює сприятливі умови для підвищення їх конкурентоспроможності.

Про розвиток процесу глобалізації свідчить і *інтенсифікація міжнародної торгівлі товарами і послугами,* яка посилює взаємозалежність між країнами та регіонами. За період 1980—2000 рр. світовий ВВП виріс у 1,7 разу, а обсяг світової торгівлі — у 2,1 разу. Розширився асортимент товарів і послуг, збільшилася частка внутрішньорегіональної торгівлі, посилилася географічна диверсифікація зовнішньоторговельних зв'язків. Впровадження інформаційних технологій у сферу торгівлі змінило ринок, характер продуктів і послуг, їх потоки. Покупки через Інтернет сприяють формуванню загальносвітового ринку, який не має ні відстані, ні меж.

Разом з тим в умовах глобалізації посилюється нерівномірність і суперечливість світового розвитку. Відбувається нерівномірний розподіл соціально-екопомічних вигід і витрат. Сформувався потужний *центр* міжнародної економіки, який складається з трьох зон — Північної Америки, Західної Європи і Японії; це та *периферія,* яка виступає джерелом дешевої сировини, робочої сили, ринком збуту продукції.

Глобалізація суттєво обмежує можливості контролю держави над економікою. Транснаціональні корпорації захоплюють ринки, оминаючи митні бар'єри. В країнах світової периферії це призводить до згортання місцевого виробництва. У свою чергу, перенесення виробництва до цих країн веде до ліквідації відповідних робочих місць у розвинутих країнах.

Глобалізація призвела до перенесення частини функцій і повноважень держави на *наднаціональний рівень,* тобто до диверсифікації рівнів управління. Оскільки ж на глобальному рівні поки що немає достатньо ефективних механізмів суспільного контролю й участі, розмиваються традиційні форми демократії, знижується рівень керованості суспільними процесами. Серед негативних наслідків глобалізації — об'єднання у світовому масштабі злочинності й тероризму.

9.2. Економічна інтеграція: сутність, напрями та наслідки

Міжнародна економічна інтеграція *— це взаємне переплетення національних процесів відтворення, що грунтується на поділі праці між національними господарствами, встановленні між ними стійких зв'язків та різних форм взаємодії.*

Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці та інтернаціоналізація виробництва.

Важливими напрямами сучасної інтеграції є:

- розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації і комбінування виробничо-технологічних процесів;
- усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів і робочої сили в межах інтеграційного об'єднання (регіону);
- узгодження і проведення спільної економічної, валютно-фінансової, науково-технічної і соціальної політики;
- формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою інфраструктурою та інститутами наддержавного і міждержавного регулювання.

У світовій практиці відомо декілька послідовних ***етапів інтеграції*** і відповідних ***видів інтеграційних об'єднань.*** Це — зона вільної торгівлі, митний союз, платіжний союз, спільний ринок, економічний союз.

Зона вільної торгівлі передбачає скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасниками. У *митному союзі* відносно третіх країн встановлюється єдине зовнішньоторговельне мито і єдина зовнішньоторговельна політика. *В платіжному союзі* забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці. *Спільний ринок* передбачає свободу переміщення товарів, праці і капіталу, узгодження економічної політики. *В економічному союзі* проводиться загальна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

Здатність національних економік до взаємної інтеграції визначається їх структурною взаємодоповнюваністю. Чим вищий рівень розвитку країни, тим більше можливостей для її участі в міжнародному поділі праці та інтеграції. Тому розвинуті країни більш схильні до інтеграції одна з одною, ніж країни, що розвиваються.

Інтеграція призводить до виникнення в економіці двох видів ***ефектів*** — **статичних** і **динамічних.** Такого висновку дійшов канадський учений Д. Вайнер, порівнявши торгівлю між країнами до утворення ними митного союзу і після утворення. До **статичних ефектів,** на думку вченого, *відносяться економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу.* Це — скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних органів, *ефект створення торгівлі і ефект, відхилення торгівлі.*

Ефект створення торгівлі полягає в тому, що після утворення митного союзу і скасування імпортного мита може виникнути ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого, і споживач придбає імпортний товар замість вітчизняного. Виникає імпортний товарний потік, а, отже, ефективніше використовуються ресурси інтеграційного об'єднання.

Графічна інтерпретація ефекту створення торгівлі відображена нарис. 9.1.

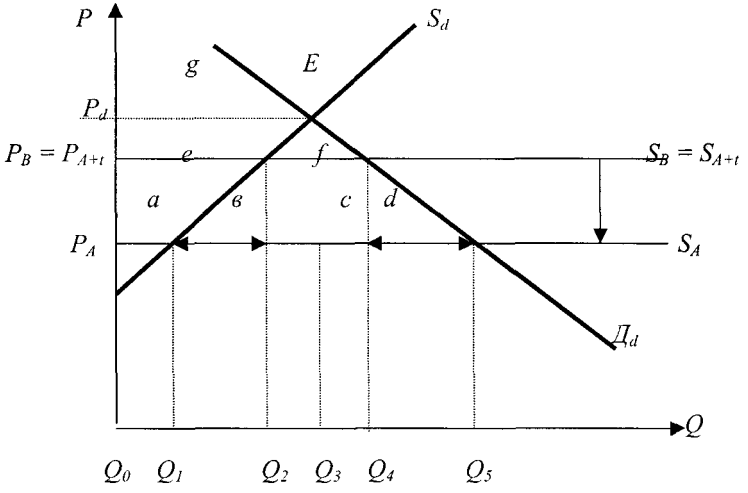

Рис. 9.1. Ефект створення торгівлі внаслідок інтеграції

Припустимо, що торгівля здійснюється одним товаром і може розвиватися між країнами *A, B, C.* Перші дві країни планують створити митний союз. Країна *C* до союзу не приєднується і являє собою весь навколишній світ. Розглянемо ситуації до і після утворення митного союзу.

До утворення митного союзу. P_A — ціна товару в країні *A.* *t* — імпортний тариф у країні *B.* P_{A+t} — ціна імпортного товару в країні *B.* $Д_c i$ — внутрішній попит на товар в країні *B.* *Sj* -внутрішня пропозиція товару в країні *B.* S_{A+t} — сукупна пропозиція товару країни *A,* абсолютно еластична за ціною в країні *B,* що має імпортний тариф *t.* Внутрішнє споживання товару в країні *B* — *QoQj* одиниць покривається за рахунок власного виробництва в розмірі QoQ_2 та імпорту з країни *A* в розмірі *Q2Q4.* З країни С імпортувати товар невигідно, тому що ціна імпорту з країни *C* вища від ціни імпорту з країни *A.* У результаті стягнення імпортного мита з товарів країни *A* держава країни *B* отримує доход *c*

І *Після утворення країнами AiB митного союзу* країна *B* скасовує тариф *t* на імпорт товару з країни *A*. Ціна імпорту скорочується до рівня P_A. Внутрішнє споживання товару за ціною P_A в країні *B* становитиме QoQ_5 одиниць. За рахунок внутрішнього виробництва споживання покривається в розмірі Qt»Gr одиниць, за рахунок імпорту із країни *A* — у розмірі Q/Q_5- Імпорт країни *B* збільшився на *Q^ + Q4Q5* одиниць. Виник *ефект створення торгівлі.* Споживачі країни *B* збільшили масштаби споживання на *a + в + c + d*. Доходи виробників продукції, що конкурує з імпортом *a,* перерозподіляються на користь споживачів. Доход с зі скасуванням тарифу зникає.

Чистий статичний виграш країни *B* дорівнює *в + d,* тобто сумі ефекту захисту й ефекту споживання. Ефект захисту в означає збільшення доходів країни від імпорту більш ефективних у виробництві іноземних товарів, що заміщують на внутрішньому ринку менш ефективні у виробництві місцевих товарів. Ефект споживання *d* означає збільшення споживання товару в результаті падіння його ціни на внутрішньому ринку.

Ефект відхилення торгівлі протилежний ефекту створення торгівлі. Країни, що не увійшли до митного союзу, можуть ефективніше використовувати фактори виробництва, і ціна на їх товар буде нижчою за ціну аналогічного товару країн інтеграційного об'єднання. До утворення союзу споживачі купували цей вигідніший для них товар. Але після скасування імпортного мита усередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання. Переорієнтація місцевих споживачів на ці товари призведе до зникнення імпортного товарного потоку з третіх країн.

Графічна інтерпретація ефекту відхилення торгівлі внаслідок інтеграції показана на рис. 9.2.

Припустимо, що торгівля здійснюється одним товаром і може розвиватися між країнами *A, B, C.* Країни *B* і *C* планують створити митний союз. Країна *A* до союзу не приєднується.

До створення митного союзу. P_A — ціна товару в країні *A.* Імпортний тариф *в* країні *B* - *t.* P_{A+t} — ціна того ж товару в

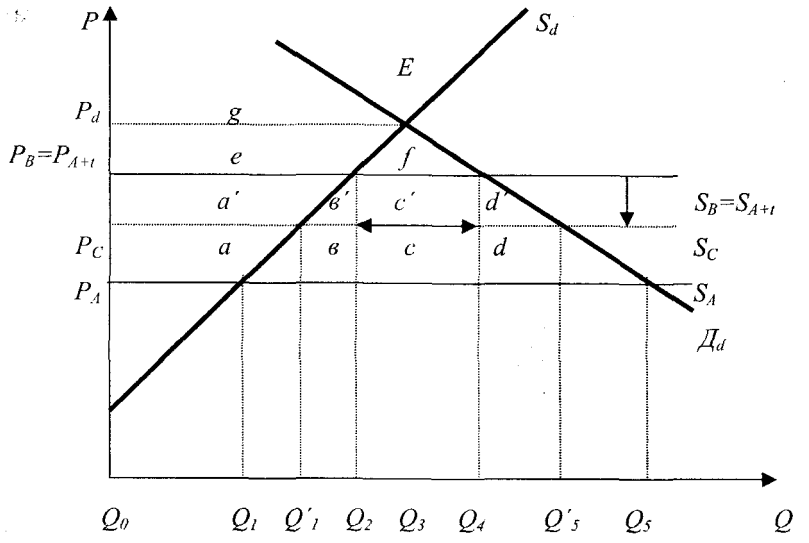

Рис. 9.2. Ефект відхилення торгівлі внаслідок інтеграції

країні *B*. P_c — ціна цього товару в країні *C*. S_d — внутрішня пропозиція товару в країні *B*. $Д_{(1}$ — внутрішній попит на товар в країні *B*. Внутрішнє споживання країни *B* — *QOQA*- За рахунок внутрішнього виробництва воно покривається на QoQ_2 одиниць, за рахунок імпорту з країни *A* — на *Q2Q4* одиниць.

Абсолютно еластична за ціною сукупна пропозиція товару країни *A* в країну *B* — S_{A+t}. Стягнення імпортного мита країною *B* збільшує доходи її бюджету на с + *c'*.

Після створення митного союзу країна *B* скасовує митний тариф на товари з країни *C* Ціна імпорту країни *B* знижується до P_c. При імпорті товару за цією ціною його внутрішнє споживання в країні *B* становить *QoQ's* одиниць. За рахунок внутрішнього виробництва споживання покривається на *QoQ i* одиниць, за рахунок імпорту з країни *C* — на *Q'iQ'*$_5$ одиниць. Створення митного союзу призвело до того, що країна *B* стала імпортувати *Q.*$_2$*QJ* товару не з країни *A* (хоча в ній товар дешевший), а з країни *C* (де товар дорожчий).

Виграли споживачі. Збільшення надлишку споживача становить $a' + в' + c' + d'$. Через скасування імпортного мита зникають бюджетні надходження с + c'. Доход c' перерозподіляється споживачам країни *В* через нижчі ціни на товар. Доход *с* є прямою втратою і являє собою *ефект відхилення торгівлі.* Одночасно виникає позитивний *ефект створення торгівлі,* оскільки обсяги імпорту товару країною *В* зростають на *Q'ïQ2* + *QAQ'5- Чистий статичний виграш* країни *В* від створення митного союзу представлений сумою ефекту захисту й ефекту споживання $в' + a''$.

Якщо $c > в' + d'$, то добробут країн — учасниць інтеграційного об'єднання падає. Якщо $c < в' + d'$, то добробут зростає.

Численні дослідження інтеграції показують, що в більшості випадків ефект відхилення торгівлі виникає, проте він перекривається ефектом створення торгівлі і внаслідок інтеграція веде до зростання добробуту.

Динамічні ефекти — *це економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу, на пізніших стадіях розвитку.* Це, наприклад, конкурентна боротьба виробників країн об'єднання, що веде до обмеження зростання цін, поліпшення якості товарів, створення і впровадження нових технологій.

До безперечних вигід інтеграції відносяться приплив іноземних інвестицій, доступ до технологій і ресурсів об'єднання, формування місткого ринку, спільне рішення складних соціальних проблем, захист від конкуренції, прискорення науково-технічного прогресу та економічного зростання.

Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є ***Європейський Союз,*** який пройшов усі стадії розвитку від зони вільної торгівлі і митного союзу до економічного союзу. На першому етапі об'єднання мало назву Європейське економічне співтовариство. Воно виникло в 1957 р. шляхом об'єднання шести країн: Бельгії, Голландії, Італії, Люксембургу, Франції, ФРН. На цьому етапі було скасовано мита і кількісні обмеження на взаємну торгівлю, встановлено загальний митний тариф відносно третіх країн. Проводилася єдина сільськогосподарська політика, доповнена в 70-ті роки XX ст. єдиною політикою в галузі охорони навколишнього середовища, а також у галузі досліджень і технологічного розвитку.

З вісімдесятих років інтеграційні відносини перейшли в більш складну форму — загальний ринок зі свободою переміщення товарів, капіталу й робочої сили. З 1987 р. економічна інтеграція доповнюється співробітництвом у сфері зовнішньої і оборонної політики.

На етапі економічного й валютного союзу (з 1993 р. й понині) свобода внутрішнього інтеграційного пересування товарів і факторів виробництва доповнюється узгодженням економічної політики, форсованим розвитком валютних відносин. Створено Європейський Союз, а з січня 2002 р. введено єдину валюту — євро. Система управління представлена Радою Європейського Союзу, Європейською Радою, Комісією Європейського Союзу, Європарламентом, Судом ЄС.

Інтеграційні відносини розвивались не лише углиб, але й вшир. У 1973 р. до ЄС приєдналися Англія, Данія, Ірландія, у 1981 — Греція, в 1986 — Португалія і Іспанія, у 1995 р. — Австрія, Фінляндія, Швеція. 1 травня 2004 р. Євросоюз розширив свої межі. До нього вступили Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія.

Таким чином, ЄС включає 25 країн із загальним населенням понад 450 млн чоловік.

Вступ нових країн до ЄС збільшив його ресурсний потенціал і ринок збуту. Разом з тим це потребуватиме від ЄС значних політичних та економічних зусиль і збільшує ризики нестабільності.

В інших регіонах земної кулі так само відбувається поглиблення господарських взаємозв'язків, створення регіональних угруповань. У Північній Америці такі процеси тривалий час відбувалися на мікрорівні. Створення СІЛА і Канадою в 1988 р. зони вільної торгівлі було швидше інституційним оформленням уже існуючих міжнаціональних відносин. З 1994 р. набула

чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі — НАФТА, яка об'єднує США, Канаду і Мексику.

Угодою передбачене поступове скасування нетарифних бар'єрів у торгівлі товарами і послугами, ліквідація до 2010 р. мит, створення спільної арбітражної комісії, лібералізація діяльності американських і канадських банків на фінансовому ринку Мексики, інші заходи.

У 1967 р. в Південно-Східній Азії було утворено асоціацію країн Південно-Східної Азії у складі Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін і Брунею. У 1995 р. до неї увійшов В'єтнам. Країни АСЕАН керуються перевагами відкритого регіоналізму, який передбачає односторонню лібералізацію торгівлі на основі принципу найбільшого сприяння. Мета Асоціації полягає в розвитку економічного, соціального, культурного і політичного співробітництва.

Хоча промисловість цих країн досягла високого рівня конкурентоспроможності і пережила бум внутрішньорегіональних інвестицій у 80— 90-х роках XX ст., дотепер не створена навіть зона вільної торгівлі. Асоціація планує зробити це шляхом поступового зниження митних тарифів країн-членів до 2008 р.

9.3. Інтеграція України до світового господарства

Формування власної державності в Україні збігалося з процесом наростаючої глобалізації, що визначає якісно нові тенденції світового розвитку. Ігнорування об'єктивних процесів інтернаціоналізації продуктивних сил робить неможливим стійкий економічний розвиток країн, веде до застою, поглиблення відставання від провідних країн світу. Включення України в систему глобальних світогосподарських зв'язків необхідне для того, щоб одержати додаткові імпульси економічного зростання, підвищити ефективність і конкурентоспроможність національної економіки, а також рівень добробуту громадян.

До моменту отримання Україною незалежності її зовнішня торгівля була монополізована державою, підприємства не мали виходу на світовий ринок. Технічна оснащеність підприємств, витрати їх виробництва, якість продукції і ціни на неї не відповідали світовому рівню. У структурі економіки спостерігалося домінування матеріалоємних та енергоємних, фізично і морально застарілих виробництв, її несприйнятливість до нововведень, одностороння орієнтація на важку індустрію, нерозвиненість ринкових відносин.

Тим часом вигідне географічне положення, багаті поклади корисних копалин, наявність родючих сільськогосподарських земель, кваліфікованих кадрів, торгових транспортних шляхів з відповідною інфраструктурою свідчать про потенційні можливості інтеграції України до світового господарства.

Перші кроки молодої української держави по шляху інтеграції полягали в створенні законодавчої бази цього процесу і відповідних інститутів. Були прийняті закони "Про зовнішньоекономічну діяльність України", "Про захист іноземних інвестицій", "Про загальні основи створення і функціонування економічних зон", утворені Міністерство зовнішньоекономічних відносин України, Державний митний комітет тощо. Відповідно до нового законодавства було ліквідовано монополію держави на зовнішню торгівлю. Підприємства дістали можливість виходу на зовнішній ринок і здійснення зовнішньоторговельних операцій у валюті. Ціни зовнішньої і внутрішньої торгівлі були лібералізовані, введено єдиний ринковий курс національної валюти.

Проте відсутність чіткої державної стратегії зовнішньоекономічної політики призвела до ряду негативних наслідків.

Україна не зуміла інтегруватися в систему західних ринків, оскільки її продукція не відповідала світовим стандартам, а традиційні ринки вона значною мірою втратила, розірвавши значну кількість господарських зв'язків з колишніми республіками СРСР. Великої нікоди завдала бартеризація зовнішньої торгівлі. Відкриття економіки йшло тільки шляхом зняття адміністративних обмежень на експортно-імпортні і валютні операції, що явно недостатньо для входження до міжнародної економіки.

Згідно з Доповіддю про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму за 2002—2003 рр., Україна за індексом мікроекономічної конкурентоспроможності посідає 69-е місце серед 80 країн, що класифікуються; за індексом конкурентоспроможності зростання — 77-е місце з 80 країн, а за індексом економічної свободи — лише 131-е місце у світі.

Формування відкритої економіки неможливе без її структурної перебудови, націленої на реалізацію національних конкурентних переваг. Слід зазначити, що в останнє десятиріччя XX ст. зросло значення мікроекономічних факторів конкурентоспроможності. За даними експертів Всесвітнього економічного форуму, внесок цих факторів в економічне зростання становив 55 %, а макроекономічних — 45 %. Наголошується, що конкурентоспроможність на мікрорівні визначається розвитком націонал ших компаній (їх корпоративною стратегією і тактикою) і якістю мікроекономічного бізнес-середовища. У світовій практиці це, насамперед, інтенсивність внутрішньої конкуренції, технічний рівень виробничих процесів, маркетинговий досвід, децентралізація, пов'язана з диверсифікацією компаній.

Україна повинна сформувати і активно використати ці фактори.

У 1990-х роках найбільш конкурентоспроможними галузями вітчизняної економіки виявилися виробництво недорогоцінних металів та виробів з них, хімічна і пов'язані з нею галузі промисловості та транспортні послуги, особливо послуги трубопровідного транспорту.

У новому столітті пріоритет має надаватися становленню нових конкурентоспроможних виробництв. Для України прийнятною є лише така модель її участі в процесах глобалізації, яка дасть можливість значно інтенсифікувати її інноваційний розвиток, сприяти органічному входженню в сучасні високотехнологічні структури на підставі послідовного формування і зміцнення високотехнологічної моделі конкурентоспроможності. Авіакосмічна промисловість, суднобудування, космічні послуги по виведенню об'єктів на навколоземну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення, виробництво нових матеріалів, окремі виробництва в електронній та електротехнічній промисловості здатні виконати роль експортного тарану. Структурна перебудова дасть можливість сформувати експортний потенціал на базі пріоритетних галузей. Розширення експорту, у свою чергу, сприятиме подальшому поглибленню структурної перебудови. Сформована на такій основі відкрита економіка дозволить підтягти вітчизняного виробника до світового рівня, розширити участь у міжнародному поділі праці.

До тих пір, поки структурна перебудова економіки не буде в основному завершена, відкритість економіки повинна бути "дозованою", оскільки нижчий рівень конкурентоспроможності може в умовах глобалізації, що розвивається, обернутися для України поразкою, закріпленням сировинної орієнтації.

Інтеграція України до світового господарства здійснюється шляхом розвитку її зовнішньоекономічних зв'язків. Вони характеризуються географічною і продуктовою структурою зовнішньої торгівлі, величиною іноземних інвестицій у національну економіку, участю в міжнародних інтеграційних процесах, структурою національної валютної системи тощо.

Стан *міжнародної торгівлі* на перших етапах самостійного розвитку держави характеризувався наявністю негативних тенденцій. Хоча Україна торгує з багатьма країнами світу (її торговими партнерами є Росія, Білорусь, Китай, Туреччина, Іран, Німеччина, Польща, США та інші країни), зниження темпів економічного розвитку і неконкурентоспроможність товарів зумовили стійке перевищення імпорту над експортом, зростання дефіциту торгового балансу. Подолавши таку тенденцію, Україна вийшла на позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Але структура зовнішньої торгівлі залишається неефективною. Найбільшу частку посідає продукція металургійного комплексу, хімічної та харчової промисловості. Устаткування, сучасна техніка, технології і ліцензії становлять незначну частину експорту. Необхідна диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності, збільшення асортименту товарів, що експортуються, підвищення частки високотехнологічної продукції, пошук нових регіонів збуту, зниження за-

лежності від імпортованих енергоносіїв, створення імпортозаміщуючих виробництв. Важливе значення матиме розвиток режиму вільної торгівлі з країнами СНД, Балтії, формування умов для вступу до СОТ і ЄС.

Важливим аспектом інтеграції України до світового господарства є її участь у *міжнародних потоках капіталу*. Україна виступає переважно об'єктом інвестування. Найбільшими інвесторами є США, Німеччина, Росія, Голландія, Великобританія. Інвестиції прямують насамперед в харчову, легку промисловість, торгівлю і фінансовий сектор, що є типовим для країн з перехідною економікою. Але інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, і ТНК бажають просто закріпитись на ринку і не чекають швидкого прибутку. Інвестиційна непривабливість України спричинена недостатньою надійністю законодавчої бази, низькою рентабельністю галузей і підприємств, адміністративно-бюрократичними перешкодами, низьким попитом.

Експорт капіталу з України представлений "втечею", що приносить велику шкоду. Уникнути цього допоможе ослаблення податкового тягаря, легалізація тіньової економіки, дебюрократизація державного регулювання економіки тощо.

Таким чином, існує гостра необхідність включення України до системи глобальних світогосподарських зв'язків, але за критеріями збереження власної ідентичності та державного суверенітету, підвищення рівня конкурентоспроможності, економічної безпеки та суспільного добробуту.

Основні терміни та поняття

Глобалізація
Глобальна економіка
Інтернаціоналізація виробництва
Економічна інтеграція
Економічні ефекти інтеграції
Зона вільної торгівлі

Митний союз
Спільний ринок
Платіжний союз
Економічний союз
Європейський Союз
Конкурентні переваги України

Контрольні та дискусійні питання

1. Розкрийте сутність глобалізації та основні форми її прояву в економіці.
2. Сформулюйте сутність і основні напрями економічної інтеграції.
3. Вкажіть види інтеграційних об'єднань.
4. Розкрийте сутність статичних та динамічних ефектів інтеграції.
5. Обґрунтуйте необхідність та шляхи інтеграції України до світового господарства.
6. Дайте порівняльну характеристику економічної глобалізації та економічної інтеграції.
7. Чи сприяє "втеча умів" з України її інтеграції до світового господарства?

Вправи

Вправа 1. *Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідне йому поняття.*

\. Різке прискорення інтернаціоналізації усіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного).

2. Взаємне переплетення національних процесів відтворення, що грунтується на поділі праці між національними господарствами, встановленні між ними стійких зв'язків і взаємодії в різних формах.

3. Скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасницями.

4. Установлення відносно третіх країн єдиного зовнішньоторговельного тарифу та єдиної зовнішньоторговельної політики.

5. Установлення взаємної конвертованості валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.

6. Вільне переміщення товарів, праці й капіталу, координація економічної політики.

7. Економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу.

8. Економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу.

9. Ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого, і споживач купує імпортний товар замість вітчизняного.

10. Ситуація, коли після скасування імпортного мита усередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання.

Поняття:

зона вільної торгівлі;
статичні ефекти;
економічна інтеграція;
ефект відхилення торгівлі;
платіжний союз;
глобалізація;
митний союз;
динамічні ефекти;
спільний ринок;
ефект створення торгівлі.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Уперше в наукове використання термін "глобалізація" ввів:

а) А. Сміт;
б) В. Парето;
в) Т. Левітт;
г) Р. Кантильон.

2. Процес глобалізації:

а) обмежує можливості контролю держави над економікою;
б) збільшує можливості контролю держави над економікою;
в) нейтральний відносно контролю держави над економікою;
г) на першому етапі обмежує, а потім підсилює можливості контролю держави над економікою.

3. Глобалізація економіки означає:

а) скорочення інтернаціоналізації всіх сфер громадського життя;
б) різке прискорення інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя;
в) нейтральне відношення до інтернаціоналізації громадського життя.

4. Усунення тільки торговельних обмежень між країнами-учасницями характерно для:

а) зони вільної торгівлі;
б) митного союзу;
в) платіжного союзу;
г) загального ринку.

5. Вільне переміщення товарів праці, капіталу характерні для:

а) зони вільної торгівлі;
б) митного союзу;
в) платіжного союзу;
г) загального режиму.

6. До прояву статичних ефектів інтеграції відноситься:

а) створення і впровадження нових технологій;
б) поліпшення якості товарів;
в) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження росту цін;
г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.

7. До прояву динамічних ефектів інтеграції відноситься:

а) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження зростання цін;
б) ефект створення торгівлі;
в) ефект відхилення торгівлі;
г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.

8. Європейське економічне співтовариство було створено в:

б) 1957 р.; в) 1980 р.; г) 1983 р.

9. У 1995 р. до Європейського союзу вступили:
а) Англія, Данія, Ірландія;
б) Бельгія, Голландія, Італія;
в) Австрія, Фінляндія, Швеція;
г) Польща, Кіпр, Мальта.

10. Європейський Союз включає:
а) 20 країн із загальним населенням понад 300 млн. чол.;
б) 25 країн із загальним населенням понад 450 млн. чол.;
в) ЗО країн із загальним населенням понад 275 млн. чол.;
г) 11 країн із загальним населенням понад 170 млн. чол.

11. У 1973 р. до Європейського Союзу приєдналися:
а) Австрія, Фінляндія, Швеція;
б) Бельгія, Голландія, Італія;
в) Англія, Данія, Ірландія;
г) Греція, Португалія, Іспанія.

12. Провідним регіональним об'єднанням в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є:
а)ЄС;
б) НАФТА;
в) АСЕАН;
г) ЮДЕАК.

13. У 90-х роках XX ст. найбільш конкурентоспроможними галузями в Україні були:
а) сільське господарство, харчова промисловість;
б) виробництво комп'ютерів, послуги з розробки програмного забезпечення;
в) виробництво недорогоцінних металів і виробів з них, хімічна промисловість;
г) торгівля новими технологіями й сучасною технікою.

14. Роль експортного тарана України (поч. XXI ст.) покликані зіграти:
а) сільське господарство, переробна промисловість;
б) металургійна й хімічна промисловість;

в) літако- і суднобудування, космічні послуги з виведення об'єктів на навколоземну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення;
г) фармацевтична промисловість, надання медичних послуг.

15. Найбільшими іноземними інвесторами України є:
а) США, Німеччина, Росія;
б) Ірак, Іран, Саудівська Аравія;
в) Кіпр, Польща, Словенія;
г) Мальта, Литва, Португалія.

16. НАФТА поєднує:
а) Кувейт, ОАЕ, Саудівську Аравію;
б) Китай, В'єтнам, Республіку Корею;
в) Єгипет, Анголу, Лівію;
г) США, Канаду, Мексику.

17. За період 1980-2000 рр.:
а) світовий ВВП зріс у 2,1 разу, а обсяг світової торгівлі — в 1,7 разу;
б) світовий ВВП зріс у 1,7 разу, а обсяг світової торгівлі — в 2,1 разу;
в) світовий ВВП зріс у 1,2 разу, а обсяг світової торгівлі — в 3,1 разу;
г) світовий ВВП зріс у 3,1 разу, а обсяг світової торгівлі — в 1,2 разу.

18. Утворення ТНК не приводить до:
а) оптимального використання ресурсів;
б) освоєння закордонних ринків збуту;
в) зниження витрат;
г) посилення контролю держави за економікою.

19. До передумов інтеграції не належать:
а) близькість рівнів ринкового розвитку країн-учасниць інтеграції;
б) їх географічна близькість;
в) прагнення прискорити ринкові реформи;
г) прагнення збільшити валютні резерви.

20. Якщо величина вартості ефекту відхилення торгівлі більша від величини вартості ефекту створення торгівлі, то добробут країни — учасниці митного союзу:

а) падає;
б) зростає;
в) залишається незмінним.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Однією з характеристик глобалізації є зниження ролі ТНК у міжнародній економіці.
2. Об'єктивною основою глобалізації є міжнародний поділ праці й інтернаціоналізація економіки.
3. Найбільш глибоко процес глобалізації просунувся в сфері міжнародної торгівлі.
4. У наукове використання термін "глобалізація" був ведений у 2003 р.
5. У *зоні вільної торгівлі проводиться загальна економічна* й валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.
6. У митному союзі забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.
7. Д. Вайнер виділяв статичні й динамічні ефекти інтеграції.
8. 1 травня 2004 р. до Європейського Союзу увійшли Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія.
9. Формування відкритої економіки можливе без її структурної перебудови, націленої на реалізацію національних конкурентних переваг.
10. Інвестиційна привабливість України пояснюється низькою рентабельністю галузей і підприємств, низьким попитом і недостатньою надійністю законодавчої бази.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3
ВСТУП 4

Глава 1. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА: СЕРЕДОВИЩЕ, ЕВОЛЮЦІЯ, ЗМІСТ 6
1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки 7
1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки. Зміст міжнародної економіки 13
1. 3. Структура міжнародної економіки 18
Основні терміни та поняття 25
Контрольні та дискусійні питання 26
Вправи 26

Глава 2. ОСНОВИ РУХУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ 33
2.1. Рух міжнародної економіки: форми, напрями, чинники 34
2.2. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки 35
2.3. Міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва як форми міжнародного поділу праці 42
2.4. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки 45
Основні терміни та поняття 47
Контрольні та дискусійні питання 48
Вправи 48

Глава 3. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ 55
3.1. Теорії міжнародної торгівлі 56
3.2. Ціноутворення в міжнародній торгівлі 63
3.3 Наслідки міжнародної торгівлі 67

Основні терміни та поняття . . . 71
Контрольні та дискусійні питання . . . 71
Вправи . . . 72

Глава 4. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ . . . 80
4.1. Зовнішньоторговельна політика: сутність, напрями та інструменти . . . 81
4.2. Базисна теорія митного тарифу . . . 83
4.3. Інструменти нетарифного регулювання . . . 87
Основні терміни та поняття . . . 92
Контрольні та дискусійні питання . . . 92
Вправи . . . 92

Глава 5. МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ . . . 99
5.1. Сутність, фактори та види міжнародної трудової міграції . . . 100
5.2. Наслідки міжнародної трудової міграції . . . 104
5.3. Сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку праці . . . 107
5.4. Україна в процесі міжнародної трудової міграції . 111
Основні терміни та поняття . . . 114
Контрольні та дискусійні питання . . . 115
Вправи . . . 115

Глава 6. МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ КАПІТАЛУ . . . 123
6.1. Міжнародна міграція капіталу: сутність, фактори, форми . . . 124
6. 2. Рух підприємницького капіталу . . . 128
6.2.1. Прямі іноземні інвестиції та їх регулювання .. 133
6.2.2. Портфельні інвестиції . . . 139
6.3. Позичковий капітал у міжнародній економіці та проблема зовнішньоекономічної заборгованості . . . 141

6.4. Міжнародний ринок кредитних та інвестиційних ресурсів і його структура . . . 147
Основні терміни і поняття . . . 150
Контрольні та дискусійні питання . . . 151
Вправи . . . 151

Глава 7. СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА . . . 158
7.1. Міжнародна валютна система та її елементи . . . 159
7.2. Еволюція міжнародної валютної системи . . . 162
7.3. Валютний ринок та валютні операції . . . 168
Основні терміни та поняття . . . 171
Контрольні та дискусійні питання . . . 172
Вправи . . . 172

Глава 8. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ . . . 179
8.1. Платіжний баланс: структура та напрями оптимізації . . . 180
8.2. Міжнародні розрахунки . . . 185
Основні терміни та поняття . . . 188
Контрольні та дискусійні питання . . . 189
Вправи . . . 189

Глава 9. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ . . . 198
9.1. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку . . . 199
9.2. Економічна інтеграція: сутність, напрями та наслідки . . . 203
9.3. Інтеграція України до світового господарства . . . 210
Основні терміни та поняття . . . 214
Контрольні та дискусійні питання . . . 215
Вправи . . . 215

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Підручник

Керівник видавничих проектів *Б. А. Сладкевич*
Редактор *Н.П. Манойло*
Верстка *О.А. Клевцова*
Дизайн обкладинки *Б. В. Борисов*

Підп. до друку 05.06.2006. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 14.

Видавництво "Центр навчальної літератури"
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63, 428-72-81, 428-72-83
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006

Віддруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
з готових діапозитивів замовника. Зам. 354.